РЕПУБЛИКА СРБИЈА
Министарство за
европске интеграције

Овај пројекат финансира
Европска унија

#ЕУ
ЗА ТЕБЕ

PRIRUČNIK O PRIMENI KONCEPTA LJUDSKIH PRAVA U PLANIRANJU, IZRADI I PRIMENI ZAKONA

Naslov:
Priručnik o primeni koncepta ljudskih prava u planiranju, izradi i primeni zakona

Autor:
Golubović, Dragan

Izdavač:
Projekat *Pravna podrška pregovorima (PLAC III)*

Ova publikacija objavljena je uz finansijsku pomoć Evropske unije. Za sadržinu ove publikacije isključivo je odgovoran konzorcijum koji predvodi DMI Associates u saradnji sa European Consulting Group-om i GIZ-om i ta sadržina nipošto ne izražava zvanične stavove Evropske unije.
© Copyright 2021 Pravna podrška pregovorima (PLAC III)

PRIRUČNIK O PRIMENI KONCEPTA LJUDSKIH PRAVA U PLANIRANJU, IZRADI I PRIMENI ZAKONA

Beograd, 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD 7

2. PREDNOSTI KONCEPTA LJUDSKIH PRAVA U PLANIRANJU, IZRADI I PRIMENI ZAKONA 8

3. NAČIN PRIMENE KONCEPTA LJUDSKIH PRAVA U POSTUPKU PLANIRANJA I IZRADE NACRTA ZAKONA 8

4. EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA: SITUACIONI OKVIR 13

5. POVELJA EVROPSKE UNIJE O OSNOVNIM PRAVIMA 14

6. PRAVA I SLOBODE ZAJEMČENE EVROPSKOM KONVENCIJOM O LJUDSKIM PRAVIMA .. 16

6.1. Razlika između apsolutnih, relativnih i ograničenih prava i sloboda 16

6.2. Legitimna ograničenja relativnih prava i sloboda 19

6.2.1. Ograničenje je u skladu sa zakonom odnosno propisano zakonom 19

6.2.2. Ograničenje služi legitimnom cilju 20

6.2.3. Ograničenje je neophodno u demokratskom društvu: test proporcionalnosti (srazmernosti) 20

6.3. Tumačenje Konvencije 22

7. RELATIVNA PRAVA I SLOBODE ZAJEMČENE KONVENCIJOM 23

7.1. Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života. 23

7.1.1. Šta se smatra privatnim životom? 23

7.1.2. Šta se smatra porodičnim životom? 28

7.1.3. Šta se smatra domom? 30

7.1.4. Zaštita privatne prepiske 38

7.1.5. Korisni saveti u normiranju prava na poštovanje privatnog i porodičnog života 31

7.2. Sloboda misli, savesti i veroispovesti 32

7.2.1. Mišljenja i uverenja koja štiti član 9. Konvencije 32

7.2.2. Pravo na određeno uverenje i pravo na njegovo ispoljavanje 33

7.2.3. Pozitivne obaveze države ugovornice 34

7.2.4. Negativni aspekti prava na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti 37

7.2.5. Korisni saveti u normiranju slobode misli, savesti i veroispovesti 38

7.3. Sloboda izražavanja 39

7.3.1. Vrste izražavanja i slobode govora zaštićene članom 10. Konvencije 40

7.3.2. Tri komponente prava na slobodno izražavanje 40

7.3.3. Pozitivne obaveze države ugovornice 41

7.3.3.1. Sloboda radio i televizijskog emitovanja 41

7.3.3.2. Sloboda izražavanja na internetu 43
7.3.3.3. Elektronski nadzor 44
7.3.3.4. Zaštita novinara 44
7.3.3.5. Zaštita uzbunjivača 46
7.3.4. Korisni saveti u normiranju slobode izražavanja 48
7.4. Sloboda okupljanja i udruživanja 49
7.4.1. Sloboda okupljanja 49
7.4.1.1. Svrha slobode okupljanja i concept mirnog okupljanja 49
7.4.1.2. Ko ima pravo na mirno okupljanje? 50
7.4.1.3. Zaštićeni oblici okupljanja 50
7.4.1.4. Vreme okupljanja 51
7.4.1.5. Mesto okupljanja 51
7.4.1.6. Pozitivne obaveze države ugovornice 52
7.4.1.7. Korisni saveti u normiranju slobode okupljanja 54
7.4.2. Sloboda udruživanja 54
7.4.2.1. Dopušteni ciljevi udruženja 56
7.4.2.2. Pozitivne obaveze državeugovornice 56
7.4.3. Korisni saveti u normiranju slobode udruživanja 57
8. OGRANIČENA PRAVA I SLOBODE ZAJEMČENE KONVENCIJOM 58
8.1. Pravo na slobodu i bezbednost 58
8.1.1. Pozitivne obaveze države ugovornice 60
8.1.1.2. Korisni saveti u normiranju prava na slobodu i bezbednost 60
8.2. Zabrana dužničkog zatvora 60
8.3. Sloboda kretanja 61
8.3.1. Razlikovanje prava na slobodu i slobode kretanja u praksi Suda 61
8.3.2. Sloboda kretanja izbeglica i azilanata 62
8.3.3. Ograničenja prava na slobodu kretanja 62
8.3.4. Korisni saveti u normiranju prava na slobodu kretanja 62
8.4. Zabrana proterivanja sopstvenih državljana 63
8.5. Pravo na pravično suđenje 64
8.5.1. Zajednička procesna prava zajemčena članom 6. Konvencije 65
8.5.2. Posebna procesna prava zajemčena u krivičnom postupku 66
8.5.3. Korisni saveti u normiranju prava na pravično suđenje 66
8.6. Pravo na delotvorni pravni lek 67
8.7. Pravo na žalbu u krivičnim stvarima 67

8.8. Naknada za pogrešnu osudu 67
8.9. Zaštita u postupku proterivanja stranaca 68
8.10. Pravo na sklapanje braka 69
8.11. Jednakost supružnika 70
8.12. Pravo na obrazovanje 70
8.12.1. Pravo pojedinca da ne može biti lišen prava na obrazovanje 70
8.12.2. Pravo roditelja na obrazovanje dece u skladu sa njihovim verskim i fillozofskim uverenjima. 71
8.12.3. Korisni saveti u normiranju prava na obrazovanje 71
8.13. Pravo na slobodne izbore 72
8.13.1. Principi tumačenja prava na slobodne izbore 73
8.13.2. Pravo na glasanje (aktivno biračko pravo) 73
8.13.3. Pravo na kandidaturu na izborima (pasivno biračko pravo) 74
8.13.4. Korisni saveti u normiranju prava na slobodne izbore 75
8.14. Zaštita imovine 75
8.14.1. Legitimna ograničenja prava na zaštitu imovine 77
8.14.2. Korisni saveti u normiranju prava na zaštitu imovine 77
9. APSOLUTNA PRAVA I SLOBODE ZAJEMČENE KONVENCIJOM 78
9.1. Pravo na život 78
9.2. Zabrana mučenja 79
9.3. Zabrana ropstva i prinudnog rada 81
9.3.1. Opšte napomene 81
9.3.2. Pozitivne obaveze države ugovornice 82
9.4. Kažnjavanje samo na osnovu zakona 83
9.5. Pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u istoj krivičnoj stvari 84
10. OPŠTI STANDARDI U OGRANIČENJU PRAVA I SLOBODA ZAJEMČENIH KONVENCIJOM 85
10.1. Granice korišćenja ograničenja prava 85
10.2. Zabrana diskriminacije i opšta zabrana diskriminacije 85
10.3. Zabrana zloupotrebe prava 86
10.4. Odstupanje u vanrednim okolnostima 87
11. POVELJA EVROPSKE UNIJE O OSNOVNIM PRAVIMA 88
11.1. Zaštita podataka o ličnosti 88
11.2. Sloboda umetnosti i nauke 89
11.3. Sloboda izbora zanimanja i pravo na rad 89

11.4. Sloboda poslovanja 90
11.5. Zabrana diskriminacije 90
11.6. Prava deteta 92
11.7. Prava starih lica 93
11.8. Pravični i pošteni uslovi rada 93
Aneks 1 Identifikacija ciljnih grupa u procesu sprovođenja *ex-ante* analize efekata 95
Aneks 2 Koraci u primeni koncepta ljudskih prava u sprovođenju *ex-ante* analize efekata 98
Aneks 3 Primena koncepta ljudskih prava na primeru izrade izmena i dopuna Zakona o policiji (pravo na poštovanje privatng i porodičnog života) 100
Aneks 4 Primena koncepta ljudskih prava na primeru izrade izmena i dopuna Zakona o udruženjima (sloboda udruživanja) 106
Aneks 5 Primena koncepta ljudskih prava na primeru izrade izmena i dopuna Zakona o javnom zdravlju (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, zabrana diskriminacije) 111
Aneks 6 Propisi i akti 115
Aneks 7 Dokumenta javnih politika 118
Aneks 8 Reference 119
KORISNI LINKOVI 124
BELEŠKE 125

1. UVOD

Unapređenje pravnog i institucionalnog okvira za planiranje, izradu i primenu dokumenata javnih politika i propisa jedan je od strateških ciljeva reforme javne uprave u Republici Srbiji (RS). Ključni strateški dokumenti u ovoj obasti: **Strategija reforme javne uprave za period 2021-2030. godine**, **Strategija regulatorne reforme i unapređenja upravljanja javnim politikama za period 2016-2020. godine** i **Akcioni plan za sprovođenje inicijative Partnerstvo za otvorenu upravu u Republici Srbiji za period 2018-2020.** predviđaju niz mera za ostvarivanje ovog cilja (*Aneks 7*).

Donošenjem **Zakona o planskom sistemu Republike Srbije** (u daljem tekstu: ZPS), Uredbe o metodologiji upravljanja javnim politikama, analizi efekata javnih politika i propisa i sadržaju pojedinačnih dokumenata javnih politika (u daljem tekstu: Uredba) i drugih pratećih propisa i akata (*Aneks 6*) kreiran je novi pravni okvir za planiranje, izradu i praćenje primene dokumenata javnih politika i propisa. Dosledna i jednoobrazna primena novog pravnog okvira zahteva značajno ulaganje u podizanje kapaciteta **državnih službenika**.

S tim u vezi, Republički sekretarijat za javne politike (RSJP) pripremio je niz priručnika za državne službenike kako bi se osigurala efikasna primena ZPS i Uredbe, a koji su dostupni na sajtu Republičkog sekretarijata. Priručnik o primeni koncepta ljudskih prava u planiranju, izradi i primeni zakona zamišljen je kao **dodatna alatka** za državne službenike u primeni ovih propisa, imajući u vidu da je analiza efekata planirane promene na zajemčena prava i slobode već **ugrađena** u ZPS i Uredbu (poglavlje 3.) i opštu obavezu predlagača da nacrt zakona i drugog propisa bude u saglasnosti sa Ustavom, ratifikovanim međunarodnim ugovorima i zakonima kojima se jemče ljudska prava i slobode (poglavlje 4.).

Priručnik obrađuje primenu koncepta ljudskih prava u planiranju, izradi i primeni **zakona**, imajući u vidu da se osnovna prava i slobode jemče Ustavom, ratifikovanim međunarodnim ugovorima i zakonom (poglavlje 4.).

Priručnik treba da olakša primenu koncepta ljudskih prava u planiranju, izradi i primeni zakona na primeru **Evropske konvencije o ljudskim pravima** (u daljem tekstu: Konvencija) - imajući u vidu značaj Konvencije za evropski i nacionalni režim zaštite osnovnih prava i sloboda, i **Povelje Evropske unije o osnovnim pravima** (u daljem tekstu: Povelja) - imajući u vidu značaj Povelje za primenu koncepta ljudskih prava na propise Evropske unije, a time i na proces pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji (EU). Međutim, primena ovog koncepta je **univerzalna** i stoga uključuje i **druge međunarodne ugovore** u oblasti ljudskih prava i sloboda, koje je ratifikovala Republika Srbija.

Posebna pažnja u Priručniku posvećena je **relativnim** (kvalifikovanim) pravima i slobodama koje jemči Konvencija - a naročito **pozitivnim** obavezama koje država ugovornica ima u ostvarivanju ovih prava i sloboda - kao i pravima i slobodama koje su zajemčene Poveljom, a koje se **ne preklapaju** sa Konvencijom. Naime, Konvencijom se jemče građanska i politička prava i slobode, dok se Poveljom jemče i ekonomska, kulturna i socijalna prava i slobode. Radi kompletnosti, u Priručniku su obrađena i druga prava i slobode zajemčene Konvencijom (ograničena i apsolutna), ali je sudska praksa u vezi sa ostvarivanjem ovih prava i sloboda predstavljana na koncizniji način.

Saglasno projektnom zadatku, Priručnik **ne predstavlja** detaljan prikaz (izuzetno obimne) relevantne sudske prakse od značaja za prava i slobode zajemčene Konvencijom; ovo se naročito odnosi na prava i slobode kod kojih preovlađuju tzv. negativne obaveze država ugovornica (poglavlje 6.1. napomene 2), kao i na prava i slobode zajemčene Poveljom (poglavlje 11.). Umesto toga, kada je reč o ovim pravima i slobodama, u Priručniku su predstavljeni **osnovni standardi** i mapirana su neka od **ključnih pitanja** od značaja za ostvarivanje ovih prava i sloboda, a koja državnim službenicima mogu pomoći u razumevanju analitičkog okvira za analizu ovih prava i sloboda, kako u pripremi *ex-ante* analize efekata, tako i u postupku izrade nacrta zakona, ili izmena i dopuna važećeg zakona i njegove primene.

Priručnik je podeljen na **tri tematske oblasti**. Prva tematska oblast obrađuje opšte prednosti primene koncepta ljudskih prava i daje analitički okvir za njegovu primenu u planiranju i izradi nacrta zakona saglasno odrebama ZPS i Uredbe (poglavlja 2-3.). Druga tematska oblast obrađuje situacioni okvir za primenu Konvencije, uključujući i njeno mesto u pravnom sistemu RS (poglavlje 4), kao i situacioni okvir za primenu Povelje i njen značaj za primenu koncepta ljudskih prava u izradi propisa EU (poglavlje 5.). Treća tematska oblast obrađuje prava i slobode zajemčene Konvencijom, uključujući opšte i posebne standarde u ograničenju ovih prava i sloboda, izabrana prava i slobode zajemčene Poveljom i relevantnu praksu Evropskog suda za ljudska prava i Evropskog suda pravde (poglavlja 6-11.).

U Priručniku su obrađeni propisi i dokumenti javnih politika (strategije, programi, akcioni planovi) RS koji su bili na snazi zaključno sa 30. aprilom 2021. godine.

2. PREDNOSTI KONCEPTA LJUDSKIH PRAVA U PLANIRANJU, IZRADI I PRIMENI ZAKONA

Primena koncepta ljudskih prava višestruko je korisna kako u procesu planiranja, tako i u procesu izrade i praćenja primene zakona. U procesu planiranja, odnosno sprovođenja *ex-ante* **analize efekata** ovaj koncept: a) pomaže predlagaču da identifikuje **ciljne grupe** na čija će zajemčena prava, slobode i pravne interese željena promena neposredno ili posredno uticati; b) olakšava analizu efekata identifikovanih opcija za ostvarivanje željene promene na prava i slobode zajemčene fizičkim i pravnim licima-pripadnicima identifikovanih ciljnih grupa.

U fazi izrade **nacrta zakona,** ili izmene i dopune važećeg zakona, primena ovog koncepta obezbeđuje saglasnost predloga propisa sa odredbama Ustava, međunarodnih ugovora i drugih zakona kojim se jemče i uređuju prava i slobode. Time se istovremeno olakšava i jednoobrazna **primena** zakona, u saglasnosti sa obavezujućim standardima u zaštiti zajemčenih prava i sloboda (poglavlje 3.). Stoga primena koncepta ljudskih prava doprinosi ukupnom **kvalitetu** zakonodavnog procesa i olakšava ostvarivanje **opštih** i **posebnih ciljeva** zakona, odnosno njegovo **sprovođenje:** ukoliko zakon na odgovarajući način uređuje ostvarivanje ili ograničenja prava i sloboda zajemčenih fizičkim i pravnim licima-pripadnicima identifikovanih ciljnih grupa, manje su mogućnosti opstrukcije u njegovoj primeni i verovatnoća vođenja sudskih sporova u vezi sa primenom zakona.

Imajući u vidu prethodno, primena koncepta ljudskih prava obavezna je u procesu planiranja i izrade **propisa Evropske unije** (poglavlje 5.). Primena ovog koncepta smatra se jednim od preduslova za **vladavinu prava**, koji je ugrađen i u novi **mehanizam Evropske komisije** za praćenje stanja u oblasti **vladavine prava** u zemljama članicama.[1]

3. NAČIN PRIMENE KONCEPTA LJUDSKIH PRAVA U POSTUPKU PLANIRANJA I IZRADE NACRTA ZAKONA

Kao što je navedeno u uvodu Priručnika, donošenjem **Zakona** o planskom sistemu (ZPS) i **Uredbe** o metodologiji upravljanja javnim politikama, analizi efekata javnih politika i propisa i sadržaju pojedinačnih dokumenata javnih politika (Uredba) dodatno je unapređen pravni okvir za planiranje, izradu i praćenje primene dokumenata javnih politika i propisa u RS. Saglasno odredbama Uredbe, predlagač donosi odluku o sprovođenju *ex-ante* analize efekata propisa na osnovu procene da li je u pitanju **sistemski zakon**, odnosno **zakon** ili podzakonski akt koji **neposredno** ili **posredno** utiče na pravna i fizička lica tako što bliže uređuje način ostvarivanja njihovih **prava**, obaveza i **pravnih interesa**, u kom slučaju je analiza efekata obavezna; izuzeci od ove obaveze propisani su u članu 6. Uredbe. *Ex-ante* analiza efekata defninisana je Uredbom kao proces koji omogućava: „blagovremeno identifikovanje potencijalnih pozitivnih i negativnih, diretnih i indirektnih efekata koje mogu da proizvedu mere sadržane u dokumentu javne politike, odnosno propisu, kako bi dokument javne politike, odnosno propis, bio formulisan na takav način da se potencijalni

negativni efekti svedu na najmanju moguću meru, a i ostvari željena promena“ (čl. 5. st. 2. Uredbe, u vezi sa čl. 2. st. 1. tačka 7) ZPS). Obim sprovođenja *ex-ante* analize efekata zavisi od nivoa uticaja i prioriteta javne politike odnosno propisa koji se usvaja, odnosno sprovodi, kao i od složenosti i opsega mera sadržanih u dokumentu javne politike, odnosno rešenja sadržanih u propisu (čl. 8. st. 1. Uredbe).

Prvi korak u sprovođenju *ex-ante* analize efekata propisa jeste **analiza** (sagledavanje) **postojećeg stanja** (čl. 31. st. 2. tačka 1) ZPS, čl. 9. st. 1, tačka 1) Uredbe). Sastavni deo analize postojećeg stanja jeste: 1) identifikacija **ciljnih grupa** na koje željena „promena i njeni elementi“ mogu najviše da utiču (čl. 11. Uredbe, u vezi sa čl. 2. st. 1. tačka 16) ZPS); 2) identifikacija drugih zainteresovanih strana (fizička i pravna lica koja mogu biti zainteresovana da daju svoj doprinos izradi propisa odnosno željenoj promeni, nezavisno od toga što ista ne utiče, direktno ili indirektno, na njihova prava, obaveze i legitimne interese). Identifikacija ciljnih grupa i drugih zainteresovanih strana može biti i predmet posebne analize (*stakeholders' analyses*).

Napomena:

Način identifikovanja ciljnih grupa predstavljen je u *Aneksu 1* Priručnika.

Nakon što je predlagač identifikovao ciljne grupe i utvrdio opcije koje mu stoje na raspolaganju za ostvarivanje ciljeva koji se promenom žele postići, dužan je da razmotri neposredne (direktne) i posredne (indirektne) efekte identifikovanih opcija, između ostalog, na **društvo** i životnu sredinu (čl. 27 i čl. 28. st. 2. Uredbe). S tim u vezi, Uredba sadrži listu *ključnih pitanja* koja pomažu predlagaču u razmatranju efekata identifikovanih opcija na društvo (Prilog 7 Uredbe) i životnu sredinu (Prilog 8 Uredbe). Kada je reč o Prilogu 7 Uredbe, predlagač ima *opštu obavezu* da proceni „da li će efekti realizacije izabrane opcije štetno uticati na neku specifičnu grupu populacije“ (ključno pitanje br. 2), *uključujući* uticaj izabrane opcije na **rodnu ravnopravnost** i zabranu neposredne ili posredne **diskriminacije** (ključno pitanje br. 5), i na ostvarivanje **prava** iz oblasti radnog prava,socijalne inkluzije, socijalne i zdravstvene zaštite i obrazovanja (ključno pitanje br. 8).

Pored toga, Ustav RS garantuje svakom pravo na zdravu životnu sredinu (čl. 74. Ustava), tako da kontrolna pitanja sadržana u Prilogu 8 Uredbe pomažu predlagaču da razmotri efekte identifikovanih opcija na ostvarivanje ovog prava.[2]

U analizi efekata identifikovanih opcija predlagač je dužan da vodi računa o njihovom neposrednom ali i posrednom uticaju na **ukupan korpus** korespondirajućih ustavnih prava i sloboda zajemčenih fizičkim i pravnim licima-pripadnicima identifikovanih ciljnih grupa (*Tabela 1*). Ovo tumačenje saglasno je ne samo sa članovima 27. i 28. Uredbe, nego i sa opšte obavezujućim karakterom zajemčenih prava i sloboda (dejstvo *erga omnes*).

Analiza efekata propisa na društvo:

- Sagledavaju se značajni pozitivni i negativni, direktni i indirektni efekti opcija za izradu ili izmene zakona na različite kategorije stanovništva, a naročito na osetljive kategorije pojedinaca ili grupa pojedinaca čija se situacija može pogoršati usled sprovođenja mera javne politike, kao i na ostvarivanje principa rodne ravnopravnosti.

- Razmatranje efekata na društvo posebno je značajno prilikom usvajanja ili izmene zakona u oblastima konkurentnosti, socijalne zaštite, obrazovanja, zdravstva, urbanizma, prostornog planiranja i građevinarstva, kao i u svim drugim oblastima u kojima se ostvaruje direktan ili indirektan uticaj na stanovništvo.

- Sagledavanjem efekata na rodnu ravnopravnost treba da se proceni postojanje uticaja na rodnu ravnopravnost, sa posebnim osvrtom na pol koji je manje zastupljen (čl. 27. Uredbe).

- Izveštaj o sprovedenoj *ex-ante* analizi efekata obavezno sadrži i rezultate analize uticaja razmatranih opcija za izradu zakonana društvo i životnu sredinu (čl. 37, st. 2. i čl. 38. Uredbe).

Napomena 1: Prilog 7 Uredbe sadrži listu ključnih pitanja za analizu efekata razmatranih opcija na društvo, dok Prilog 8 Uredbe sadrži listu ključnih pitanja za analizu efekata razmatranih opcija na životnu sredinu (videti *Aneks 1* Piručunika).

Napomena 2: *Aneks 4* Priručnika za analizu efekata javnih politika i propisa RSJP sadrži dodatna pojašnjenja za operacionalizaciju ključnih pitanja za analizu efekata razmatranih opcija („socijalni efekti").

Na drugoj strani, u postupku izrade **nacrta zakona** ili izmena i dopuna važećeg zakona (ukoliko su rezultati sprovedene *ex-ante* analize pokazali da je izrada nacrta zakona ili izmena i dopuna važećeg zakona, optimalna opcija za postizanje željene promene), predlagač je dužan da osigura da nacrta zakona bude u saglasnosti sa Ustavom, ratifikovanim međunarodnim ugovorima i drugim zakonima kojima se jemče osnovna prava i slobode (čl. 16. st. 2, čl. 18, st. 2-3 i čl. 167. st. 1. tačka 1-3 Ustava). Ova obaveza korespondira sa obavezom predlagača da prilikom analize postojećeg stanja (prvi korak u sprovođenju ex-ante analize efekata) identifikuje važeće dokumente javne politike, *zakona* i drugog propisa koji imaju direktan uticaj na stanje u toj oblasti i analizira taj uticaj, u cilju *konzistentnog i usklađenog* delovanja u toj oblasti (čl. 10. st. 2. tačka 4) Uredbe).

Primena koncepta ljudskih prava u izradi zakona dodatno je osigurana i obavezom predlagača da obezbedi saglasnost nacrta zakona (i drugog propisa) sa **pravnim tekovinama EU** (*acquis communitaire*). S tim u vezi, Poslovnik Vlade propisuje da: „uz nacrt zakona i predlog uredbe predlagač kao priloge dostavlja i Izjavu o usklađenosti propisa sa propisima Evropske unije i Tabelu usklađenosti propisa sa propisima Evropske unije, na obrascima koji su utvrđeni posebnim aktom Vlade" (čl. 39a).

"Republika Srbija će nastaviti da unapređuje svoj zakonodavni i normativni okvir u oblasti zaštite i promocije osnovnih prava, u skladu sa pravnim tekovinama EU, međunarodnim i evropskim standardima i najboljim praksama"

Revidirani Akcioni plan za poglavlje 23, jul 2020., str. 182.

Iz prethodnog proizilazi da je „ljudskopravaški“ koncept u planiranju i izradi zakona **komplementaran** sa odredbama ZPS i Uredbe koje uređuju sprovođenje *ex-ante* analize efekata propisa, a da je obaveza predlagača da obezbedi saglasnost nacrta zakona sa pravima i slobodama zajemčenim Ustavom, ratifikovanim međunarodnim ugovorima i drugim zakonima **sastavni deo** zakonodavnog procesa. Pored toga, ovaj koncept komplementaran je sa **obavezama** RS da u procesu pristupanja svoj zakonodavni okvir usaglasi sa pravnim tekovinama (*acquis communitaire*) EU.

Tabela 1
Primena koncepta ljudskih prava u sprovođenju *ex-ante* analize efekata, izradi novog i izmeni važećeg zakona

1. Sprovođenje *ex-ante* analize **Korak 1) Analiza trenutnog stanja:**	– *Identifikacija* ciljnih grupa (fizička i pravna lica na čija prava, obaveze i pravne interese željena promena može najviše da utiče - čl. 11. Uredbe, Prilog 7 i 8 Uredbe (videti *Aneks 1* Priručnika) – *Priprema liste osnovnih prava i sloboda* identifikovanih ciljnih grupa na koje željena promena može da utiče, neposredno ili posredno, pozitivno ili negativno. – *Identifikacija primarnih i sekundarnih pravnih izvora* od značaja za prava i slobode ciljnih grupa.
Korak 4) Analiza efekata opcija:	– *Razmatranje* efekata opcija za postizanje željene promene: procena uticaja mogućih opcija na zajemčena prava i slobode ciljnih grupa (čl. 27-28, Prilog 7 i 8 Uredbe). Napomena: Lista ključnih pitanja za razmatranje pozitivnih i negativnih efekata željene promene na ljudska prava i slobode koje koristi Evropska komisija (poglavlje 5. *Tabela 2* pitanja 1-4.) komplementarna je sa ključnim pitanjima iz priloga 7 i 8 Uredbe (videti *Aneks 2* Priručnika).
Korak 5) Izbor optimalne opcije ili optimalne kombinacije razmatranih opcija:	Daje odgovor na pitanje da li je donošenje ili izmena i dopuna zakona optimalna opcija za postizanje željene promene.

2. Izrada nacrta zakona/izmena i dopuna zakona	– *Obaveza* predlagača da obezbedi saglasnost nacrta zakona, ili izmene i dopune važećeg zakona, sa Ustavom,ratifikovanim međunarodnim ugovorima i zakonima koji jemče osnovna ljudska prava i slobode (čl. 16, 18, 167. Ustava, poglavlje 5. *Tabela 2* pitanja 5-6.; poglavlje 6.1 - 6.2; *Aneksi 3-5* Priručnika). – *Obaveza* predlagača da obezbedi saglasnost nacrta zakona sa pravnim tekovinama EU (čl. 39a Poslovnika Vlade).

Napomene:

- Za sprovođenje *ex-ante* analize efekata u pogledu procene uticaja željene promene na zajemčena prava i slobode ciljnih grupa, pored ovog Priručnika, konsultujte:
  - Bazu sudske prakse Ustavnog suda;
  - Bazu sudske prakse Vrhovnog kasacionog suda, koja sadrži i pregled prakse Ustavnog suda i Evropskog suda za ljudska prava;
  - **Bazu sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava Pravosudne akademije**. Ova baza sadrži i dodatnu alatku (Cross-reference): bazu unakrsnih veza između prava i sloboda zajemčenih Konvencijom i nacionalnog zakonodavstva, tj. sistem za unakrsno povezivanje domaćeg zakonodavstva sa odgovarajućim članom Konvencije, koji omogućava da pretraga počne od merodavnih članova nacionalnog zakonodavstva;
  - Eksperte iz oblasti ljudskih prava i sloboda.
- Gore navedeni izvori **podjednako su korisni** i u procesu pripreme zakona ili izmena i dopuna važećeg zakona.
- Za druga pitanja od značaja za sprovođenje *ex-ante* analize efekata koristite *Priručnik za analizu efekata javnih politika i propis*a RSJP.

4. EVROPSKA KONVENCIJA O LJUDSKIM PRAVIMA: SITUACIONI OKVIR

Evropska konvencija o ljudskim pravima (Konvencija), čiji je originalni naziv *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, najznačajniji je instrument kojim se jemče ljudska prava i slobode u zemljama članicama Saveta Evrope. Saglasno članu 1. Konvencije, država ugovornica („Visoka strana") jemči „svakome u svojoj nadležnosti" (svakom pojedincu sa kojim ima prepoznatljivi pravni *nexus*) prava i slobode zaštićene Konvencijom, bez obzira na državljanstvo ili status; ovo uključuje i državljane zemalja koje nisu potpisnice Konvencije i lica bez državljanstva.[3]Međutim, zaštita prava i sloboda jemči se ne samo pojedincima već i **pravnim licima,** ukoliko se radi o pravima i slobodama koje po prirodi stvari mogu da uživaju i pravna lica (pravo na privatnost, sloboda govora, udruživanja, zabrana diskriminacije itd.).

O poštovanju prava i sloboda zajemčenih Evropskom konvencijom od strane država ugovornica stara se **Evropski sud za ljudska prava** (Sud), kao stalni i nezavisni sudski organ sa sedištem u Strazburu. Sud daje autentično tumačenje Evropske konvencije, odnosno utvrđuje sadržinu prava i sloboda zajemčenih Konvencijom i obim **pozitivnih** obaveza država ugovornica u pogledu ostvarivanja i zaštite ovih prava i sloboda. Međutim, treba napomenuti da je uloga Suda supsidijarna, a da **primarnu odgovornost** za ostvarivanje prava i sloboda zajemčenih Konvencijom imaju nacionalni sudovi, organi javne uprave i nezavisna tela („javna vlast") države ugovornice. Ustav RS jemči građanima pravo da se: „obrate međunarodnim institucijama radi zaštite svojih sloboda i prava zajemčenih Ustavom" (čl. 22. st. 2. Ustava).

Republika Srbija, kao deo državne zajednice Srbija i Crna Gora, postala je članica **Saveta Evrope** 3. aprila 2003. godine kada je Zajednica, u ime svojih članica, potpisala Evropsku konvenciju, Protokol uz Konvenciju i dodatne Protokole 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12 i 13. Konvencija je ratifikovana i stupila je na snagu godinu dana kasnije, 3. aprila 2004. godine.[4] U hijerarhiji pravnih akata koju propisuje Ustav RS **ratifikovani međunarodni** ugovori moraju biti u saglasnosti sa Ustavom, ali imaju veću snagu od zakona (čl. 16. st. 2, čl. 167. st. 1, tačka 1-3, Ustava). Saglasno tome, Konvencija, kao ratifikovani međunarodni ugovor, ima **veću** pravnu snagu u odnosu na zakone kojima se uređuju ljudska prava i slobode zajemčene Konvencijom ili koji imaju uticaja na ostvarivanje tih prava i sloboda.

Pored toga, Ustav garantuje **neposrednu** primenu ljudskih i manjinskih prava koja su zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima; ovi se izvori smatraju sastavnim delom pravnog poretka RS (čl. 16. st. 2. Ustava). **Zakonom** (ali ne i podzakonskim aktom) može se propisati način ostvarivanja ovih prava samo ako je to Ustavom izričito predviđeno ili ako je to neophodno za ostvarenje pojedinog prava zbog njegove prirode, pri čemu zakon **ne sme** da utiče na suštinu zajemčenog prava (čl. 18. st. 2. Ustava). Ustavne odredbe o ljudskim i manjinskim pravima **tumače** se u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim **međunarodnim standardima** ljudskih i manjinskih prava, kao i **praksi** međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje (čl. 18. st. 3. Ustava).

Ustav dodatno propisuje da se sudske odluke: „zasnivaju na Ustavu, zakonu, potvrđenom međunarodnom ugovoru i propisu donetom na osnovu zakona" (čl. 145. st. 2).[5] S tim u vezi, Ustavni sud je zauzeo stav da se **ustavnom žalbom** štite „sva ljudska i manjinska prava i slobode, individualna i kolektivna, nezavisno od njihovog sistematskog mesta u Ustavu i nezavisno od toga da li su izričito ugrađena u Ustav ili su u ustavnopravni sistem implementirana potvrđenim međunarodnim ugovorima".[6]

Iz prethodnog proizilazi da se Konvencija primenjuje i **neposredno** - kako u slučaju kada su odredbe zakona, drugog propisa ili postupanje javne vlasti u suprotnosti sa Konvencijom i praksom Suda, tako i u slučaju pravnih praznina.[7]

Napomene:

- U pravnom poretku Republike Srbije Evropska konvencija nije „strano telo“, već je njegov sastavni deo: Konvencija ima **veću pravnu snagu** u odnosu na zakone kojima se uređuju prava i slobode zajemčene Konvencijom ili koji imaju uticaja na njih.
- Evropska Konvencija se primenjuje i **neposredno**, u slučaju kada su odredbe zakona, drugog propisa ili postupanje javne vlasti u suprotnosti sa Konvencijom i praksom Evropskog suda za ljudska prava, kao i u slučaju pravnih praznina.
- O primeni Konvencije u pravnom poretku RS, kada je reč o izvršnoj grani vlasti, staraju se: 1) Repulbički sekretarijat za zakonodavstvo,koji se stara o usaglašenosti propisa i opštih akata u pravnom sistemu u postupku njihovog donošenja;[8] 2) Ministarstvo pravde, koje zastupa RS pred Sudom, stara se o objavljivanju presuda Suda koje se odnose na RS i prati njihovo izvršenje;[9] i Savet Vlade RS za odnose sa Evropskim sudom za ljudska prava.[10]
- Evropska Konvencija i praksa Evropskog suda za ljudska prava imaju izuzetan značaj za režim zaštite ljudskih prava i sloboda i vladavinu prava.

5. POVELJA EVROPSKE UNIJE O OSNOVNIM PRAVIMA

Povelja Evropske unije o osnovnim pravima (Povelja), koju su proglasili Evropski parlament, Savet i Evropska komisija 2000. godine,[11]**ključni** je instrument kojim se jemči zaštita ličnih, građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava i sloboda pojedincima u Evropskoj uniji (EU). Povelja sadrži konsolidovani katalog prava i sloboda zajemčenih osnivačkim ugovorima, praksom Evropskog suda pravde, Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i ustavnom tradicijom koja je zajednička zemljama članicama EU, ili koja se jemče drugim međunarodnim ugovorima.

Stupanjem na snagu Ugovora o Evropskoj uniji u decemberu 2009. godine, Povelja je postala **pravno obavezujuća** za države članice. Povelja ima istu pravnu snagu kao i konsolidovani osnivački ugovori i obavezuje, kako organe EU, tako i organe država članica kada primenjuju pravo EU.[12]

Da bi obezbedila efikasnu zaštitu prava i sloboda zajemčenih Poveljom, Evropska komisija (Komisija) 2010. godine usvojila je **strateški dokument**, koji ima tri osnovna cilja: 1) da obezbedi poštovanje prava i sloboda zajemčenih Poveljom u svakoj fazi zakonodavnog procesa na nivou EU (planiranje, izrada i primena propisa); 2) da unapredi razumevanje režima zaštite prava i sloboda na nivou EU; 3) da prati napredak u ostvarivanju ljudskih prava u EU, objavljivanjem godišnjih izveštaja o primeni Povelje.[13]

U vezi sa prvim od proklamovanih ciljeva, Komisija je 2011. godine izradila **Operativni vodič**, koji sadrži listu „kontrolnih pitanja“ na koje je Komisija, kao predlagač propisa, dužna da odgovori u procesu pripreme *ex-ante* analiza efekata i različitih opcija za postizanje željene promene, kako bi se procenili uticaj i usaglašenost svake od analiziranih opcija sa pravima i slobodama zajemčenim Poveljom.[14]

Tabela 2
Operativni vodič Evropske komisije: lista kontrolnih pitanja za procenu uticaja željene promene na osnovna prava i slobode zajemčene Poveljom

1. Na koja osnovna prava i slobode željena promena može imati uticaja?

2. Da li će željena promena imati uticaja na apsolutna prava i slobode zajemčene Poveljom (ona prava i slobode za koje nisu propisana legitimna ograničenja, kao što je pravo na ljudsko dostojanstvo i zabrana mučenja)?

3. Koji je uticaj razmatranih opcija za postizanje željene promene na osnovna prava i slobode? Da li je uticaj *pozitivan* (promocija osnovnih prava i sloboda) ili *negativan* (ograničenje osnovnih prava i sloboda)?

4. Da li razmatane opcije imaju istovremeno i pozitivan i negativan uticaj na pojedina osnovna prava i slobode (na primer, negativan uticaj na slobodu govora, ali pozitivan uticaj na zaštitu intelektualne svojine)?

5. Da li će ograničenje osnovnih prava i sloboda moći da se pravno artikuliše na jasan i predvidiv način?

6. Da li se ograničenje osnovnih prava i sloboda smatra nužnim radi zaštite javnog interesa ili zaštite prava i sloboda drugih (kojih?); da li će ograničenje biti propocionalno legitimnom cilju kojem služi; i da li će ograničenje očuvati sadržinu i suštinu osnovnog prava i slobode koje se ograničavaju?[15]

Napomene:

- Lista kontrolnih pitanja u *Tabeli 2* korisna je kako u procesu sprovođenje *ex-ante* analize, tako i u procesu izrade novog ili izmena i dopuna važećeg zakona (poglavlje 3. *Tabela 1*).
- ***Aneksi 3-5*** **Priručnika** sadrže specifične primere primene Operativnog vodiča Evropske komisije u procesu izrade izmena i dopuna zakona.

Pored toga, Komisija je 2015. godine usvojila paket dokumenata pod nazivom „**Vodič za bolju izradu propisa**“ (*Better Regulation: Guidelines and Toolbox*), koji pomaže Komisiji da u postupku izrade propisa proceni njegovu saglasnost sa pravima i slobodama zajemčenim Poveljom.[16]Dokument „Objašnjenja u vezi sa Poveljom o osnovnim pravima“, koji je pripremilo radno telo (Predsedništva) nadležno za izradu Povelje, služi kao dodatna alatka koja pomaže predlagaču u razumevanju uticaja razmatranih opcija i nacrta propisa na osnovna prava i slobode.[17]

Kada je reč o odnosu Povelje sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, treba napomenuti da EU **nije** ratifikovala Konvenciju, već se o tome i dalje pregovara. Međutim, prava i slobode zajmčene Konvencijom, koji proizilaze iz ustavnih tradicija zajedničkih državama članicama EU, predstavljaju „opšta načela prava Unije“ (čl. 6. st. 3. Ugovora o Evropskoj uniji). Pored toga, sve države članice EU potpisnice su Konvencije. Stoga svi propisi Unije koje primenjuju države-članice moraju biti u saglasnosti sa Konvencijom. Dodatno, u meri u kojoj se prava i slobode zajemčene Poveljom **preklapaju** sa Konvencijom, Povelja izričito propisuje da će obim i sadržina tih prava i sloboda biti **isti**, osim u slučaju kad Povelja jemči veći obim njihove zaštite (čl. 52. st. 3. Povelje). Isto tako, pojedina prava i slobode zajemčene Poveljom nisu zajemčene Konvencijom, dok je režim **sudske zaštite** različit.[18]

Napomene:

- U meri u kojoj se prava i slobode zajemčene Poveljom **preklapaju** sa **Konvencijom**, Povelja izričito propisuje da će obim i sadržina tih prava i sloboda biti **isti**, osim u slučaju kad Povelja jemči veći obim njihove zaštite; ovo ukazuje da **međunarodni standardi propisani Konvencijom i praksom Suda imaju posebnu važnost u procesu pristupanja EU, odnosno usaglašavanja nacionalnog zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU.**
- Povelja Evropske unije ima istu pravnu snagu kao i konsolidovani osnivački ugovori EU - i obavezuje kako organe EU, tako i organe država članica kada primenjuju pravo EU.
- Procena uticaja na prava i slobode zajemčene Poveljom sastavni je deo procesa pripreme analize efekata i izrade propisa u EU.
- Pojedina prava i slobode zajemčene Poveljom preklapaju se sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima - u tom slučaju, obim i sadržina ovih prava i sloboda isti su kod oba instrumenta, osim ako Povelja ne garantuje širi obim njihove zaštite.
- Katalog zajemčenih prava i sloboda u Povelji širi je od onog u Evropskoj konvenciji; pored građanskih i političkih prava, obuhvata i socijalna, ekonomska i kulturna prava.

6. PRAVA I SLOBODE ZAJEMČENE EVROPSKOM KONVENCIJOM O LJUDSKIM PRAVIMA

6.1. Razlika između apsolutnih, relativnih i ograničenih prava i sloboda

Režim zaštite prava i sloboda zajemčenih Konvencijom ne zasniva se na njihovoj hijerarhiji. Stoga ovaj režim ne priznaje više ili manje „vredna" prava i slobode. Međutim, s obzirom na njihovu prirodu i obim **pozitivnih obaveza** države ugovornice, prava i slobode zajemčene Konvencijom dele se u pravnoj literaturi na različite načine. Za potrebe ovog priručnika, prihvaćena je njihova podela na tri grupe:

- **apsolutna** prava i slobode, za čije uživanje Konvencija ne propisuje legitimna ograničenja - koja se ne mogu derogirati, i koje država ugovornica mora poštovati u potpunosti i bezuslovno.
- **relativna** (kvalifikovana) prava i slobode - čije ostvarivanje zahteva *balansiranje* između interesa pojedinca i usko definisanog javnog interesa (legitimnog cilja).
- **ograničena** prava i slobode - čije uživanje može biti ograničeno pod uslovima propisanim u Konvenciji ili definisanim u praksi Evropskog suda za ljudska prava**.**

Tabela 3 Podela prava i sloboda zajemčenih Konvencijom		
Apsolutna prava	**Relativna prava**	**Ograničena prava**
Pravo na život, uključujući i ukidanje smrtne kazne (čl. 2. Konvencije i čl. 1. Protokola 13 uz Konvencij) Zabrana mučenja (čl. 3. Konvencije) Zabrana ropstva i prinudnog rada (čl. 4. Konvencije - nije moguće odstupanje ni u slučaju vanrednih okolnosti, u odnosu na st. 1) Kažnjavanje samo na osnovu zakona (čl. 7. Konvencije) Pravo da se nikomene sudi ili da niko ne bude kažnjen dvaput u istoj krivičnoj stvari (čl. 4. Protokola 7 uz Konvenciju)	*Privatni i porodični život*: Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života (čl. 8. Konvencije). *Sloboda duha*: Sloboda misli, savesti i veroispovesti (čl. 9. Konvencije) Sloboda izražavanja (čl. 10. Konvencije) *Sloboda društvene i političke akcije*: Sloboda okupljanja i udruživanja (čl. 11. Konvencije)	a*) Pravo na fizičku slobodu*: Pravo na slobodu i bezbednost (čl. 5. Konvencije). Zabrana dužničkog zatvora (čl. 1. Protokola 4 uz Konvenciju) Sloboda kretanja (čl. 2. Protokola 4 uz Konvenciju) Zabrana proterivanja sopstvenih državljana (čl. 3. Protokola 4 uz Konvenciju) b) *Procesna prava:* Pravo na pravično suđenje (čl. 6. Konvencije) Pravo na delotvorni pravni lek (čl. 13. Konvencije) Pravo na žalbu u krivičnim stvarima (čl. 2. Protokola 7 uz Konvenciju) Naknada za pogrešnu osudu (čl. 3. Protokola 7 uz Konvenciju) Zaštita u postupku proterivanja stranaca (čl. 1. Protokola 7 uz Konvenciju) c) *Privatni i porodični život* (koji nije obuhvaćen čl. 8. Konvencije): Pravo na sklapanje braka (čl. 12. Konvencije). Jednakost supružnika (čl. 5. Protokola 7 uz Konvenciju) d) S*loboda duha* (koja nije obuhvaćena čl. 9. i 10. Konvencije): Pravo na obrazovanje (čl. 2. Dodatnog Protokola) e) *Sloboda društvene i političke akcije* (koja nije obuhvaćena čl. 11. Konvencije): Pravo na slobodne izbore (čl. 3. Dodatnog Protokola) f) *Druga ograničena prava:* Zaštita imovine (čl. 1. Dodatnog Protokola).

Da bi se bolje razumela gore navedena podela, nužno je napomenuti da su i **relativna** prava i slobode **ograničeni;** njihovo uživanje može biti ograničeno iz razloga propisanih Konvencijom i država ugovornica može u vanrednim okolnostima **suspendovati** i relativna i ograničena prava i slobode (član 15. Konvencije). Stoga srodna relativna i ograničena prava zajedno čine grupu prava na **privatni i porodični život**, prava **na slobodu duha** i slobodu **društvene** i **političke akcije** (*Tabela 3*).

Međutim, u ovoj podeli, relativna prava i slobode razlikuju se od srodnih ograničenih prava i sloboda zbog toga:

1) što su **legitimni ciljevi** koji opravdavaju ograničenje odnosno odstupanje od **negativne** obaveze države ugovornice u pogledu zaštite svih relativnih prava i sloboda izričito propisani Konvencijom; jedini izuzetak od ovog pravila odnosi se na **slobodu kretanja** kao ograničeno pravo. Naime, uslovi za legitimno ograničenje slobode kretanja, propisani u članu 2. st. 3-4. Protokola 4 uz Konvenciju, u velikoj meri poklapaju se sa posebnim testom koji Sud primenjuje za ocenu legitimnog ograničenja relativnih prava i sloboda (poglavlje 8.3.);

2) što je Evropski sud za ljudska prava (Sud) razvio **poseban test** koji primenjuje da bi utvrdio da li je ograničenje relativnih zajemčenih prava i sloboda, odnosno poštovanje negativne obaveze države ugovornice, u saglasnosti sa Konvencijom (poglavlje 6.2.).

Posledica gore navedene razlike jeste da je **stepen diskrecije** države ugovornice („polje slobodne procene“ - *margin of appriciation*) u limitiranju **ograničenih** prava i sloboda **veći** u odnosu na relativna prava i soblode.

Napomene 1:

- Činjenica da Konvencija ne propisuje posebne legitimne ciljeve zbog kojih se mogu limitirati ograničena prava i slobode ne znači da je stepen diskrecije države ugovornice u pogledu ovih prava i sloboda bez ikakvog nadzora Suda.
- Naime, na ocenu saglasnosti ciljeva zakonodavnih i drugih mera kojima se sužavaju ograničena prava i slobode sa Konvencijom, Sud primenjuje doktrinu „**implicitnih ograničenja**“ prema kojoj ciljevi kojima se sužavaju ograničena prava i slobode moraju biti saglasni sa:
  a) konceptom vladavine prava (uključujući i predvidivost zakonodavnih i drugih mera kojima se sužava uživanje ograničenih prava);
  b) ciljevima Konvencije definisanim Preambulom („opšte i delotvorno“ priznanje i poštovanje prava i sloboda zajemčenih Konvencijom);
  c) načelom proporcionalnosti odnosno srazmernosti (poglavlje 6.2.3.).
- Način primene ovih kriterijuma zavisi od same sadržine ograničenog prava (poglavlje 8.).

Napomene 2:

- U odnosu na prava i slobode zajemčene Konvencijom država ugovornica ima negativne obaveze (*osnovna obaveza*), ali i pozitivne obaveze:
  - **negativne obaveze**: obaveza da se uzdrži od radnji, uključujući donošenje novog zakona ili izmenu važećeg, kojim bi se kršila prava i slobode zajemčene Konvencijom, i obaveza da zakonodavnim i drugim merama neće zadirati u zajemčena prava i slobode, odnosno da ih neće ograničavati iznad standarda propisanih Konvencijom i praksom Evropskog suda za ljudska prava;
  - **pozitivne obaveze**: obaveza preduzimanja mera, uključujući i zakonodavne, koje se smatraju nužnim za nesmetano ostvarivanje i zaštitu prava i sloboda zajemčenih Konvencijom, imajući u vidu da je cilj Konvencije da obezbedi režim zaštite prava i sloboda koji je „praktičan i delotvoran", pre nego „teorijski i iluzoran".[19]
- Obim pozitivnih obaveza države ugovornice zavisi od sadržine prava i slobode zajemčenih Konvencijom i njihovog tumačenja od strane Evropskog suda za ljudska prava.
- U pojedinim slučajevima nije lako povući razliku između pozitivnih i negativnih obaveza države ugovornice u odnosu na prava i slobode zajemčene Konvencijom. U takvim slučajevima, od pomoći mogu biti priručnici Saveta Evrope i Suda o primeni pojedinih članova Konvencije.

6.2. Legitimna ograničenja relativnih prava i sloboda

Kao što je prethodno napomenuto, obim uživanja relativnih prava i sloboda zajemčenih Konvencijom balansiran je razlozima usko definisanog javnog interesa, odnosno legitimnih ciljeva. U oceni da li je u konkretnom slučaju propisano ograničenje u saglasnosti sa Konvencijom i **negativnim** obavezama države ugovornice, Sud primenjuje test prema kojem svako ograničenje ovih prava i sloboda mora da ispunjava sledeće **kumulativne** uslove:

1. Ograničenje je „u skladu sa zakonom" (čl. 8. Konvencije), odnosno „propisano zakonom" (čl. 9-11 Konvencije).
2. Ograničenje služi legitimnom cilju.
3. Ograničenje je neophodno u demokratskom društvu (test proporcionalnosti odnosno srazmernosti).

Napomena:
U slučaju spora, na državi ugovornici leži teret dokazivanja da su ispunjeni kumulativni uslovi za legitimno ograničenje prava i sloboda zajemčenih čl. 8-11 Konvencije.

6.2.1. Ograničenje je u skladu sa zakonom odnosno propisano zakonom

Ovaj uslov sadrži nekoliko kumulativnih zahteva:

- Ograničenje mora biti propisano.
- Zakon kojim je propisano ograničenje mora biti dostupan javnosti (na primer, objavljen u službenom listu).
- Ograničenje mora biti u skladu sa drugim merodavnim nacionalnim propisima.
- Pored toga, zakon kojim je propisano ograničenje mora biti određene **kakvoće** (kvaliteta): mora biti predvidljiv, odnosno pisan jasnim i nedvosmislenim jezikom

koji može da razume prosečna osoba, samostalno ili uz stručnu pomoć;[20] samo zakon određene kakvoće ispunjava zahtev za vladavinom prava.[21]Ovo se naročito odnosi na **obim** i **sadržinu** diskrecionih ovlašćenja države ugovornice u odnosu na propisana ograničenja.[22]

Napomene

- U proceni da li je ispunjen zahtev da zakon mora biti određene kakvoće, određenu ulogu može imati i *profesija* ciljne grupe (ili ciljnih grupa) čija su prava i pravni interesi ograničeni zakonom (npr. advokati, sudije).[23]
- Međutim, praksa Evropskog suda za ljudska prava po ovom pitanju nije u potpunosti ujednačena.[24]Stoga je važno u pripremi nacrta zakona dosledno se pridržavati **Jedinstvenih metodoloških pravila za izradu propisa** koje je doneo Zakonodavni odbor Skupštine RS, uključujući i pravila o jeziku, stilu i načinu pisanja (Glava IV Pravila).

6.2.2. Ograničenje služi legitimnom cilju

Ograničenje je opravdano samo ako služi nekom od ciljeva koji su taksativno navedeni u članovima 8-11. Konvencije, a koji se delimično preklapaju:

- u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih (čl. 8. st. 2.);
- u interesu javne bezbednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih (čl. 9. st. 2.);
- u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva (čl. 10. st. 2.);
- u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala,zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih (čl. 11. st. 2.).

Lista legitimnih ciljeva je **iscrpljujuća** (*numerus clausus*), a ne ilustrativna, stoga ograničenje **ne može** služiti bilo kom drugom cilju.[25]

U definisanju stvarne sadržine svakog od legitimnih ciljeva kojima se ograničavaju relativna prava i slobode, država ugovornica ima određen stepen diskrecije. Međutim, ovi ciljevi moraju se tumačiti na način koji njihovu sadržinu neće proširivati izvan njihovog **uobičajenog značenja**, kako bi se sačuvao *numerus clausus* karakter legitimnih ograničenja.[26]

6.2.3. Ograničenje je neophodno u demokratskom društvu: test proporcionalnosti (srazmernosti)

Ovaj uslov zahteva da se:

- Ograničenje zajemčenih prava i sloboda iz čl. 8-11. Konvencije može se opravdati **urgentnom društvenom potrebom** (*pressing social needs*). Standard urgentne društvene potrebe usko je formulisan: promena koja se planira zakonom mora biti **neophodna**, pre nego „korisna“, „razumna“ ili „poželjna“.[27]
- Pored toga, nužno je da se radi o potrebi koja je u saglasnosti sa karakteristikama **demokratskog društva** (uključujući i zahteve za tolerancijom i otvorenim dijalogom). Ovo stoga što je jedini poredak koji priznaje Konvencija demokratski poredak (vladavina prava i pluralizam).

- Nužno je i da se radi o **minimalnom** ograničenju neophodnom za ostvarivanje legitimnog **cilja** propisanog Konvencijom, odnosno da je propisano ograničenje **proporcionalno** (srazmerno) legitimnom cilju kojem služi.[28]

U proceni da li ograničenje propisano zakonom ispunjava zahteve **urgentne društvene potrebe,** Evropski sud za ljudska prava (Sud) polazi od toga da država ugovornica ima određen stepen **diskrecije** u zakonskom regulisanju legitimnih ograničenja propisanih u čl. 8-11. Konvencije, koji zavisi od ukupnih okolnosti slučaja.

U slučajevima kada među državama ugovornicama ne postoji konsenzus u pogledu važnosti pitanja koja su predmet ograničenja, ili u pogledu načina na koje ova pitanja treba urediti - *naročito ako se radi o kontroverznim pitanjima ili pitanjima koja imaju širu moralnu dimenziju, a o kojima se Sud nije izjašnjavao*, država ugovornica ima veći **stepen diskrecije**. Međutim, korišćeni stepen diskrecije ne može biti na račun **suštine** zajemčenih prava i sloboda.[29]

Na drugoj strani, zahtev da **ograničenje** bude **proporcionalno** podrazumeva da je zakonskim ograničenjem uspostavljen **pravičan balans** između legitimnog cilja kojem ograničenje služi i prava i sloboda ciljnih grupa na koje se to ograničenje odnosi. U proceni da li je ispunjen zahtev proporcionalnosti, Sud naročito vodi računa o proceni **zakonodavnih opcija** koje su državi ugovornici stojale na raspolaganju u ograničavanju zajemčenih prava i sloboda, odnosno o ukupnom kvalitetu **zakonodavnog postupka**.[30]

Gore navedeni test Evropskog suda za ljudska prava, uključujući i zahtev proporcionalnosti, u velikoj meri je inkorporiran i u **Ustav RS**, koji obavezuje predlagača da void računa o odredbama Ustava koje propisuju:

Član 20.
„Ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu *zakonom* biti ograničena, samo ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhe radi kojih ga Ustav dopušta, u obimu *neophodnom* da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u *demokratskom društvu* i bez zadiranja u *suštinu* zajemčenog prava. Dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava *ne može* se smanjivati. Pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni su da vode računa o *suštini* prava koje se ograničava, *važnosti* svrhe ograničenja*, prirodi* i obimu ograničenja, *odnosu* ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne *manjim* ograničenjem prava.” (kurziv dodat)

Napomene:

- Država ugovornica ima određeni stepen diskrecije u zakonskom regulisanju legitimnih ograničenja prava i sloboda zajemčenih čl. 8-11. Konvencije, ali to ne može biti na štetu suštine ostvarivanja ovih prava i sloboda.
- Kvalitet *ex-ante* analiza efekata, horizontalnih i vertikalnih konsultacija i javne rasprave na nacrt zakona od ključne su važnosti za ispunjavanje zahteva za legitimnim ograničenjem prava i sloboda u vezi sa čl. 8-11. Konvencije i čl. 20. Ustava RS.
- Praksa Suda ukazuje da je za predlagača zakona kojim se ograničavaju relativna prava i slobode zajemčene čl. 8-11. Konvencije poseban izazov test proporcionalnosti: u velikom broju slučajeva pred Sudom ograničenje je bilo propisano zakonom i služilo je legitimnom cilju, ali nije ispunjavalo test proporcionalnosti (minimalni stepen ograničenja radi ostvarivanja legitimnog cilja).[31]
- Izazovi u vezi sa primenom testa **proporcionalnosti** u procesu izrade zakona proizilaze iz činjenice da se ne radi o objektivnoj kategoriji (proporcionalnost *stricto sensu*). Stoga je za primenu ovog testa ključno nekoliko kumulativnih kriterija:
  (a) postoji *racionalna veza* između legitimnih ciljeva kojima ograničenje služi i načina na koji se pravno ostvaruju ovi ciljevi;
  (b) legitimni cilj *ne može* biti ostvaren primenom manjih ograničenja zajemčenih relativnih prava i sloboda;
  (c) postoji *pravičan balans* između društvene koristi kojoj legitimni ciljevi služe i štete koja je prouzrokovana ciljnim grupama čija se relativna prava i slobode ograničavaju.[32]

6.3. Tumačenje Konvencije

U praksi Suda vodi se računa o činjenici da se Konvencija čita kao **celina** i tumači na način koji promoviše **unutrašnju konzistentnost** i usklađenost između njenih različitih odredaba. Pored toga, predmet i svrha Konvencije, kao instrumenta za zaštitu prava i sloboda pojedinca, zahtevaju da se njene odredbe tumače i primenjuju na način koji omogućuje da njena jemstva budu **praktična** i **delotvorna**. Sud takođe vodi računa o tome da Konvencija nije jedina referenca za tumačenje prava i sloboda koje se njome jemče. Naime, kao međunarodni ugovor, Konvencija se mora tumačiti u svetlu pravila tumačenja izraženih u **Bečkoj konvenciji Ujedinjenih nacija o pravu međunarodnih ugovora**, od 23. maja 1969. godine.[33] U meri u kojoj je to moguće, Konvencija se tumači u skladu i sa drugim pravilima međunarodnog prava čiji je Konvencija sastavni deo. Stoga je Sud dužan da ustanovi **uobičajeno značenje** koje se pridaje rečima u kontekstu i u svetlu predmeta i svrhe odredbe iz koje su izvučene, vodeći računa o svakom relevantnom pravilu i načelu međunarodnog prava koje je primenljivo na odnose između država ugovornica.[34]

7. RELATIVNA PRAVA I SLOBODE ZAJEMČENE KONVENCIJOM

7.1. Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života

Član 8. Konvencije
1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske. 2. Javne vlasti neće se mešati u vršenje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

Cilj (*ratio legis*) člana 8. Konvencije jeste da „zaštiti pojedinca od svojevoljnih postupaka javnih vlasti".[35] Ovaj cilj ostvaruje se zaštitom četiri aspekta **autonomije ličnosti** pojedinca: 1) **privatnog života**; 2) **porodičnog života**; 3) **doma**; i 4) **prepiske**. Stoga u pripremi **nacrta zakona**, ili izmeni važećeg zakona, koji se odnosi na ispunjavanje **pozitivnih** obaveza države u odnosu na član 8. Konvencije, naročito treba voditi računa o pitanjima koja se razmatraju u sledećim poglavljima.

7.1.1. Šta se smatra privatnim životom?

Privatni život je širok pojam koji **nije** moguće **iscrpno definisati** i koji u praksi Evropskog suda za ljudska prava (Sud), sa promenama društvenih vrednosti i svetonazora, kontinurano dobija širu sadržinu.[36] U svakom slučaju, pojam privatnog života širi je od pojma **privatnosti** i generalno obuhvata područje u kojem svaki pojedinac može da slobodno razvija i ispunjava svoju ličnost kako u odnosu s drugima, tako i prema spoljašnjem svetu; ovo uključuje **fizički**, **psihički** i **socijalni** integritet pojedinca.[37] Ovaj integritet ostvaruje se kroz različite odnose koji se uslovno mogu podeliti u tri grupe, a koji se u sudskoj praksi uzajamno prepliću – posebno imajući u vidu da su mnogi aspekti prava na **porodični život** istovremeno zajemčeni pravom na **privatni život** (7.1.2.):

a) porodični i „kvazi" porodični odnosi, uključujći odnose između hranitelja i dece o kojima se brinu,[38]odnose između nevenčanih parova[39] i odnose između istopolnih partnera, sa decom ili bez dece (poglavlje 7.1.2.);[40]

b) „privatni društveni život"[41] - pravo na uspostavljanje odnosa sa spoljnim svetom, odnosno sa drugim pojedincima sa kojima pojedinac nije porodično povezan, uključujući radne i profesionalne odnose;[42] ovo pravo priznaje se i zatvorenicima[43] i imigrantima,[44] jer se smatra važnim elementom njihove socijalizacije.

c) pravo na samoopredeljenje i autonomiju ličnosti, koje uključuje i pravo na dobrovoljni izbor u pogledu sopstvenog tela (na primer, mogućnost da pojedinac prema sopstvenom telu preduzima radnje koje se generalno mogu smatrati fizički opasnim ili moralno upitnim).[45]

Napomene:

- Imajući u vidu opšti cilj Konvencije (zaštita života), pravo na samoopredeljenje i autonomiju ličnosti uključuje i pravo na kvalitetan život. U tom smislu, pravo pojedinca da odluči kada i na koji način želi da okonča svoj život, pod uslovom da je odluku doneo svesno i slobodno, smatra se sastavnim delom prava na privatni život.[46]
- Međutim, u vezi sa ovim pitanjem Sud priznaje državama ugovornicima značajan **stepen diskrecije**, stoga se pravo na privatni život još uvek **ne tumači** tako da jemči i **pravo na eutanaziju** (samoubistvo uz asistenciju), posebno imajući u vidu različitu praksu država ugovornica po ovom pitanju.[47]

U praksi Suda, pravo na **privatni život** obuhvata niz aspekata koji odražavaju **pozitivne** obaveze države ugovornice u odnosu na član 8. Konvencije. Stoga **zakonski okvir** kojim se obezbeđuje zaštita ovog prava naročito treba da osigura sledeće aspekte prava na privatni život:

a) Zaštita psihofizičkog i moralnog integriteta

- Pravo na zaštitu psihofizičkog i moralnog integriteta obuhvata zaštitu kako od organa **javne vlasti**, tako i **trećih lica** i obuhvata pravo na efikasan krivični postupak i procesuiranje svih oblika težeg narušavanja fizičkog integriteta (silovanje, mučenje, nanošenje težih telesnih povreda, itd.).[48]Posebne **pozitivne obaveze** država ugovornica ima u pogledu krivično-pravne zaštite fizičkog integriteta dece,[49]ali i zaštite drugih pojedinaca koji pripadaju osetljivim grupama, kao što su istraživački novinari[50]i žrtve nasilja u porodici[51] - uključujući i obavezu države ugovornice na delotvorne mere za zaštitu dece od porodičnog nasilja.[52] Pozitivne obaveze uključuju i obavezu delotvornog izvršenja privremene mere o pristupu detetu i drugih mera koje su u najboljem interesu deteta.[53]
- Pozitivne obaveze odnose se i na obavezu države ugovornice da propiše obavezu za **medicinske ustanove** (javne i privatne) da usvoje odgovarajuće mere i protokole za zaštitu psihofizičkog integriteta pacijenata, kao i da omogući pacijentima kojima su medicinske usluge pružene protivno propisanim merama i protokolima ostvarivanje prava na naknadu pretrpljene štete.[54]
- Zavisno od okolnosti slučaja i težine povrede, pravo na zaštitu psihičkog integritata ličnosti ne mora nužno da uključuje i krivično-pravnu, već samo **građansko-pravnu zaštitu** (mogućnost vođenja parnice za pretrpljenu štetu).[55]
- Pravo na **mentalno** zdravlje smatra se bitnim aspektom prava na moralni integritet pojedinca i uključuje pravo psihički obolelog pacijenta da odbije korišćenje sedativnih lekova. Izuzetno, prisilno uzimanje takvih lekova može se opravdati u slučajevima kada je nužno zaštiti prava drugih, pod striktno propisanim medicinskim protokolom i odgovarajućim sudskim nadzorom.[56]
- Postojanje psihičkih smetnji, čak i kada su ozbiljne, **ne može** biti isključivi razlog za potpuno lišavanje poslovne sposobnosti lica.[57]
- Pravo na zaštitu moralnog integriteta uključuje i pravo na odgovarajuća **procesna** sredstva zaštite protiv zloupotreba u donošenju odluke o trajnom smeštaju lica sa psihičkim smetnjama.[58]
- Zaštita psihofizičkog i moralnog integriteta takođe uključuje:
  - pravo na pravovremeni upis u **matičnu knjigu** venčanih[59] – i po analogiji, u matičnu knjigu rođenih ili druge matične knjige, kao i na pravovremeno dobijanje javnih isprava koje su od značaja za integritet ličnosti;
  - pravo na pristup informacijama u posedu javne vlasti o **porodičnom poreklu**;[60]
  - pravo na **građanski status** pojedinca, naročito u slučajevima koji su u vezi sa zapošljavanjem,[61] otpuštanjem sa posla u privatnom sektoru, zakonskim ograničenjima zapošljavanja bivših članova tajnih službi,[62] i ograničenjima za upis u advokatsku komoru;[63]
  - pravo na **odabir imena**, kao i obavezu države da propisima uredi jednakost oba pola, tako da muškarci imaju isti položaj u izboru prezimena posle zaključenja braka kao i žene;[64]
  - pravo na **etnički identitet**,[65] uključujći i pravo članova nacionalne manjine da žive u skladu sa svojim tradicionalnim (nomadskim ili drugim) životnim stilom;[66]
  - pravo na **zdravu životnu sredinu**, uključujuči i obavezu javne vlasti da pravovremeno objavi podatke o ekološkim rizicima i opasnostima po zdravlje,[67] i pravo na naknadu direktno pretrpljene štete prouzrokovane pojedincu zbog zagađenja i drugih negativnih uticaja na životnu sredinu[68] (videti takođe poglavlje 7.3.).

Napomene:

- Kada je reč o **pozitivnim obavezama** država ugovornica u pogledu krivično-pravne zaštite **žrtava nasilja u porodici** - uključujući i obavezu države ugovornice na delotvorne mere za zaštitu dece od porodičnog nasilja - ova zaštita se jemči i **članom 2. Konvencije** (pravo na život, poglavlje 9.1.).
- Na zaštitu prava na život, koju čl. 2. Konvencije jemči žrtvama nasilja u porodici, Sud primenjuje tzv. „Osman test". Prema ovom testu javna vlast ima obavezu da: a) odmah i sa posebnom pažnjom reaguje na optužbe za nasilje u porodici; b) da utvrdi da li postoji stvarna i neposredna opasnost po život za jednu ili više žrtava navodnog nasilja u porodici; ovo od vlasti zahteva sprovođenje nezavisne, proaktivne i sveobuhvatne analize rizika, uzimajući u obzir sve bitne činjenice slučaja; c) da preduzme nužne i srazmerne preventivne operativne mere za zaštitu života ugroženih lica, ukoliko je analiza rizika pokazala da im je život ugrožen.[69]
- Pravo na **zdravu životnu sredinu** i pozitivne obaveze države ugovornice u pogledu zdrave životne sredine takođe su zaštićeni članom 2. Konvencije.[70]
- U prvom slučaju koji se vodi pred Sudom zbog povreda prava i sloboda zajemčenih Konvencijom izazvanih **klimatskim promenama**, a koji je pokrenut protiv 27 zemalja članica EU, Norveške, Rusije, Švajcarske, Turske, Ujedinjenog Kraljevstva i Ukrajine,[71] Sud je tražio od podnosioca predstavke da dostavi komentare ne samo o navodnoj povredi članova 2., 8. i 14. Konvencije (zabrana diskriminacije, koja se univerzalno primenjuje na sva prava i slobode zajemčene Konvencijom), već i na član 3. (zabrana mučenja) i član 1. Dodatnog Protokola uz Konvenciju (zaštita imovine).

b) <u>Zaštita privatnosti</u>

- Primarni cilj zaštite privatnosti jeste nesmetani razvoj ličnosti pojedinca, bez spoljnog uplitanja, kroz odnose sa drugim pojedincima (pravo na „privatan društveni život").[72]
- Zaštita privatnosti odnosi se na ukupni **psihofizički integritert** pojedinca i uključuje različite aspekte njegovog identiteta: lično ime, adresu prebivališta i boravišta;[73]polnu i seksualnu orijentaciju; ugled;[74]fotografije, internet adresu i druge lične informacije za koje pojedinac razumno može da očekuje da neće biti objavljenje bez njegove saglasnosti,[75]uključujući i informacije o usvajanju deteta.[76] Kada je reč o ugledu pojedinca, država ugovornica ima pozitivnu obavezu da omogući njegovu (građansko-pravnu) zaštitu, čak i kada je ugled navodno narušen u kontekstu javne rasprave.[77]
- Država ugovornica takođe ima **pozitivnu obavezu** da osigura zaštitu privatnosti u odnosu **na lične podatke** i informacije koje prikupljaju i čuvaju organi javne vlasti, sa saglasnošću pojedinaca ili bez njegove saglasnosti, kao i da jemči pojedincu pristup tim podacima,[78] uključujući:
  - lične podatke prikupljene u toku službenog popisa stanovništva (podaci o polu, bračnom stanju, mestu rođenja i nacionalnom poreklu, kao i druge osetljive lične podatke);[79]
  - lične podatke koji su pohranjeni u sistemu identifikacije građana uspostavljenom za upravne i građanske svrhe kao što su zdravstvene, socijalne i poreske banke podataka;
  - prikupljanje i čuvanje medicinskih i drugih zdravstvenih podataka;[80]
  - finansijske podatke koji se prikupljaju za poreske namene, kojim se otkrivaju intimni aspekti privatnog života.[81]
  - prikupljanje podataka putem video zapisa;[82]

- presretanje, snimanje i/ili čuvanje telefonskih razgovora,[83] uključujući razgovore pritvorenih lica i njihovih rođaka u zatvorskim sobama za posete;[84]
- otiske pristiju, fotografije, ćelijske uzorke, DNK profile[85] i druge lične podatke.[86]

Napomene:

- Pravo pojedinca na pravovremeni pristup ličnim podacima koje zakonito prikupljaju i čuvaju organi javne vlasti može biti ograničeno, naročito u slučaju vođenja krivične istrage i u drugim slučajevima kada je neophodno pronaći ravnotežu (proporcionalnost) između ostvarivanja prava na privatni život i njegovog legitimnog ograničenja.[87]
- Sud će u oceni da li pristup ličnim podacima obuhvata bilo koji od aspekata zaštićenih članom 8. Konvencije uzeti u obzir kontekst u kome su ovi podaci prikupljeni i čuvani (skladišteni), način prikupljanja podataka i zapisa, trajanje skladištenja, način na koji se podaci i zapisi koriste i obrađuju, ciljeve obrade, i druge bitne okolnosti.[88]

- Zaštita privatnosti ne obuhvata samo „dom" u užem smislu reči. Koncept doma obuhvata i **radno mesto:**[89]advokatsku kancelariju[90], sedište privrednog društva,[91] kancelariju državnog službenika,[92] ali i prostorije **unverziteta** (amfiteatar univerziteta),[93]škola i drugih ustanova, nezavisno da li su u državnom ili privatnom vlasništvu (poglavlje 7.1.3.).
- Kada je reč o **video nadzoru na radnom mestu** i u drugim zatvorenim prostorima gde pojedinac ostvaruje profesionalnu ili socijalnu interakciju sa drugima, ovaj nadzor mora biti u saglasnosti sa uslovima utvrđenim u čl. 8. st. 2. Konvencije.[94]
- Pored toga, obaveza države ugovornice da zaštiti privatnosti može se odnositi i na **javno mesto**. To može biti slučaj sa korišćenjem zakonskih ovlašćenja prisile u cilju detaljne lične pretrage pojedinca dok hoda ulicom.[95] Na drugoj strani, avionski putnici i pojedinci koji ulaze u javne institucije, u kojima se iz bezbednosnih razloga vrši lična pretraga, nisu nužno obuhvaćeni zaštitom privatnosti.[96]
- Kada je reč o **video nadzoru na javnim mestima**, iako pojedinac koji se kreće na javnim površinama može razumno očekivati manji nivo privatnosti, to ne znači da ga država ugovornica može u potpunosti lišiti prava na privatnost na tim površinama. U praksi Suda, prikupljanje podataka o ličnosti putem video nadzora na javnim mestima razmatra se i u kontekstu člana 2. Dodatnog Protokola 4 uz Konvenciju, kojim se garantuje kako sloboda fizičkog kretanja od jednog do drugog mesta, tako i sloboda od kontinuiranog praćenja u fizičkom kretanju.[97]
- Država ugovornica takođe ima **pozitivnu obavezu** da obezbedi delotvornu krivičnu i građansko-pravnu zaštitu od **snimanja bez saglasnosti**, nezavisno od toga da li se snimanje dešava u domu ili na javnom mestu; posebno kada se radi o deci, maloletnicima i drugim ostetljivim kategorijama.[98]

Napomene:

- U pogledu legitimnog korišćenja sredstava snimanja i praćenja pojedinca od strane javne vlasti, država ugovornica mora jasno propisati u kojim okolnostima javne vlasti imaju pravo na korišćenje ovih mera, tako da pojedinac ima jasnu predstavu o okolnostima koje opravdavaju takvu meru.[99]
- Nedavna odluka Suda ukazuje da masovno i nasumično presretanje onlajn komunikacije od strane organa države ugovornice (aparata bezbednosti) predstavlja povredu čl. 8. u vezi sa čl. 10. Konvencije, zato što režim presretanja (koji *per se* može biti legitiman) nije praćen efikasnim režimom zaštite od zloupotreba tako prikupljenih podataka.[100]

- Pravo na privatnost obuhvata i zaštitu od objavljivanja fotografija pojedinaca, u cilju zaštite njihovog integriteta. U ostvarivanju ovog prava, Sud procenjuje ravnotežu između prava na privatnost i slobode govora (čl. 10. Konvencije), na osnovu toga da li objavljivanje fotografije doprinosi debati koja je od javnog interesa, u kojoj meri je javnosti poznato lice sa fotografije, kao i na osnovu sadržaja fotografije i posledica njegovog objavljivanja, okolnosti pod kojima je fotografija objavljena, i slično.[101]

c) Reproduktivna prava

- Pravo na slobodno donošenje odluka o **roditeljstvu** – uključujući i pravo da se ne bude roditelj,[102] pravo roditelja na izbor imena svog deteta[103] i pravo na izbor okolnosti u kojima će se postati roditelj (kod kuće ili u bolnici).[104] Međutim, ovo pravo nužno **ne uključuje** i obavezu države ugovornice da obezbedi asistenciju babice kod kućnog porođaja, posebno imajući u vidu različitu praksu država ugovornica po ovom pitanju.[105]
- Pravo na odlučivanje o načinu **začeća**, uključujući i *in vitro* začeće. U postupku *in vitro* oplodnje oba partnera imaju jednaka prava, nezavisno od njihovih različitih uloga u oplodnji. Saglasno tome, skladištenje i usađivanje oplođenih jajnih ćelija zahteva saglasnost oba partnera.[106]
- Pravo na **delotvornu** pravnu zaštitu protiv prisilne sterilizacije; ovo je u praksi naročito slučaj kod pripadnika stigmatizovanih nacionalnih i etničkih manjina.[107]

Napomene:

- Pravo na privatni život **ne obuhvata** izričito pravo na **prekid trudnoće.** Međutim, zabrana prekida trudnoće utiče na ostvarivanje prava na poštovanje fizičkog i psihičkog integriteta pojedinca, posebno u svetlu dominantne prakse u državama ugovornicama koje priznaju pravo na bezbedan prekid trudnoće.[108]
- Kada država ugovornica zabranjuje prekid trudnoće iz opravdanih razloga - *kao što je značajan rizik po život majke*, obavezna je da osigura pravo na blagovremeni pristup svim raspoloživim dijagnostičkim uslugama potrebnim da bude doneta stručna odluka vezana za prekid trudnoće i pravo delotvornog pristupa zdravstvenoj zaštiti u toku trajanja i prekida trudnoće.
- Pored toga, država ugovornica ima obavezu da obezbedi usluge prekida trudnoće na način koji će osigurati da poštovanje slobode savesti zdravstvenih radnika ne ometa ostvarivanje prava pristupa takvim uslugama ženama koje ih koriste.[109]
- Pravo potencijanog oca na poštovanje njegovog privatnog života ne uključuje i pravo da se pita ili da se obrati sudu u vezi sa odlukom o prekidu trudnoće – ova odluka isključivo je pravo trudnice, odnosno njenog „privatnog života".[110]

d) Seksualna orijentacija

- Pravo na **seksualni identitet**, polni život i usmerenje, uključujući i izbor partnera.
- Pravo pojedinca na **promenu pola** u proceduri koja ne iziskuje nerazumne zahteve i troškove,[111]i pravo na promenu imena i izdavanje ličnih dokumenata koji odražavaju promenu pola.[112]

Napomene:

- Kvalifikovanje istopolne zajednice kao krivično delo u suprotnosti je sa čl. 8. Konvencije[113] - ali zabrana incesta[114] i procesuiranje sadomazohističkih aktivnosti[115] nisu u suprotnosti sa čl. 8. Konvencije.
- Zabrana zapošljavanja homoseksualaca u oružanim snagama u suprotnosti je sa članom 8. Konvencije.[116]
- Pravo na privatni život ne uključuje obavezu države ugovornice da **istopolnoj zajednici** prizna pravo na brak, niti da uvede institut registrovanog partnerstva. Međutim, ukoliko je država ugovornica uvela ovaj institut, registrovano partnerstvo ne može da diskriminiše istopolne zajednice u odnosu na heteroseksualne zajednice - posebno u svetlu činjenice da veliki broj država ugovornica već pravno priznaje istopolne zajednice.[117]
- Pored toga, novija praksa Suda ukazuje na **pozitivnu obavezu** države da obezbedi pravno priznanje i zaštitu **istopolnim zajednicima**, posebno onim u stabilnoj vezi.[118]

7.1.2. Šta se smatra porodičnim životom?

Porodični život nije ograničen samo na porodice zasnovane na braku, već može da obuhvati i druge uzajamne *de facto* odnose. Da li neki *de facto* odnos ispunjava kriterijum „porodičnog života" pitanje je koje zavisi od **okolnosti slučaja**, uključujući trajanje odnosa, da li parteri žive zajedno, da li su pokazali međusobnu privrženost, itd.[119]

Saglasno praksi Suda, sledeći odnosi smatraju se **porodičnim odnosima**:

- Odnos između **supružnika** i njihove **maloletne dece**, uključujući u usvojenu decu, nezavisno od toga da li zajednički žive i nezavisno do toga da li su deca rođena iz zakonite veze;[120] međutim, porodični život **ne obuhvata** odnos između majke i deteta koje je dala na usvajanje,[121] već je takav odnos zaštićen pravom na privatni život.[122]

- Odnosi **dece** i njihovih **baba** i **deda**;[123]

- Odnosi **braće** i **sestara**, bez obzira na starost;[124]

- Odnosi ujaka, teča, stričeva, ujni, strina i tetaka sa sestrićima i bratancima i sestričinama i bratanicama;[125]

- Odnosi **roditelja** i **dece rođene** u **drugim vezama**, ili odnosi sa decom rođenom kao posledica vanbračnog ili preljubničkog odnosa, posebno tamo gde je priznato očinstvo dece a stranke uživaju bliske lične veze;[126]

- Odnosi između **usvojilaca** i **hranilaca** i dece.[127]

Postojanje biološke veze između roditelja i dece **ne predstavlja** *ipso facto* porodični život, u smislu čl. 8. Konvencije; ovo će biti slučaj kada nema pravnih ili činjeničnih elemenata koji ukazuju na bliske lične veze koje opravdavaju zaštitu čl. 8. Konvencije. Slično tome, odsustvo biološke veze nije nužan preduslov za priznavanje statusa porodice.[128]

Napomene:

- Pravo na poštovanje porodičnog život ne podrazumeva opštu i bezuslovnu obavezu države ugovornice da poštuje izbor bračnih partnera u pogledu države u kojoj je brak zaključen, niti ponovno porodično okupljanje na teritoriji pod njihovom jurisdikcijom, naročito u slučajevima zakonite deportacije.[129]
- Zaštitu prava na poštovanje porodičnog života naročito uživaju tzv. „vertikalni" odnosno bliži porodični odnosi (roditelji, njihova maloletna deca, dede i babe), u odnosu na „horizontalne" ili dalje porodične odnose (braća i sestre, tetke, stričevi, ujaci,sestrići ili bratanci).
- U vezi sa prethodnim, lišenje slobode ne dovodi do prekida porodičnog života lica lišenog slobode. Stoga je država ugovornica obavezna da preduzme adekvatne mere kako bi ovo lice moglo da održava redovan kontakt sa članovima uže porodice;[130]svako ograničenje porodičnog života lica lišenog slobode (na primer, broj poseta, nadgledanje poseta, broj primljenih paketa, itd.) mora ispunjavati test legitimnog ograničenja.[131]
- Veridba sama po sebi ne znači i da postoji porodični odnos među verenicima, ali uspostavljeni odnos između zatvorenika i njegove verenice uživa zaštitu prava na privatan život.[132]

Porodični život **nije ograničen** na društvene, moralne ili kulturne odnose, već obuhvata i odnose zasnovane na **materijalnim interesima**, uključujući obaveze u vezi sa izdržavanjem, naslednim pravima i njihovim ograničenjima, i pitanja raspolaganja imovinom između bliskih srodnika.[133] Međutim, član 8. Konvencije **ne može** se tumačiti tako da državama ugovornicima nameće obavezu da priznaju verske brakove ili da uspostavljaju poseban režim za određene kategorije nevenčanih parova za svrhe nasleđivanja.

Jednom uspostavljene, veze koje čine porodični život mogu da se raskinu samo u **izuzetnim okolnostima**, kao što su razvod braka[134], prekid zajedničkog života, uključujući i zakonito proterivanje iz zemlje ugovornice jednog od partnera,[135] i davanje deteta na tuđe staranje i usvajanje.[136]

Napomene:

- Činjenica da se određeni odnos ne smatra porodičnim odnosom ne znači da isti ne uživa zaštitu člana 8. Konvencije.
- Zavisno od okolnosti slučaja, takav odnos može biti zaštićen pravom na poštovanje privatnog života.[137]
- Brakovi iz koristi (npr., sklopljeni da bi se izigrala pravila o useljenju ili da bi se dobilo državljanstvo) izvan su opsega primene člana 8. Konvencije.
- Pravo na poštovanje privatnog života ne uključuje pravo na sticanje državljanstva druge zemlje.[138] Međutim, u određenim okolnostima odbijanje zahteva za sticanje državljanstva, na osnovu *arbitrarno propisanih uslova* u domaćem zakonodavstvu (npr., da zahtev za dobijanje očevog državljanstva može da podnese samo lice koje je rođeno u braku, ali ne i u vanbračnoj zajednici), može da dovede do povrede člana 8. Konvencije, imajući u vidu ukupan uticaj odbijanja zahteva na psihofizički integritet pojedinca.[139]

7.1.3. Šta se smatra domom?

Praksa Suda ukazuje da je „dom“ u smislu člana 8. Konvencije definisan široko i fleksibilno: pod domom se podrazumeva mesto gde je lice stalno nastanjeno ili sa kojim ima dovoljnu povezanost.[140]

Definicija **doma** stoga uključuje:

- **vikendice**, druge kuće i hotele sa dugoročnim smeštajem;[141]
- kuće koje pripadaju **drugom licu** u kojima lice živi tokom dugog perioda ili u određenom periodu svake godine;[142]
- **socijalne stanove** u kojima lice živi kao stanar, mada je po domaćim propisima pravo na stanovanje moglo da bude okončano;[143]
- **poslovne prostorije**, kada ne postoji jasna razlika između kancelarije nekog lica i njegovog prebivališta ili između privatnih i poslovnih aktivnosti;[144]
- **sedište** privrednog društva, filijale ili druge poslovne prostorije;[145]stoga protivpravno ometanje poseda, odnosno „doma“ uključuje i ulazak istražnih organa u ove prostorije bez naloga;[146]
- **radno mesto**, nezavisno od toga ko je poslodavac; stoga podaci o nadziranju telefona državnih službenika, njihove elektronske pošte i korišćenja interneta uživaju zaštitu **privatne prepiske** - posebno ako oštećeni nisu bili unapred obavešteni o mogućnosti da se njihova prepiska nadzire (poglavlje 7.1.4.);[147]
- **neuobičajena boravišta,** kao što su prikolice i druga mesta boravka koja nisu vezana za jedno mesto.[148]

Napomene:

- Sledeće nepokretnosti, odnosno prostorije ne smatraju se domom u smislu člana 8. Konvencije:
  - vešernica koja je u vlasništvu zajedničkih vlasnika stanova u zgradi, čija je namena povremeno korišćenje;[149]
  - garderoba umetnika; [150]
  - zemljište na kojem se vlasnik bavi sportom ili dozvoljava sport (npr. lov).[151]
- Vlasništvo nije nužno, a u pojedinim slučajevima ni dovoljno, da bi se neko mesto smatralo domom:[152] ovo može biti slučaj u odnosu na mesto u kojem pojedinac nije nikada boravio, ili je veoma retko boravio, odnosno gde nije boravio tokom značajnog vremenskog perioda.[153]

7.1.4. Zaštita privatne prepiske

Cilj prava na poštovanje privatne prepiske jeste zaštita tajnosti privatnih komunikacija pojedinca kojim se jemči neprekidna i necenzirisana komunikacija sa drugim licima.[154]

Pojam „**prepiske**“ evoluirao je u praksi Suda, kako bi se održao korak sa novim oblicima komunikacije. Pored prepiske na hartiji, prepiska uključuje:

- **telekse**[155]i telefonske razgovore[156], uključujući informacije koje se odnose na telefonske razgovore, kao što su njihov datum i trajanje, i brojevi koji su birani;[157]
- poruke na **hartiji**;[158]
- **elektronsku poštu** (imejlove), kao i podatke koji potiču iz praćenja ličnog korišćenja interneta;[159]
- privatne **radijske komunikacije**,[160] osim u slučaju kada su obavljane na javnim talasnim dužinama pa druga lica mogu da im pristupaju;[161]
- **prepisku** presretnutu tokom poslovnih aktivnosti ili iz poslovnih prostorija; [162]
- elektronske podatke oduzete tokom pretrage **advokatske** kancelarije;[163]
- pakete koje su **carinski** službenici oduzeli pojedincu.[164]

Napomene:

- Za legitimno ograničavanje prava na privatnu prepisku indentitet pošiljaoca može biti relevantan, naročito kada se radi o tzv. privilegovanoj komunikaciji (npr. advokat-klijent, doktor-pacijent). Međutim, zavisno od okolnosti slučaja, obična prepiska između građana, čak i kada je pošiljalac ili primalac zatvorenik, uživaće isti stepen zaštite.
- Za ostvarivanje prava na privatnu prepisku sadržina komunikacije nije pravno relevantna: cilj člana 8. Konvencije jeste da obezbedi zaštitu metoda ili sredstva komunikacije, a ne njenu sadržinu.

7.1.5. Korisni saveti u normiranju prava na poštovanje privatnog i porodičnog života

- U normiranju prava na poštovanje privatnog i porodičnog života nužno je prethodno odrediti da li se radi o zakonodavnoj intervenciji koja spada u negativne obaveze države ugovornice ili je reč o pozitivnim obavezama u ostvarivanju ovog prava.
- Ova se determinacija vrši u pripremi *ex-ante* analize efekata. Ako je zakonodavna intervencija *nužna* za *delotvorno* uživanje ovog prava, u tom slučaju se radi o pozitivnoj obavezi države ugovornice. Ako zakonodavna intervencija nije nužna za delotvorno uživanje ovog prava, već se radi o *ograničenju* prava koje služi nekom od ciljeva iz člana 8. stav 2. Konvencije, onda se radi o *negativnoj* obavezi države ugovornice.U tom slučaju, svako ograničenje prava zajemčenog članom 8. Konvencije mora da ispunjava uslove iz poglavlja 6.2. Priručnika. Isti test u proceni da li država ugovornica ima pozitivnu ili negativnu obavezu primenjujemo i na druga relativna prava zajemčena Konvencijom.
- Vodite računa da široko definisana sadržina člana 8. Konvencije u praksi Suda, u formalnom smislu, nužno ne korespondira sa drugim relevantnim primarnim pravnim izvorima, s obzirom da je u ovim izvorima pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života drugačije definisano. Na primer, Ustav RS garantuje nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta (čl. 25.) i pravo na zaštitu podataka o ličnosti (čl. 42.) kao dva posebna prava, dok Povelja garantuje poštovanje privatnog i porodičnog života (čl. 7.), zaštitu podataka o ličnosti (čl. 8.) i pravo na sklapanje braka i zasnivanje porodica (čl. 9.) kao posebna prava (videt *Aneks 3* i *Aneks 5* Priručnika).
- Prikaz prakse Suda u vezi sa tumačenjem člana 8. Konvencije ukazuje da država ugovornica ima značajne pozitivne obaveze, uključujući i normativne, kako bi osigurala delotvorno uživanje prava na poštovanje privatnnog i porodičnog života. Očekivano je da će se obim pozitivnih obaveza povećavati, naročito kada je reč o ostvarivanju prava na seksualnu orijentaciju i sa njima povezanih prava.
- Kada je reč o negativnim obavezama države ugovornice, nedavna odluka Suda u slučaju **obavezne vakcinacije dece protiv velikih boginja**[165]sugeriše da mera obavezne vakcinacije i drugih **rizičnih grupa** u slučajevima epidemije zarazne bolesti može, zavisno od okolnosti slučaja, ispunjavati uslove za legitimno ograničenje prava na privatnost, posebno ako ne postoji obaveza prinudne vakcinacije i ako su sankcije za odbijanje vakcinacije srazmerne, odnosno proporcionalne (videti *Aneks 5* Priručnika).
- U našem pravu još nije posebno uređeno pitanje legitimnog ogračenja prava na poštovanje privatnog života u vezi sa prikupljanjem podataka o ličnosti putem **video nadzora** na javnim površinama, u radnim i drugim zatvorenim objektima. U normiranju **profilisanja**, odnosno video nadzora koji prepoznaje lik (praksi za koju trenutno nema odgovarajućeg pravnog osnova), vodite računa i o nedavno objavljenom **Vodiču Saveta Evrope za prikupljanje podataka o ličnosti korišćenjem tehnologije prepoznavanja lika**, koji sadrži preporuke za upotrebu ove tehnologije i čuvanje tako prikupljenih podataka, kako od strane organa javne vlasti, tako i privatno-pravnih lica.[166] (videti *Aneks 3* Priručnika).
- Kada je reč o normativnoj zaštiti psihofizičkog i moralnog integriteta **branilaca**

ljudskih prava, vodite računa o *Smernicama o zaštiti branitelja ljudskih prava* Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju.

- U izradi nacrta zakona ili izmeni važećeg zakona koji se odnosi na prava i slobode zajemčene članom 8. Konvencije, vodite računa da se pitanja koja se odnose na primenu i tumačenje ovog člana često „ukrštaju", odnosno tiču i drugih prava i sloboda zajemčenih Konvencijom. Ovo se odnosi na članove 2, 3, 6, 9, 10, 13, 14, član 1. Dodatnog Protokola uz Konvenciju i član 2. st. 1. Protokola 4.
- Za detaljniji prikaz prakse Suda u pogledu primene testa legitimnog ograničenja prava na privatnost i porodični život, obima pozitivnih obaveza države ugovornice, kao i za praksu Suda u posebno osetljivim oblastima (zaštita životne sredine, položaj zakonitih i nezakonitih useljenika, proterivanje i deporatacija) dodatno konsultujte:
- Roagna, *Zaštita prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, u skladu sa Evropskom Konvencijom o ljudskim pravima*, Savet Evrope, 2015.
- European Court of Human Rights, *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights*, 31 August, 2020.
- Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, 2016, str. 163-193.
- U vezi sa standardima zaštite podataka o ličnosti koristite priručnike Povernika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka ličnosti.

7.2. Sloboda misli, savesti i veroispovesti

Član 9. Konvencije
1. Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja i slobodu svakog da, bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, podučavanjem, običajima i obredom. 2. Sloboda ispovedanja vere ili ubeđenja sme biti podvrgnuta samo zakonom propisanim ograničenjima neophodnim u demokratskom društvu u interesu javne bezbednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

Sloboda misli, savesti i veroispovesti predstavlja jedan od temeljnih stubova pluralnog, demokratskog društva i jedan je od suštinskih elemenata ličnog identiteta vernika i njihovog shvatanja života. Ova sloboda podrazumeva i **slobodu** pristupanja ili nepristupanja nekoj religiji[167]i **slobodu** njenog praktikovanja ili nepraktikovanja.[168]

Pored toga, **ateizam**, kao mišljenje odnosno verovanje koje „izražava izvesnu metafizičku koncepciju čoveka, koja uslovljava njegovo poimanje sveta i opravdava njegovo delovanje",[169] takođe **uživa** zaštitu člana 9. Konvencije, s obzirom da sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti predstavlja „dragocenu dobrobit za ateiste, agnostike, skeptike ili one ravnodušne".[170]

7.2.1. Mišljenja i uverenja koja štiti član 9. Konvencije

Opšti pojam „religije" nije definisan u članu 9. Konvencije i praksi Suda, imajući u vidu široki dijapazon mišljenja i uverenja koja se mogu smatrati religioznim i potrebu da takva definicija bude dovoljno precizna da bi mogla da se primenjuje na konkretne slučajeve. Bez obzira na to, član 9. Konvencije jemči zaštitu kako **verskih mišljenja** i uverenja, tako i onih koja **nisu verska**, kao što su **filozofska**, etička ili spiritualna mišljenja i verovanja. Da bi na neko lično ili kolektivno mišljenje i uverenje moglo da se odnosi pravo na „slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti", ono treba da dostigne dovoljan stepen **snage**, **ozbiljnosti**, **celovitosti** i **značaja**, o čemu Sud odlučuje na osnovu okolnosti konkretnog slučaja.[171]

U dosadašnjoj praksi Suda zaštita koja se jemči članom 9. Konvencije primenjivala se:

- na „velike“ odnosno „stare“ religije: alevizam;[172]budizam;[173]različite hrišćanske veroispovesti;[174]hinduizam u svojim različitim oblicima;[175]islam;[176]judaizam;[177]taoizam;[178]
- na nove ili relativno nove religije: aumizam Mandarom;[179]pokret Bhagwan Shree Rajneesh, zvan Osho;[180]Crkvu ujedinjenja velečasnog Sun Myung Moona;[181] mormonizam ili Crkvu Isusa Hrista Svetaca poslednjih dana;[182]raelijanski pokret[183];neopaganizam;[184] - religiju zvanu Santo Daime, čiji obredi podrazumevaju upotrebu halucinogene supstance ayahuasca“;[185]i Jehovine svedoke;[186]
- na različita „celovita i iskrena “filozofska uverenja: pacifizam;[187]protivljenje obavezi služenja vojnog roka;[188] veganizam i odbijanje kontakta s proizvodima životinjskog porekla ili proizvodima testiranim na životinjama;[189]protivljenje abortusu;[190] mišljenja lekara o alternativnoj medicini, s obzirom da takva mišljenja predstavljaju oblik ispoljavanja medicinske filozofije;[191]uverenje da brak između muškarca i žene predstavlja doživotnu zajednicu i odbijanje homoseksualnih zajednica.[192]

Na drugoj strani, **društvo sa ograničenom odgovornošću**, kao pravno lice osnovano u cilju sticanja dobiti, čak i ako njim upravlja neko filozofsko udruženje, **ne uživa** prava iz člana 9. Konvencije.[193] Isto se odnosi i na propovedanja navodno verskih uverenja koja se pojavljuju kao „argumenti“ prodaje u **oglasima čisto komercijalne prirode**, a koje objavljuje neko versko udruženje. U tom smislu, razlikuju se oglasi čiji je jedini cilj da informišu ili da opisuju od komercijalnih oglasa kojima se nude proizvodi ili usluge za prodaju. Činjenica da oglas spada u drugu kategoriju, čak i ako su predmet prodaje religiozni predmeti od suštinskog značaja za praktikovanje religije, ključna je za ocenu da se takav oglas ne smatra praktikovanjem verskog uverenja zajemčenog članom 9. Konvencije. Smatra se da takvi oglasi prevashodno izražavaju želju za prodajom neke robe u lukrativne svrhe, pre nego što predstavljaju versku praksu.[194]

Napomene:

- Recentna praksa Suda ukazuje da je primena člana 9. Konvencije na lukrativnu (privrednu) delatnosti koje vrši versko udruženje još uvek otvoreno pitanje.[195]
- Sud se još nije izjasnio o primenljivosti člana 9. Konvencije na slobodno zidarastvo - masoneriju; to pitanje je prećutno ostavljeno otvorenim.[196]

7.2.2. Pravo na određeno uverenje i pravo na njegovo ispoljavanje

Član 9. st. 1. Konvencije jemči:

1) **Apsolutno** i bezuslovno pravo na određeno **intimno** (versko ili ateističko) **uverenj**e, uključujući i pravo da se promene veroispovest i uverenje; ovo pravo nije podložno nikakvim legitimnim ograničenjima.[197]

2) **Relativno** pravo da pojedinac to **uverenje ispoljava**, sam ili privatno, ili da to verovanje praktikuje javno i sa drugima; ovo drugo pravo podleže ograničenjima iz člana 9. st. 2. Konvencije, s obzirom da ispoljavanje verskih uverenja može imati posledice na druge.[198]Takav je, na primer, bio slučaj sa podnosiocem predstavke Sudu koji je, motivisan hrišćanskom verom, želeo da deli letke protiv abortusa u neposrednoj blizini klinike u kojoj se vrše abortusi.[199]Da bi se uverenje moglo kvalifikovati kao „ispoljavanje“ u smislu člana 9. Konvencije mora da postoji **uska** i **neposredna** veza činjenja sa određenom religijom, odnosno sa određenim uverenjem (na primer, obredni činovi i činovi pobožnosti vezani za praktikovanje neke religije ili nekog uverenja), a koja se utvrđuje u konkretnom slučaju.

Osnovno polazište Suda jeste da država ugovornica **nema osnov** da sumnja u **iskrenost** uverenja na koja se poziva neki pojedinac, a koja nisu potkrepljena stvarnim i ubedljivim dokazima. Nije na Sudu ni da ocenjuje legitimnost nekog verskog uverenja ili da sumnja u osnovanost nekog posebnog tumačenja verskog uverenja ili religiozne prakse, s obzirom

da oni nisu podložni nikakvom posebnom pravnom ili logičnom argumentu.[200]Međutim, to ne sprečava Sud da konstatuje određeno činjenično stanje, da bi utvrdio da li su religiozni zahtevi nekog podnosioca predstavke zaista ozbiljni i iskreni. Takav je bio slučaj sa pojedincem koji je bio zaposlen u državnoj elektrodistribuciji i koji je tvrdio da je pripadnik muslimanske veroispovesti, koji po tom osnovu ima pravo na dva slobodna radna dana u godini, iako nije znao ni osnove islama, a prethodno je redovno proslavljao hrišćanske praznike; u takvim slučajevima, legitimno je od pojedinca tražiti da pruži minimalne dokaze o pripadnosti određenoj veroispovesti.[201]

Napomena:
Za detaljan prikaz prakse Suda u pogledu priznavanja i odbijanja da se prizna iskrenost navodnih verskih uverenja konsultujte *Vodič kroz član 9. Konvencije* Evropskog suda za ljudska prava, str. 9-13.

7.2.3. Pozitivne obaveze države ugovornice

Osnovna obaveza koju država ugovornica ima u odnosu na prava i slobode zajemčene čl. 9. Konvencije svakako je **negativna**: obaveza da se ne meša u ostvarivanje ovih prava i sloboda. Ovo podrazumeva da Konvencija isključuje bilo kakvo mešanje javnih vlasti u pogledu legitimnosti verskih uverenja i načina njihovog ispoljavanja, odnosno mešanje u verski motivisane odluke koje pojedinci donose u okviru svoje lične autonomije[202]- kao što je pravo na odgovarajući režim ishrane,[203]nošenje odeće ili simbola u skladu sa verskim i drugim uverenjima (videti dole)[204] i pravo izbora pacijenata u skladu sa sopstvenim mišljenjima i vrednostima, čak i ako ti izbori u očima drugih izgledaju iracionalni, nerazumni ili neoprezni. Stoga zabrana transfuzije krvi u učenju Jehovinih svedoka ne može, kao takva, da bude osnov za raspuštanje organizacije i zabranu njenih aktivnosti.[205]

Međutim, država ugovornica može imati i određene **pozitivne** obaveze u odnosu na član 9. Konvencije, kako bi osigurala delotvorno uživanje ovih prava i sloboda, a koje u **izuzetnim** slučajevima mogu da se odnose i na uređivanje međusobnih odnosa između pojedinaca. [206]

- Osnovno pravilo je da se **pozitivne obaveze** države ugovornice, uključujući i donošenje nužnih zakonodavnih mera, odnose na slučajeve **radikalne nespojivosti** verskih i drugih priznatih uverenja sa temeljnim načelima i vrednostima na kojima počiva Konvencija. U praksi Suda, ova radikalna nespojivost odnosila se na **poligamni brak**, brak **sklopljen s maloletnim licem**, flagrantnu povredu **jednakosti polova** i odluke donete pod **prinudom.**[207]
- Pored toga, čl. 9. Konvencije**ne jemči** zaštitu svakog čina koji je motivisan religijskim ili drugim uverenjem i **ne garantuje** apsolutno pravo da se pojedinac ponaša u javnoj sferi na način koji mu to diktiraju ili ga nadahnjuju njegova religija ili njegova uverenja (videti dole).[208]
- Isto tako, član 9. Konvencije **ne jemči** pravo pojedinca da sebe izuzme, pozivajući se na verska i druga uverenja, od primene **neutralnog**, opšte primenljivog zakona koji je u saglasnosti sa Konvencijom; u takvim slučajevima, država ugovornica ima pozitivnu obavezu da osigura jednoobraznu i pravičnu primenu zakona.[209]
- Osnovno polazište Suda jeste da su zdravom demokratskom društvu potrebne tolerancija i podrška verskom pluralizmu i raznolikosti. Svako kome je religija suštinsko životno načelo u načelu mora imati mogućnost da to uverenje ispoljava prema drugima, uključujući i nošenje **verske odeće i simbola**: nošenje takve odeće ili simbola, motivisano verom pojedinca i njegovom voljom da svedoči o toj veri, predstavlja jedno od ispoljavanja verskih uverenja, nezavisno od toga da li se radi o „kultu“, „praksi“ ili „obredu“.[210]Međutim pravo nošenja verske odeće i simbola nije apsolutno i mora biti uravnoteženo s **legitimnim interesima** drugih fizičkih i pravnih lica. U dosadašnjoj praksi Suda ovo pitanje se pojavljivalo u tri različita konteksta: a) javni prostor; b) profesionalno okruženje; c) školsko i univerzitetsko okruženje.

a) Javni prostor.
Sud je zaključio da je povređen član 9. Konvencije u slučaju osuđujuće krivične presude članova religioznog udruženja „Aczimendi tarikati", na osnovu zakona koji zabranjuje nošenje određene verske odeće na svim pristupačnim javnim mestima, izvan verskih ceremonija (u konkretnom slučaju, predmetna odeća sastojala se od turbana, dimija, tunike crne boje i štapa). Ova zakonska mera bila je disproporicionalna, jer se nije odnosila samo na državne činovnike, koji moraju poštovati određene norme i kodeske u obavljanju svojih funkcija, već i na obične građane. Pored toga, odnosila se na odeću koja se nosi u celom javnom prostoru, pre nego u određenim javnim ustanovama.[211]Na drugoj strani, nije bilo povrede člana 9. Konvencije, u slučaju zakona kojim se zabranjuje nošenje na javnom mestu odeće namenjene skrivanju lica (uključujući burku i nikab); za kršenje te zabrane zaprećena je novčana kazna koja se izriče zajedno sa obaveznom obukom iz građanskih vrednosti ili se ovom obukom može zameniti. Sud je konstatovao da se ovaj konkretan slučaj značajno razlikuje od prethodnog zbog činjenice: 1) da je islamski integralni veo jedan poseban odevni predmet utoliko što u potpunosti zaklanja lice osim eventualno očiju; 2) da zabrana u konkretnom slučaju nije eksplicitno zasnovana na verskoj konotaciji predmetne odeće. Sud je prihvatio legitimnost teze tužene države ugovornice po kojoj lice igra značajnu ulogu u društvenoj interakciji i da lica koja se nalaze na mestima otvorenim za sve žele da se na tim mestima ne razvijaju prakse ili stavove koji bi suštinski doveli u pitanje mogućnost otvorenih međuljudskih odnosa koji, prema uspostavljenom konsenzusu, predstavljaju neophodan element zajedničkog života unutar društva o kome je reč. Drugim rečima, država ugovornica imala je diskreciono pravo da proceni da je suštinski važno da se omogući interakcija među građanima i da je ista poremećena činjenicom da neke žene skrivaju lice u javnom prostoru. Međutim, Sud je istovremeno izrazio sumnju u neophodnost da se na taj izazov odgovori zakonom koji propisuje opštu zabranu (s obzirom na mali broj žena na koji se odnosi), kao i zabrinutost zbog mogućeg negativnog uticaja na društveni položaj tih žena, koje bi se mogle naći u izolaciji. Sud je, ipak, zaključio da tužena država nije prekoračila svoje diskreciono pravo, odnosno pozitivne obaveze, posebno s obzirom na blagost zaprećenih sankcija.[212]

b) Profesionalno okruženje.
Legitimno je pravo privrednog društva da svoje zaposlene obaveže na određeni kodeks oblačenja, kako bi na taj način u javnost slali odgovarajuću sliku o tom društvu; primena tih pravila može ponekad da dovede do određenih ograničenja u vezi s nošenjem verskih simbola.[213] Isto tako, kada je reč o kodeksu oblačenja, bolnička ustanova ima široka diskreciona ovlašćenja u preduzimanju mera radi zaštite zdravlja i bezbednosti pacijenata i medicinskog osoblja.[214] Međutim, koliko god bili legitimni, ti interesi nisu apsolutni i uvek moraju biti u ravnoteži s pravom zainteresovanog da ispoljava svoju veroispovest. Tako je Sud zaključio da je povređen član 9. Konvencije u slučaju privremenog udaljavanja s posla službenice jednog privatnog preduzeća koja je odbila da sakrije hrišćanski krst koji je nosila, dok su simboli nekih drugih religija bili dozvoljeni (turban i hidžab).[215]

c) Školsko i univerzitetsko okruženje.
Sud priznaje široka diskreciona ovlašćenja države ugovornice u oblasti obrazovanja, s obzirom da nije moguće odrediti jednoobrazan koncept značenja religije u društvu u državama ugovornicama, kao i na činjenicu da smisao ili uticaj činjenja koji predstavljaju javno ispoljavanje verskog uverenja nisu isti u zavisnosti od vremena i konteksta. Stoga se propisi država ugovornica u ovoj oblasti mogu značajno razlikovati, u zavisnosti od nacionalne tradicije, zahteva koje nameću zaštita prava i sloboda drugih i očuvanje javnog poretka.[216]Slučajevi koje je Sud razmatrao u ovoj oblasti mogu se podeliti u dve kategorije, u zavisnosti od toga da li lice koje se poziva na pravo nošenja verske odeće pripada nastavnom osoblju ili je student (učenik). Kad je reč o nastavnom osoblju, obaveza je države ugovornice da uspostavi ravnotežu između prava nastavnika da ispoljava svoju veroispovest i **neutralnosti državne prosvete** i zaštite legitimnih interesa učenika

obezbeđivanjem verskog mira. Naime, „iako država smatra legitimnim da svojim činovnicima, iz razloga njihovog statusa, nametne određenu obavezu diskrecije u javnom ispoljavanju njihovih verskih uverenja, ipak je tu reč o licima koja, u tom smislu, uživaju zaštitu člana 9. Konvencije“.[217]

Napomena:
Faktori koje treba uzeti u obzir kada je reč o ograničavnju verskih prava nastavnika uključuju: a) prirodu nastavnika državne škole, kao izvršioca prosvetne vlasti i predstavnika države pred učenicima; b) eventualne efekte prozelitizma koje bi mogli proizvesti na učenike nošenjem verske odeće ili simbola; c) uzrast učenika.[218]

Kada je reč o ograničavanju verskih prava **studenata**, Sud je našao da je zabrana nošenja islamske marame na državnom medicinskom univerzitetu u Turskoj u saglasnosti sa članom 9. Konvencije, imajući u vidu: a) legitimnost napora koje čine državni organi radi očuvanja načela laiciteta, jednog od osnivačkih načela turske države kako ga tumači Ustavni sud te zemlje; b) činjenicu da turski ustavni sistem stavlja naglasak na jednakost polova; c) da se pitanje nošenja islamske marame, u turskom kontekstu predstavljeno ili doživljavano kao prinudna verska obaveza, ne može razmatrati ako se nema u vidu uticaj koji može imati nošenje tog simbola na one koji ga ne nose; d) da je, prema turskim sudovima, nošenje marame steklo određeni politički značaj; i e) da u Turskoj postoje ekstremistički pokreti koji se trude da celom društvu nametnu svoje verske simbole i svoju koncepciju društva zasnovanog na verskim pravilima. U takvom kontekstu, sporni propis predstavlja meru namenjenu postizanju legitimnih ciljeva a time i zaštite pluralizma u jednoj univerzitetskoj ustanovi.[219]

- Kao što je prethodno navedeno, pozitivne obaveze država ugovornica izuzetno mogu obuhvatati i **zakonodavne** i druge mere u cilju poštovanja slobode veroispovesti, a koje se tiču **odnosa između pojedinaca**, uključujući i zaštitu pojedinaca od ometanja praktikovanja svog verovanja zbog aktivnosti drugih.[220]
- Isto tako, legitimno je pravo države ugovornice da usvoji propise kojima se zabranjuje **pripadnicima oružanih snaga** da ispoljavaju svoju veroispovest u okviru službe, ako je isti u suprotnosti sa ustanovljenim poretkom koji odgovara nužnostima vojne službe, uključujući kršenje vojne discipline i načelo laiciteta.[221]
- Prethodno se odnosi i na zakonsku zabranu pojedincima koji vrše **sudsku vlast** da krše obaveze koje su inherentne sudskoj vlasti i njenom integritetu, uključujući korišćenje pravosudne funkcije za promovisanje interesa određene verske zajednice. Ovo uključuje i zastrašivanje strane u postupku (na primer, javna molitva na ročištima), obećanje strani u postupku da će se presuditi u njenu korist ako pristupi određenoj crkvi ili verskoj zajednici i javno kritikovanje morala strane u postupku sa stanovišta hrišćanskog morala.[222]
- Na drugoj strani, Sud je utvrdio da je povređen član 9. Konvencije u slučaju otpuštanja rukovoditeljice bazena za plivanje **državne stručne škole**, zbog njene **pripadnosti** protestantskoj evangelističkoj zajednici, i to u opštem kontekstu političko-medijske kampanje koja je pokrenuta protiv te zajednice. Naime, iako je sporno otpuštanje bilo u skladu s radnim zakonodavstvom i formalno se zasnivalo na izmeni kriterijuma za njeno radno mesto i na uvođenju novih kriterijuma koje oštećena nije zadovoljavala, analiza svih relevatnih činjenica upućivala je da su stvarni razlozi sporne mere bili verska pripadnost i verska uverenja oštećene - posebno u odsustvu bilo kavih kredibilnih dokaza da se oštećena na radnom mestu navodno bavila prozelitizmom.[223]
- Država ugovornica ima dužnost da osigura poštovanje slobode veroispovesti i **zatvorenika**, uzdržavajući se od mešanja u ostvarivanje ovog prava. Međutim, država ugovornica istovremeno ima i **pozitivnu obavezu** da preduzme mere radi slobodnog ostvarivanja slobode veroispovesti, s obzirom na posebne zahteve zatvorskog okruženja. Činjenica da neko ima obavezu molitve, čitanja verskih knjiga i meditiranja u prisustvu drugih zatvorenika jeste praktično neizbežna neprijatnost u zatvoru, koja **ne predstavlja** povredu prava na ispoljavanje veroispovesti.[224]

7.2.4. Negativni aspekti prava na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti

a) Pravo da se ne praktikuje neka religija i da se ne obelodanjuju svoja uverenja

Negativni aspekti prava zajemčenog članom 9. Konvencije prvenstveno znače da pojedinac ne može biti primoran da obelodani svoju versku pripadnost, odnosno verska uverenja, niti može biti primoran da usvoji neki način ponašanja iz kog bi se, posredno ili neposredno, moglo zaključiti da on ima ili nema takva uverenja.[225] Ovo se odnosi i na zvanična dokumenta koja izdaju organi javne vlasti (lična karta, školsko svedočanstvo, itd.), a koja sadrže i rubriku u koju treba uneti i veroispovest: ostavljanje takve rubrike praznom neizbežno ima posebnu konotaciju i ukazuje da je osoba ateista. Sud je stoga ocenio da je naznaka o verskoj pripadnosti na ličnoj karti, bila ona obavezna ili fakultativna, *per s*e suprotna članu 9. Konvencije.[226] Pored toga, članom 9. Konvencije ne jemči se pravo upisivanja verske pripadnosti u ličnu kartu, čak i po slobodnom izboru.[227] Sud je takođe odbio da prihvati nužnost upisivanja veroispovesti u matične knjige ili u lične karte u svrhu vođenja demografske statistike, jer bi to nužno podrazumevalo i donošenje propisa koji bi nametao izjašnjavanje o verskim uverenjima, protiv sopstvene volje.[228]Sud je našao povredu negativnog aspekta prava iz člana 9. Konvencije i u sledećim slučajevima:

- Postupak **polaganja zakletve** pred sudom kao preduslov za bavljanje advokatskom profesijom: postupak koji se zasniva na pretpostavci da je pojedinac hrišćanin pravoslavne veroispovesti i da želi da položi zakletvu verskog karaktera. Da bi mu se omogućilo da dâ svečanu izjavu umesto verske zakletve, podnosilac predstavke je morao obelodaniti da nije pravoslavni hrišćanin.[229] Isto se odnosi i na prezumciju o pravoslavnoj veroispovesti na pojedince koji učestvuju u krivičnom postupku u svojstvu svedoka, tužioca ili osumnjičenih.[230]
- Odsustvo **opcionog kursa** etike koji bi učenik oslobođen pohađanja časova verske nastave mogao da pohađa, nakon čega je u svim školskim svedočanstvima i u svedočanstvu o završenoj osnovnoj školi stajala samo crtica (-) u rubrici „Veronauka / Etika".[231]

S druge strane, neophodnost da **zaposleni** unapred obavesti svog poslodavca o zahtevima koje mu nalaže njegova religija, kako bi koristio određena prava iz radno-pravnog odnosa koja mu pripadaju (na primer, pravo da odsustvuje s posla svakog petka ranije popodne da bi išao u džamiju), ne može se povezati sa obavezom obelodanjivanja svojih verskih uverenja.[232]

b) Pravo na prigovor savesti: Pravo da se ne postupa protivno svojoj savesti i uverenjima.

Član 9. Konvencije ne uređuje izričito pravo na prigovor savesti. Međutim, Sud je ocenio da se prava koja jemči ovaj član primenjuju u **načelu** na **odbijanje služenja vojnog roka**, kad je to odbijanje motivisano **teškim** i **nepremostivim** sukobom između obaveze služenja vojnog roka i savesti nekog lica, odnosno njegovih **iskrenih** i **dubokih** uverenja, **verske** ili druge prirode (poglavlje 7.2.1.). Sud primenjuje sledeći test na osnovu okolnosti konkretnog slučaja:

- Sud je zaključio da je povređen član 9. Konvencije izricanjem osuđujuće presude za pripadnika **Jehovinih svedoka** (čija verovanja sadrže uverenje da treba odbiti služenje vojnog roka, nezavisno od neophodnosti nošenja oružja), zato što je odbio da služi obavezni vojni rok, iako zakonom nije predviđena zamena služenja civilnog roka.[233]
- Pored toga, praksa države ugovornice da pravi razliku u statusu verskih službenika „**priznatih verskih zajednica**" i „**registrovanih**" verskih zajednica u pogledu prava na prigovor savesti na služenje vojnog roka predstavlja povredu člana 14. Konvencije (zabrana diskriminacije), u vezi sa članom 9. Konvencije.[234]
- Za prigovor savesti protiv služenja vojnog roka iz verskih razloga ne mora biti presudno da se radi o pripadnosti verskoj zajednici koja je **pravno priznata** u državi ugovornici. Međutim, činjenica da verska zajednica nije ni pokušala da zatraži status „priznate verske zajednice" može biti od odlučujućeg uticaja za procenu da

li službenik takve verske zajednice ima pravo na prigovor savesti.[235]

- Sud je takođe zaključio da je povređen član 9. u slučaju **pacifista** koji se nisu pozivali ni na kakvo versko uverenje. Sud se pozvao na **pozitivne obaveze** države ugovornice, zaključujući da je do povrede člana 9. došlo zbog odsustva efektivnog i pristupačnog postupka koji bi omogućio podnosiocima predstavki da zahtevaju da se utvrdi da li imaju pravo na status lica koja ulažu prigovor savesti.[236]

Pravo na prigovor savesti ne odnosi se samo na služenje vojnog roka, već i na **građansku oblast**. Međutim, u ovoj oblasti interes zaintreresovanog da ne postupa protivno svojoj savesti može biti značajno ograničen **interesom zajednice** da svim korisnicima obezbedi jednakost tretmana, uključujući i jednakopravni tretman istopolnih parova.[237] Na drugoj strani, Sud je prihvatio da uverenja izražena u okviru korišćenja klauzule savesti u nekom profesionalnom kontekstu (na primer, klauzule savesti advokata) mogu u načelu biti zaštićena članom 9. Konvencije.[238]

7.2.5. Korisni saveti u normiranju slobode misli, savesti i veroispovesti

- U normiranju prava na slobodu misli savesti i veroispovesti vodite računa da je osnovna obaveza države ugovornice u vezi se ostvarivanjem ove slobode negativna – a da je obim pozitivnih obaveza države ograničen.
- Ukoliko lično ili kolektivno mišljenje ili uverenje ima dovoljan stepen snage, ozbiljnosti, celovitosti i značaja (što se utvrđuje prema okolnostima slučaja), obaveza neutralnosti i nepristrasnosti države ugovornice nespojiva je sa procenjivanjem legitimnosti dotičnih uverenja, odnosno načina na koji se ona izražavaju.[239] Stoga Sud nije nadležan za izjašnjavanje po čisto teološkim pitanjima niti za utvrđivanje, s odgovarajućim autoritetom, kakva su uverenja, načela i zahtevi određene religije.[240]
- Praksa Suda ukazuje da i u kontekstu pozivitnih obaveza države legitimni ciljevi na koje se odnosi ograničenje iz člana 9. st. 2. Konvencije mogu biti relevantni.[241]U tom smislu, član 9. ne garantuje *per se* pravo na privremene mere radi zaštite slobode veroispovesti.[242]
- U izradi nacrta zakona, ili izmeni važećeg zakona koji se odnosi na prava i slobode zajemčene članom 9. Konvencije, vodite računa da se pitanja koja se odnose na primenu i tumačenje ovog člana često „ukrštaju“, odnosno tiču se i drugih prava i sloboda zajemčenih Konvencijom. Ovo se odnosi na članove 6, 8, 10, 11, 13, 14, član 1. i 2. Dodatnog Protokola uz Konvenciju. Naročito su česti slučajevi povezanosti člana 9. sa članovima 10. (sloboda izražavanja), 11. (sloboda javnog okupljanja i udruživanja) i 14. Konvencije (zabrana diskriminacije).
- Za detaljnu praksu Suda u vezi sa negativnim i pozitivnim obavezama države ugovornice (uključujući i obim pozitivnih obaveza u odnosu na: slobodu veroispovesti; porodicu i vaspitanje dece; razvod braka; školsko okruženje, propovedanje i prozelitizam; slobode verskog kulta; bogomolje i verske objekte; slobode veroispovesti i imigracije; i na proterivanja u zemlju koja ne poštuje slobodu veroispovesti), kao i u vezi sa negativnim aspektima uživanja slobode misli, savesti i veroispovesti konsultujte sledeće publikacije:
  - Evropski sud za ljudska prava, *Vodič kroz član 9: Sloboda misli, savesti i veroispovesti* (2015).
  - European Court of Human Rights (2020), *Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights.*

7.3. Sloboda izražavanja

Član 10. Konvencije

1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća.
2. Pošto korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.

Sloboda izražavanja ima **ključnu** ulogu u obezbeđivanju delotvorne **političke demokratije**, koja uključuje poštovanje ljudskih prava, pluralizam i toleranciju, otvorenost za nove ideje i široke poglede na svet. Kako se navodi u priručniku za primenu čl. 10. Konvencije: „bez široke garancije prava na slobodu izražavanja, koje štite nezavisni i nepristrasni sudovi, nema slobodne zemlje, nema demokratije. Ova opšta konstatacija je nesporna".[243]

Zaštita koju jemči član 10. Konvencije odnosi se na **svako izražavanje**, bez obzira na njegov sadržaj, koje prenosi neki pojedinac, grupa ili medij; uključujući i javno iskazivanje stavova koji su većini „uvredljivi", „šokantni", „uznemiravajući", neprihvatljivi ili provokativni.[244]Jedina **ograničenja** u slobodi izražavanja odnose se na širenje ideja kojima se promovišu:

- **rasizam**[245] - čak i kada su one deo umetničkog izražavanja (predstava komičara koja je iskorištena za izražavanje neprihvatljivih političkih stavova);[246]
- **nacistička ideologija** i **poricanje holokausta** – čak i kada se to poricanje pokušava predstaviti kao predmet javnog diskursa, odnosno legitimne javne debate;[247]
- govor kojim se podstiče na **nasilje**[248]-kada postoji namerna i direktna upotreba reči koje podstiču na nasilje i kada postoji stvarna mogućnost da dođe do nasilja;[249]i
- govor **mržnje**.[250]

Naime, sloboda izražavanja ne može da se koristi na način koji bi predstavljao „zloupotrebu prava" (član 17. Konvencije, poglavlje 10.3.), odnosno, koji bi potirao prava i slobode koje se jemče Konvencijom. U takvim slučajevima, primjenjuje se tzv. teorija **paradoksa tolerancije**: apsolutna tolerancija može da dovede do tolerisanja ideja kojima se promoviše netolerancija, a koje mogu da unište toleranciju.[251]

Napomene:

- Kada je reč o promovisanju ili podsticanju rasizma, Sud je našao povredu člana 10. Konvencije zbog kažnjavanja novinara koji je bio autor emisije u kojoj su pripadnici određene grupe izražavali rasističke stavove. Domaći sud je novinara kaznio zbog promovisanja rasizma zato što je postavljao sugestivna pitanja, a naročito zato što se na kraju emisije nije ogradio od izrečenih stavova.
- Međutim, Sud je našao povredu člana 10. Konvencije zato što bi „[k]ažnjavanje novinara za pomaganje u širenju izjava koje je dalo neko drugo lice u intervjuu ozbiljno umanjilo doprinos štampe diskusijama o pitanjima od javnog interesa, i zato što takve kazne ne treba propisivati ukoliko ne postoje naročito jaki razlozi za to".[252]

7.3.1. Vrste izražavanja i slobode govora zaštićene članom 10. Konvencije

Imajući u vidu značaj slobode izražavanja, **negativna obaveza** država ugovornica (obaveza da se ne meša u ostvarivanje ovog prava) posebno je izražena: država ugovornica mora opravdati svako mešanje u bilo koju **vrstu izražavanja** (političko, komercijalno, umetničko, itd.) i u odnosu na sva **sredstva** izražavanja (lično, putem štampanih medija, televizije, itd.) i **ciljnu grupu** (odrasli, deca, šira javnost, posebna grupa, itd.).

Koncept „izražavanja" u članu 10. Konvencije nije ograničen na reči, napisane ili izgovorene, već se odnosi i na slike,[253] vizuelne prikaze,[254] radnje[255]i kulturnu baštinu[256] čiji je cilj da izraze neku ideju ili da predstave neku informaciju. U određenim okolnostima način odevanja takođe može da uživa zaštitu člana 10. Konvencije.[257] Iako praksa Suda izričito ne priznaje pojam „simboličkog govora", zaštitu člana 10. Konvencije uživa i korišćenje različitih simbola, kao što je crvena zvezda u Mađarskoj[258] ili uskršnji ljiljan u Severnoj Irskoj.[259]

Član 10· Konvencije ne štiti samo **sadržinu** informacija i ideja već i **formu** u kojoj su izražene;[260]ovo uključuje štampane dokumente, radio emisije[261], slike,[262] filmove,[263]poeziju,[264] prozu[265] i elektronske informacione sisteme. Sredstva za produkciju i komunikaciju, prenos ili distribuiranje informacija i ideja takođe uživaju zaštitu člana 10. Konvencije. Posebnu zaštitu uživa **satira** kao oblik umetničkog izražavanja i društvenog komentara, koja zbog svojih svojstvenih karakteristika preterivanja i prikazivanja iskrivljene stvarnosti po prirodi stvari ima za cilj da provocira i animira.[266]

7.3.2. Tri komponente prava na slobodno izražavanje

Član 10. st. 1. Konvencije jemči zaštitu tri komponente prava na slobodno izražavanje: a) sloboda posedovanja mišljenja; b) sloboda saopštavanja informacija i ideja; c) sloboda primanja informacija i ideja.

a) Sloboda posedovanja mišljenja. Ova sloboda preduslov je za druge slobode zajemčene članom 10. st. 1. Konvencije i uživa gotovo **apsolutnu** zaštitu. Stoga se legitimna ograničenja propisana u stavu 2. **ne primenjuju** na ovu slobodu: sva ograničenja ove slobode nespojiva su sa prirodom demokratskog društva.[267]Država ugovornica ima obavezu da se suzdrži od pokušaja indoktrinacije svojih građana i njihove **diskriminacije** na osnovu posedovanja određenog **mišljenja**. Štaviše, „promovisanje jednostranih informacija od strane države može da predstavlja tešku i neprihvatljivu prepreku za slobodu posedovanja mišljenja".[268] Pored toga, sloboda posedovanja mišljenja znači da je pojedinac zaštićen od mogućih negativnih posledica u slučajevima kada mu se pripisuje određeno mišljenje zbog prethodnih javno izraženih stavova. Sloboda posedovanja mišljenja takođe obuhvata i „**negativnu slobodu izražavanja**", odnosno pravo pojedinca da ne bude prinuđen da izrazi svoje mišljenje, uključujući i samooptuživanje u krivičnom postupku.[269]

b) Sloboda saopštavanja informacija i ideja. Ova sloboda je od najvećeg je značaja za **politički** život i demokratski poredak države ugovornice, naročito kada je reč o pitanjima i temama koje su u javnom interesu.[270] Suštinski **slobodni politički izbori** nisu mogući ukoliko nema ove slobode. Ova sloboda uključuje i slobodnu kritiku vlasti i slobodu štampe (štampane, elektronske, onlajn). Kada je reč o slobodi štampe, obaveza države ugovornice jeste da se uzdrži od mešanja između onih koji saopštavaju i onih koji primaju informacije, s obzirom na to da oni imaju pravo da stupe direktno u kontakt jedni sa drugima, u skladu sa svojom voljom.[271]

Umetničko stvaranje i slobodan protok umetnosti takođe se smatraju sastavnim delom ove slobode: umetnost ima značajnu ulogu ne samo u oblikovanju javnog mnjenja, već predstavlja i njegov izraz i može da dovede do suočavanja javnosti sa važnim društvenim pitanjima.[272]

Sloboda saopštavanja informacija i ideja o **ekonomskim pitanjima** (tzv. „komercijalni govor") takođe je zajemčena članom 10. Konvencije, ali je stepen diskrecije države ugovornice u legitimnom ograničenju ove slobode veći nego u slučaju saopštavanja političkih i umetničkih informacija i ideja.[273]

c) Sloboda primanja informacija i ideja. Ova sloboda obuhvata pravo traženja informacija kroz zakonite izvore i pravo primanja informacija; u odnosu na ovu slobodu, država ugovornica ima i **pozitivne obaveze** (poglavlje 7.3.3.). Pravo primanja informacija odnosi se prevashodno na medije, uključujići i međunarodne televizijske programe (satelitske i kablovske).[274] Međutim, u praksi Suda koncept slobode primanja informacija evoluirao je tako da uključuje i pravo građana da budu adekvatno **informisani**, posebno o pitanjima od **javnog interesa**.

Naime, pravo na pristup informacijama od javnog interesa koje su u posedu javne vlasti prvo je priznato u vezi sa članom 8. Konvencije i odnosilo se na probleme u oblasti zaštite životne sredine (poglavlje 7.1.1. a)).Međutim, recentna praksa ukazuje na evoluciju stava Suda i prihvatanje šireg tumačenje pojma „slobode primanja informacija" iz člana 10. Konvencije, tako da isti uključuje i **pravo na pristup informacijama** u posedu javne vlasti.[275] Ovo uključuje i pristup originalnim pisanim izvorima iz arhiva tajne policije radi legitimnog istorijskog istraživanja koji je odobren sudskom odlukom[276]i pristup dokumentima u posedu javne vlasti, u cilju legitimnog novinarskog istraživanja o aktivnostima lokalne samouprave: pristup takvim dokumentima sastavni je i neophodni činilac novinarskog posla.[277]

Napomene:

- Član 10. Konvencije ne jemči apsolutno pravo pristupa svim službenim dokumentima; ovaj pristup može biti ograničen iz razloga navedenih u stavu 2. člana 10., ako su ispunjeni svi kriterijumi iz testa elaborirani u poglavlju 6.2. Priručnika.
- Međutim, kada je domaći sud odobrio pristup službenim dokumentima, organi javne uprave ne mogu ometati izvršenje takvog naloga: takva praksa predstavlja povredu čl. 10. Konvencije.
- Sloboda primanja informacija ne obuhvata samo izveštaje o događajima od javnog interesa, već obuhvata i kulturna i zabavna izražavanja i aktivnosti, jer su ona važan deo „slobodne razmene mišljenja i ideja".[278]

7.3.3. Pozitivne obaveze države ugovornice

7.3.3.1. Sloboda radio i televizijskog emitovanja

Kako se navodi u poslednjoj rečenici čl. 10. st. 1. Konvencije: „ovaj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća". Međutim, ova odredba uključena je u odmakloj fazi pripremnog rada na Konvenciji i to iz tehničkih razloga, odnosno zbog ograničenog broja raspoloživih frekvencija i činjenice da je u to vreme većina evropskih država imala monopol nad radio i televizijskim emitovanjem. U međuvremenu, napredak u oblasti tehnike emitovanja doveo je do toga da su ovi razlozi postali irelevantni, s obzirom da su satelitski prenos i kablovska televizija doveli do toga da je broj frekvencija postao neograničen. U tom kontekstu, pravo države ugovornice da propisuje licence za medijska privredna društva dobilo je novi smisao i svrhu: garantovanje slobode i **pluralizma informacija** kako bi se zadovoljile potrebe **javnosti**.[279]

Saglasno praksi Suda, ovlašćenje nadležnih nacionalnih organa da regulišu **sistem licenciranja** mogu se opravdati samo **tehničkim razlozima**, a eventualno ograničenje u davanju licence može se opravdati samo razlozima iz stava 2. člana 10. Konvencije.[280]Pored toga Sud je zauzeo stav da uređaji za prijem emitovanih informacija, kao što su satelitski tanjiri, ne spadaju u okvir dopuštenog ograničenja iz stava 1. člana 10. Konvencije.[281]Javni monopol za izdavanje licence za postavljanje i korišćenje televizijskog predajnika (dostupnog samo javnoj televiziji) takođe predstavlja povredu čl. 10. Konvencije.[282]Naime, javni monopol u sektoru audio-vizuelnih medija u suprotnosti je sa članom 10. Konvencije prevashodno zato što ne može da obezbedi pluralizam izvora informacija. U savremenom demokratskom društvu takav monopol nije nužan, dok multiplikacija metoda emitovanja i rast broja televizijskih stanica koje se emituju u više zemalja predstavljaju dodatnu argumentaciju za zabranu monopola televizijskog emitera.[283]

Odbijanje javne vlasti da izda licencu za emitovanje privrednom društvu može predstavljati kršenje člana 10. Konvencije. Naime, iako država ugovornica ima diskreciju da putem sistema licenciranja uredi način na koji se emitovanje organizuje na njenoj teritoriji, posebno u pogledu tehničkih aspekata, i uprkos činjenici da izdavanje dozvole može biti uslovljeno pitanjima kao što su: priroda i ciljevi televizijske stanice, profil potencijalnih gledalaca na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou, prava i potrebe potencijalnih gledalaca i obaveze koje proizilaze iz međunarodnih pravnih instrumenata, način na koji se kriterijumi licenciranja primjenjuju u procesu izdavanja dozvola mora pružiti dovoljne garancije protiv donošenja proizvoljnih odluka. Ovo podrazumeva da su propisani kriterijumi **jasni i predvidljvi**, a da je nadležni organ **obrazložio** odluku o uskraćivanju radiodifuzne dozvole.[284]

Pravo na **komercijalno reklamiranje** putem audio-vizuelnih medija takođe je zaštićeno članom 10. Konvencije. Međutim, država ugovornica ima značajan stepen diskrecije u odnosu na ograničenje ovog oblika reklamiranja.[285]Osnovno polazište u oceni legitimnosti ovog ograničenja jeste da je reklamiranje „društveno odgovorno“ i da uvažava moralne vrednosti na kojima počiva demokratsko društvo. Stoga svaka vrsta reklamiranja koje je upućeno deci treba da izbegne informacije koje bi mogle štetiti njihovim interesima i treba da poštuje njihov fizički, mentalni i moralni razvoj.

Pravo pristupa emitovanju „nekomercijalnih“ televizijskih reklama **političke prirode** (u konkretnom slučaju, reklama o dobrobiti životinja) takođe može biti zaštićeno članom 10. Konvencije, čak i ako se radi o komercijalnom emiteru, posebno ako komercijalni emiter *de facto* ima monopol nad emitovanjem reklama na nacionalnom nivou, tako da ima malo mogućnosti da ta reklama stigne do javnosti u celoj zemlji, a moćne finansijske grupe koje su predmet reklame (u konkretnom slučaju, mesna industrija), imaju konkurentsku prednost u slanju svoje poruke putem komercijalnih reklama. Ovakva situacija podriva osnovnu ulogu slobode izražavanja u demokratskom društvu, s obzirom da ekonomski pritisak jedne strane može da ugrozi nezavisnu politiku radio i televizijskih stanica.[286]

U praksi Suda ustanovljena su posebna pravila čiji je cilj da obezbede nezavisnost **javnih emitera** od **političkih uticaja** (cenzura, otkazi i šikaniranje novinara iz političkih razloga). Stajalište Suda je da država ugovornica mora biti krajnji garant pluralizma, što znači da ima dužnost da **obezbedi** da javnost preko televizije i radija ima pristup **nepristrasnim** i tačnim informacijama i **različitim** mišljenjima i komentarima, koji odražavaju **stvarni pluralizam** političkih gledišta. Novinari i ostali profesionalni radnici koji rade u oblasti audio-vizuelnih medija ne smeju da budu ometani ili sprečeni u prenošenju ovih informacija i komentara. Pored toga, za pravilno funkcionisanje demokratije neophodno je da **javni emiter** prenosi **nepristrasne**, nezavisne i balansirane vesti, informacije i komentare i da obezbedi **forum za javnu diskusiju** na kojem se gledaoci i slušaoci mogu upoznati sa širokim spektrom gledišta i mišljenja.[287]

Napomena:

- Komitet ministara Saveta Evrope izdao je niz preporuka o pluralizmu i nezavisnosti javnih emitera i medija, posebno u pogledu načina na koji se biraju članovi njihovih upravnih odbora, uključujući:
  - Preporuku br. R (1996) 10 Komiteta ministara državama članicama o garanciji nezavisnosti javne radio-difuzije;[288]
  - Preporuku (2007) 2 Komiteta ministara državama članicama o medijskom pluralizmu i raznolikosti medijskog sadržaja.[289]

7.3.3.2. Sloboda izražavanja na internetu

Internet je još uvek nova oblast komunikacije za koju je usvojen ograničen broj propisa na nacionalnom ili međunarodnom nivou, stoga nacionalni i međunarodni sudovi imaju posebno važnu ulogu u uspostavljanju standarda o zaštiti slobode izražavanja na internetu. U slučaju iz 2011. godine, Sud je prvi put prepoznao da član 10. Konvencije obuhvata i **pozitivne obaveze** države ugovornice da stvori odgovarajući **regulatorni okvir** kako bi se osigurala delotvorna zaštita slobode izražavanja novinara na **internetu**. U tom smislu, odsustvo odgovarajućeg nacionalnog **zakonskog okvira** koji bi omogućio imunitet od građanske odgovornosti za novinara koji reprodukuje i koristi informacije sa interneta ozbiljno otežava ostvarivanje vitalne funkcije štampe kao „čuvara javnog interesa".[290] Od ovog slučaja Sud primjenjuje opšta načela uvezi sa tumačenjem člana 10. Konvencije i u vezi sa objavljivanjem i korišćenjem informacija na internetu.[291]

Iako je pristup internetu prihvaćen kao jedno od individualnih prava iz člana 10. Konvencije, država ugovornica može ograničiti pristup pojedinim internet stranicima, u cilju zaštite povređenih muzičkih autorskih prava: takva blokada predstavlja legitimno ograničenje slobode izražavanja iz stava 2. čl. 10. Konvencije („zaštita prava drugih"). U konkretnom slučaju, Sud je takođe primetio da je podnosilac predstavke imao na raspolaganju brojne načine da pristupi nizu muzičkih numera, bez kršenja propisa koje uređuju autorsko pravo.[292]

Na drugoj strani, Sud je našao da blokiranje celog domena Google veb-sajta, kojim je pojedincu onemogućen pristup i na njegovu veb-stranicu, a zbog veb-stranice čiji se sadržaj smatrao uvredljivim za sećanje na osnivača sekularne Turske, predstavlja ograničenje pristupa internetu koje je suprotno članu 10. Konvencije, posebno imajući u vidu nejasne zakonske odredbe koje su regulisale ovo ograničenje.[293] Isto tako, kompletno blokiranje pristupa YouTube kanalu od strane vlade, na osnovu zakona kojim je zabranjeno vređanje sećanja na Ataturka, zbog blokade deset video-zapisa za koje su domaći sudovi smatrali da vređaju Ataturka, predstavlja povredu člana 10. Konvencije, zato što zakon nije predviđao potpunu zabranu pristupa YouTube kanalu (u kom slučaju bi takva mera svakako bila nesrazmerna odnosno neproporcionalna).[294]

Napomena:
U posebnim okolnostima, država ugovornica dužna je da i zatvorenicima obezbedi pristup internetu. Takav je slučaj sa odbijanjem vlasti da zatvoreniku omogući pristup na na tri internet stranice koje sadrže informacije o pravnim pitanjima u vezi sa sudskim procesima u kojima je bio jedna od strana, a koje su bile u domenu države ugovornice i Saveta Evrope.[295]

Na drugoj strani, država ugovornica **nema** pozitivnu obavezu da pravno zaštiti vlasnika komercijalnog internet portala od odgovornosti za komentare koje objavljuju korisnici, naročito ako su komentari bili ekstremnog (antisemitskog) karaktera i postavljeni kao reakcija na prethodni članak koji je objavio vlasnik portala.[296]

Napomene:
- Potreba za jačenjem slobode na internetu istaknuta je u Preporuci Komiteta ministara CM/Rec (2016) 5 o slobodi interneta (Recommendation CM/Rec(2016)5 of the Committee of Ministers to member States on Internet freedom).
- Komitet ministara takođe je usvojio:
  - **Preporuku** CM/Rec (2016) o zaštiti i promovisanju prava na slobodu izražavanja i prava na privatni život u vezi sa mrežnom neutralnošću(Recommendation CM/Rec(2016)4 *of the Committee of Ministers to member States on the protection of journalism and safety*

of journalists and other media actors).

- **Preporuku** CM/Rec (2015) 6 o slobodnom, prekograničnom protoku informacija na internetu (*Recommendation* CM/Rec(2015)6 of the Committee of Ministers to member States on the free, transboundary flow of information on the Internet).
- **Preporuku** CM/Rec (2012) 3 o zaštiti ljudskih prava u vezi sa pretraživačima (*Recommendation* CM/Rec(2012)3 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to search engines).
- Preporuku CM/Rec (2014) 6 o Vodiču za ljudska prava za korisnike interneta (*Recommendation* CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide tohuman rights for Internet user).

7.3.3.3. Elektronski nadzor

Pravo na slobodu izražavanja uključuje i pravo pristupa informacijama koje je javna vlast prikupila putem elektronskog nadzora, a koje su zakonski definisane kao informacije od javnog značaja. U slučaju *Inicijativa mladih za ljudska prava protiv Srbije*[297] podnosilac predstavke se žalio da odbijanje Bezbednosno-informativne agencije (BIA) da im dostavi tražene informacije (koje su se odnosile na broj ljudi koje je BIA podvrgnula elektronskom nadzoru u 2005. godini) sprečava da vrše svoju dužnost „čuvara javnog interesa". Sud je smatrao da je u ovom slučaju došlo do povrede člana 10. Konvencije. Ustanovio je da je odbijanje BIA da postupi u skladu sa izvršnim i obavezujućim nalogom za pružanje informacija predstavljalo kršenje domaćeg prava i da je bilo proizvoljno.

Napomena:
Praksa Suda tek treba da odgovori na pitanja u kojoj meri korišćenje novih tehnologija u oblasti prisluškivanja i komunikacija i zakonski režim u vezi sa prisluškivanjem spoljnih komunikacija utiču na mogućnost novinara da se bavi istraživačkim novinarstvom, bez osnovanog straha za sigurnost njegovih komunikacija i bez narušavanja privatnosti - i u kojoj meri ova praksa predstavlja rizik za ulogu štampe kao čuvara javnog interesa.[298]

7.3.3.4. Zaštita novinara

Činjenica da pojedinac pripada određenoj kategoriji lica može biti osnov za dodatno sužavanje stepena diskrecije javne vlasti u legitimnom ograničenju slobode izražavanja; ovoj kategoriji pripadaju **urednici** i **novinari.**[299] Na drugoj strani, Sud je utvrdio da država ugovornica ima i određene **pozitivne obaveze** u zaštiti novinara po osnovu člana 2. (pravo na život),[300]člana 3. (zabrana mučenja),[301] člana 8.(zaštita privatnosti) i člana10. Konvencije. Ova višestruka konvencijska zaštita posledica je ključnog značaja slobode izražavanja kao jednog od preduslova funkcionalne demokratije, kao i obaveze države ugovornice da osigura nesmetano ostvarivanje prava na međusobnu komunikaciju pojedinaca. Prilikom utvrđivanja da li postoji pozitivna obaveza države ugovornice nužno je voditi računa da su **opšti interesi** zajednice i **interes pojedinca** pravično uravnoteženi. Obim pozitivne zaštite zavisiće od okolnosti konkretnog slučaja.[302]

Napomena:

Za međunarodno-pravne standarde zaštite novinara i novinarstva, pored prakse Suda, značajni su i sledeći izvori:

- Preporuka CM/Rec(2016)4[1] Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o zaštiti novinarstva i bezbednosti novinara;[303]
- Smernice EU za ljudska prava koje se odnose na slobodu izražavanja onlajn i oflajn (2014);[304]
- Rezolucija Evropskog parlamenta o Povelji Evropske unije koja se odnosi na postavljanje standarda za slobodu medija u EU (2013);[305]
- Rezolucija br. 173811 (2006) Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija koja se odnosi na zaštitu civila u oružanim sukobima, uključujući i zaštitu novinara;[306]
- Opšti komentar br. 3412 Komiteta za ljudska prava UN, kojim se daju uputstva državama članicama o obavezama da uspostave i unaprede sve mehanizme koji dovode do efektivne istrage napadača na novinara i do njihovih procesuiranja.[307]

Pozitivne obaveze države ugovornice uključuju i obavezu da osigura pravnu zaštitu **tajnosti novinarskog izvora**; ova je obaveza „ogledalo" **negativne obaveze** države ugovornice u odnosu na pravo novinara da čuva tajnost novinarskog izvora.[308]U praksi Suda zaštita novinarskih izvora smatra se jednim od osnovnih uslova slobode štampe: bez takve zaštite, izvori bi se mogli odvratiti od pružanja pomoći novinarima u informisanja javnosti o pitanjima od javnog interesa. Ovo bi moglo da ugrozi vitalnu ulogu štampe kao čuvara javnog interesa i negativno da utiče na njenu sposobnost da pruža tačne i pouzdane informacije.[309]

U izuzetnim slučajevima kada može postojati legitimni interes, nalog kojim se zahteva od novinara da otkrije svoj izvor mora biti podvrgnut **sudskoj** kontroli zaštite ili nadzoru drugog **nezavisnog** kontrolnog tela, naročito uvažavajući sledeće okolnosti:

- Postupak pre dostavljanja dokumenata i spisa, koji bi mogao da otkrije novinarski izvor, sprovodi telo odvojeno od izvršne vlasti i drugih zainteresovanih strana, ovlašćeno da utvrdi da li je nalog u javnom interesu koji nadilazi princip zaštite novinarskih izvora, kao i da onemogući pristup informacijama koje bi mogle da obelodane identitet izvora.
- Izvršena je procena potencijalnih rizika i sukobljenih legitimnih interesa, u cilju sveobuhvatne procene argumenata organa koji traži otkrivanje izvora.
- Kontrola je vođena u skladu sa jasnim kriterijumima, uključujući i procenu da li se eventualni legitimni cilj koji se želi ostvariti nalogom za otkrivanje izvora može ostvariti manje intruzivnim merama.
- Postoje procesne pretpostavke da sud ili drugi nadležni organ odbije da izda nalog za otkrivanje novinarskog izvora, ili da izda ograničeni ili uslovni nalog kako bi zaštitio izvor od otkrivanja, bez obzira na to da li je izvor konkretno imenovan u oduzetim dokumentima i spisima, ukolko bi obelodanjivanje takvog materijala predstavljao ozbiljan rizik od kompromitovanja identiteta novinarskog izvora.
- U slučaju da vlast koristi materijal u hitnim situacijama, propisan je postupak za identifikaciju i izolovanje informacija koje bi mogle dovesti do otkrivanja izvora od informacija koje ne nose takav rizik.[310]

Pozitivne obaveze države ugovornice odnose se i na:

- dekriminalizaciju **klevete** ili, ako je kleveta zadržana u krivičnom zakonodavstvu, na obavezu **proporcionalnosti** izrečenih sankcija, polazeći od stava da kazna zatvora eventualno može biti proporcionalna, odnosno srazmerna samo u najtežim slučajevima, a da se načelno smatra neprihvatljivom;[311]
- redovno sprovođenje evaluacije **nacionalnog zakonskog okvira** i prakse koja se tiče zaštite novinara od strane jednog ili više nezavisnih tela;[312]
- uspostavljanje i unapređivanje mehanizama koji dovode do **efektivne istrage**

napada na novinare i **procesuiranje** napadača i organizatora napada;[313]
- unapređenje **policijske zaštite** novinara;[314]
- pravnu zaštitu novinara od sankcija za izrečeno **mišljenje**.[315]

Presude u slučajevima **klevete** naročito su prisutne u vezi sa tumačenjem čl. 10. Konvencije, imajući u vidu da se zakonska regulativa o kleveti često koristi kao instrument nelegitimnog ograničenja slobode izražavanja, naročito kada je reč o izveštavanju u kojima su novinari iznosili navode o nezakonitom postupanju političara, javnih službenika i privrednika. Sud je razvio nekoliko osnovnih principa koji se primenjuju na ovakve slučajeve:

1) Demokratsko društvo karakteriše značajan prostor za raspravu o **pitanjima od javnog interesa** - i to ne samo u vezi sa politikom, iako je politička rasprava važan deo javnog prostora.
2) Novinari koji u **dobroj veri** izveštavaju o pitanjima od javnog interesa ne bi trebalo da snose sankcije za svoje izveštavanje, čak i ako se ispostavi da je ono bilo **netačno**, sve dok je izveštavanje bilo u skladu s novinarskom etikom (videti napred).
3) Sve dok su činjenični navodi **utemeljeni**, od novinara ne treba zahtevati da dokazuje tačnost mišljenja - mišljenje se ne dokazuje.
4) Od novinara ne treba zahtevati da se formalno **distanciraju** od tuđih potencijalno klevetničkih navoda.
5) Od **političara** se očekuje da ispoljavaju **visoki stepen tolerancije** u pogledu javne kritike njihovih postupaka, imajući u vidu pojačani interes javnosti za njihov rad, kao i činjenicu da su ovu profesiju dobrovoljno odabrali; u nešto manjoj meri ovo se odnosi i na **javne službenike**.
6) Sankcija za **klevetu** treba da bude **proporcionalna** i treba da uzme u obzir uticaj sankcije na novinara, odnosno medijsku kuću, kao i na slobodu medija u zemlji i šire.[316]

Napomene:
- Zaštita novinara koju jemči član 10. Konvencije pretpostavlja određene „dužnosti i odgovornosti" novinara i urednika.[317]
- Prethodno podrazumeva da novinari deluju u dobroj veri kako bi pružili tačne i pouzdane informacije, u skladu sa novinarskom etikom;[318] da materijale i informacije - uključujući i informacije poverljivog karaktera koje su dobili iz javnih i privatnih izvora[319], prikupljaju u skladu sa profesionalnim standardima, pri čemu metod dobijanja informacija treba da odgovara suštini novinarskog „proizvoda".[320]
- Sud je takođe istakao da su „dužnosti i odgovornosti" novinara od posebnog značaja u situacijama društvenih konflikata i tenzija. Neophodan je poseban oprez kada se razmatra objavljivanje stavova koji sadrže podstrekavanje nasilja protiv države - ali i pojedinaca i pripadnika određenih društvenih grupa, kako mediji ne bi postali sredstvo za širenje govora mržnje i promovisanje nasilja.[321]

7.3.3.5. Zaštita uzbunjivača

Sud pruža posebnu zaštitu uzbunjivačima zbog njihove važne uloge u demokratskom društvu, zaštiti javnog interesa i promovisanju transparentnosti i odgovornosti.[322] Saglasno praksi Suda, ukoliko zaposleni u javnoj upravi, javnim institucijama ili kod privatnog poslodavca, tokom svog rada, dođe u posed internih informacija, uključujući i poverljive informacije čije se širenje ili objavljivanje poklapa sa izraženim javnim interesom zato što ukazuje na nezakonito ponašanje ili nepravilnosti na radnom mestu, takav pojedinac, u određenim okolnostima, treba da uživa zaštitu čl. 10. Konvencije. Ove okolnosti posebno se odnose na slučajeve kada je zaposleni jedino lice, ili deo uskog kruga lica, kojem je poznato što se događa na poslu, te je zato u najboljem položaju da deluje u javnom interesu upozoravanjem poslodavca ili javnosti,[323]dajući informacije koje su u javnom interesu ili od „vitalnog značaja" za zaštitu drugih (kao što je slučaj sa lošom negom korisnika staračkog

doma, zbog malog broja zaposlenih).[324]Naime, iako bi ove informacije prvo trebalo da se obelodane nadređenom ili drugom nadležnom organu ili telu, Sud je prihvatio da u slučajevima kada je takva praksa očigledno nepraktična ili nije dala razultate, opravdano da uzbunjivač te informacije obelodani široj javnosti.[325] U ovakvim i sličnim slučajevima, uključujući i obelodanjivanje **cenzure** na **javnom medijskom servisu**, izricanje mere otkaza uzbunjivaču nesumnjivo predstavlja povredu člana 10. Konvencije.[326]

Napomene:

- Važnost uzbunjivača prepoznata je u Preporuci CM/Rec(2014)7 Komiteta ministara Saveta Evrope državama članicama o zaštiti uzbunjivača.[327] Preporukom se pozivaju države članice da uspostave jasne kanale koje uzbunjivači mogu da koriste radi prijavljivanja internih informacija koje su u interesu javnosti.[328]
- Zaštita uzbunjivača uređena je i Direktivom Evropske unije o zaštiti uzbunjivača[329], koja se odnosi na lica koja su prijavila povredu propisa EU, a koja je stupila na snagu 2019. godine i obavezuje sve države članice da transponuju direktivu u svoje nacionalne propise do kraja decembra 2021. godine.
- Nedavna (kontraverzna) odluka Suda, doneta većinom glasova, ukazuje da činjenica da je zaposleni u privrednom društvu, protivno važećim propisima, neovlašćeno obelodanio u javnosti poslovne tajne poslodavca koje su od nesumnjivog javnog intereresa (korišćenje sofisticirane šeme izbegavanja plaćanja poreza), ne znači nužno da država ugovornica ne može da sankcioniše neovlašćeno odavanje podataka koji su u javnom interesu, ali ova sankcija mora biti srazmerna, odnosno proporcionalna.[330]

7.3.4. Korisni saveti u normiranju slobode izražavanja

- U normiranju prava na slobodu izražavanja vodite računa da je osnovna obaveza države ugovornice u vezi sa ostvarivanjem ove slobode negativna i da Sud primenjuje restriktivne standarde u tumačenju legitimnog ograničenja ove slobode, imajući u vidu njen značaj za moderno demokratsko društvo, posebno kada je reč o ograničenju slobode medija.
- U izradi nacrta zakona, ili izmeni važećeg zakona koji se odnosi na slobodu izražavanja, vodite računa da sloboda izražavanja nije samo zajemčeno pravo po sebi, već je istovremeno i deo drugih prava koje jemči Konvencija, kao što su sloboda okupljanja i sloboda udruživanja (čl. 11. Konvencije, poglavlje 7.4.).
- Na drugoj strain ovo pravo može da se preklapa ili da bude u konfliktu sa drugim pravima i slobodama koje jemči Konvencija: pravom na poštovanje privatnog života (čl. 8); pravom na slobodu savesti i veroispovesti (čl. 9.); slobodom javnog okupljanja i udruživanja (čl. 11.); zaštitom imovine (čl. 1. Dodatnog Protokola) i pravom na obrazovanje (čl. 2. Dodatnog Protokola).
- U slučajevima konflikta između slobode izražavanja i jednog ili više ovih prava i sloboda, zadatak predlagača je da uspostavi pravičnu ravnotežu između suprotstavljenih prava i sloboda.
- U praksi Suda sve češći su slučajevi u kojim se pozitivne obaveze države ugovornice u vezi sa ostvarivanjem prava na pristup informacijama od javnog značaja tretiraju i sa stanovišta člana 10. - a ne samo sa stanovišta člana 8. Konvencije.
- U proceni da li se radi o povredi ove pozitivne obaveze u odnosu na čl. 10. Konvencije, Sud vodi računa o okolnostima konkretnog slučaja, a naročito o: a) tome koji je cilj zahteva za pristup informacijama; b) prirodi informacije koja se traži; c) statusu pojedinca koji taži ovu informaciju (na primer, istraživački novinar ili građansko lice); i d) dostupnosti tražene informacije.[331]
- U pogledu tumačenja legitimnih ograničenja propisanih u stavu 2. čl. 10. Konvencije od strane Suda konsultujte:
  Dominika Bychawska-Siniarska, *Zaštita prava na slobodu izražavanja po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*, poglavlje 4. i 5. (str. 33-57, Priručnik).
- Za tumačenje obima negativnih obaveza države ugovornice u odnosu na: ugled javnih ličnosti; kritiku na račun političara, državnih funkcionera i službenika i privrednih subjekata; zaštitu maloletnika i autoritet i nepristrasnost sudstva (uključujući slobodu izražavanja sudije i advokata u vezi sa sudskim postupkom i slobodu izražavanja sudije u javnosti) konsultujte:
  - Poglavlje 6. Priručnika.
  - European Court of Human Rights, *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights,* 31 August 2020, poglavlje X, str. 75-84.
- Za dodatne slučajeve koji se odnose na slobodu izražavanja na Internetu konsultujte:
  - European Court of Human Rights,*Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights*, poglavlje XIII, str. 100-106.

7.4. Sloboda okupljanja i udruživanja

Član 11. Konvencije
1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i pristupi mu radi zaštite svojih interesa. 2. Za vršenje ovih prava ne smeju se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.

Član 11. Konvencije jemči slobodu okupljanja i udruživanja. Iako se radi o slobodama koje su uzajamno tesno povezane (bez okupljanja nema ni udruživanja), svaka od njih ima određene specifične karakterstike koje zahtevaju odvojenu analizu. Sloboda okupljanja i udruživanja predstavlja ekstenziju **slobode izražavanja** i zajedno čine temelj pluralnog demokratskog društva. U praksi Suda, odnos između slobode izražavanja, sa jedne strane, i slobode okupljanja i udruživanja sa druge strane tretira se kao odnos između opšteg zakona (*lex generalis*) i *specijalnog zakona* (*lex specialis*).[332]

7.4.1. Sloboda okupljanja

7.4.1.1. Svrha slobode okupljanja i concept mirnog okupljanja

Član 11. Konvencije jemči zaštitu **mirnog** okupljanja pojedinaca koje služi ostvarivanju određenog **legitimnog** cilja ili svrhe: to može biti politički cilj (što je u praksi Suda najčešći slučaj),[333]ali i bilo koji drugi cilj ili svrha koja nije izričito zabranjena zakonom: kulturna;[334]religiozna;[335]duhovna, itd.[336]

Sloboda okupljanja nije sama sebi svrha: njena suština je da omogući pojedincima da **slobodno** izraze svoje mišljenje i stavove na **okupljanju** i da slobodu izražavanja koriste **kolektivno**.[337]Kako se navodi u praksi Suda, osnovni način iskazivanja interesa i stavova u demokratskom pluralnom društvu jeste **javna debata**. Konvencija štiti pluralizam, toleranciju i široke poglede na svet kao vrednosti demokratskog društva (poglavlje 7.3.), a demokratija nikako ne znači bezuslovno pokoravanje stavova većini.[338]Naprotiv, zabrana aparthejda, pravo glasa za žene, pravo na abortus, pravo na zdravu životnu sredinu i seksualna prava nekada su bili izrazito manjinski stavovi koji su, upravo zahvaljujući javnim okupljanjima, prerasli u univerzalno priznata ljudska prava.[339]Stoga je cilj slobode okupljanja da obezbedi prostor za javnu debatu i otvoreno izražavanje mišljenja i stavova.[340]

Imajući u vidu značaj slobode okupljanja, Sud je naglasio da se ona **ne sme** restriktivno tumačiti: „sloboda okupljanja je pravilo, a zabrana izuzetak".[341] Čak i kada okupljanje nije prijavljeno u skladu sa propisima, javna vlast treba da pokaže izvestan **stepen tolerancije** i omogući da okupljeni iskažu poruku zbog koje su se okupili, osim ako ne postoje posebno ubedljivi razlozi javnog interesa za prekid i rasturanje okupljanja (poglavlje 7.4.1.6.).[342]

Konvencija štiti samo „mirno" okupljanje, odnosno okupljanje koje **nije nasilno**, kojim se ne poziva na mržnju, nasilje ili sukobe. Okupljanje će se smatrati „mirnim" ako organizatori ne podstiču na nasilje ili na drugi način ne odbacuju temelje demokratskog društva.[343]Na državi ugovornici je **teret dokazivanja** nasilnih namera organizatora demonstracija.[344] Organizator okupljanja se **ne može** smatrati odgovornim za nasilno vladanje učesnika samo zato što je jedan od organizatora, ako je njegovo ponašanje sve vreme bilo mirno i nikoga nije podsticao na nasilje.[345]U slučaju da ima više organizatora, oni snose pojedinačnu, pre nego kolektivnu odgovornost za svoje ponašanje.[346]

Ako se lica sa nasilnim namerama, koja nisu članovi organizacije koja je organizator okupljanja, pridruže demonstracijama, ova činjenica sama po sebi **ne utiče** na pravo na mirno okupljanje ostalih učesnika:[347]Licu koje učestvuje u protestu ne prestaje pravo na mirno okupljanje zbog sporadičnog nasilja ili drugih kažnjivih dela koja učine drugi za vreme demonstracija, ako ono nastavi da se mirno ponaša.[348]Čak i kada postoji realan rizik da demonstracije prerastu u nerede, kao rezultat razvoja događaja van kontrole organizatora, takve demonstracije zbog toga ne prestaju da se smatraju „mirnim", te stoga njihovo eventualno ograničenje i dalje mora biti u skladu sa zahtevima iz stava 2. člana 11. Konvencije.[349] „Mirnim" se smatra i ponašanje učesnika okupljanja koje može i da iznervira i uvredi druge, i koje čak privremeno ometa aktivnosti trećih lica,[350]dok se uzvikivanje slogana smatra uobičajenim sastavnim delom „mirnog" protesta (poglavlje 7.4.6.).[351]

Ometanje glavnih saobraćajnica u okviru demonstracija postupanje je koje se, samo po sebi, takođe smatra „mirnim".[352] Sud je i proteste u državnim zgradama smatrao mirnim okupljanjima, i predstavke njihovih učesnika razmatrao u okviru prava iz člana 11., iako ti protesti nisu održani u skladu sa zakonom i doveli su do izvesnog remećenja javnog reda (poglavlje 7.4.1.5).[353]Krivične sankcije zbog podsticanja na mržnju i nasilje tokom demonstracija mogu se smatrati prihvatljivim samo pod određenim okolnostima.[354]

7.4.1.2. Ko ima pravo na mirno okupljanje?

Pravo na slobodu okupljanja priznaje se **svakom pojedincu** sa kojim država ugovornica ima **pravni nexus,** odnosno koji je u njenoj „nadležnosti" (čl. 1. Konvencije), nezavisno od dobi (deca i odrasli), pola, poslovne sposobnosti (lica bez pune poslovne sposobnosti i lica sa mentalnim oboljenjima) i seksualne orijentacije (transrodne i interrodne osobe).[355]Pravo na slobodu okupljanja priznaje se i stranim državljanima, apatridima, izbeglicama, azilantima, ilegalnim migrantima[356] i turistima[357], bilo da su učesnici ili organizatori okupljanja.[358]

Pored toga, pravo na slobodu udruživanja priznaje se i **pravnim licima**: sindikatima,[359]političkim strankama i drugim udruženjima sa svojstvom pravnog lica,[360] drugim neprofitnim pravnim licima (zadužbinama, fondacijama), verskim zajednicama,[361]privrednim društvima,[362] manjinskim etničkim zajednicama[363], nacionalnim[364], duhovnim[365] i drugim zajednicama i grupama, **neformalnim udruženjima** i **inicijativama**.[366]

Na drugoj strani, pojedinci koji su se slučajno pomešali sa demonstrantima, ili koji čekaju da uđu u istu zgradu, svako iz svog razloga, ne smatraju se učesnicima „mirnog okupljanja" u smislu čl. 11. Konvencije. Naime, potrebno je da kod okupljenih postoje **zajednički stav i cilj**, odnosno postupanje u zajedništvu. Takav je slučaj sa aktivistima koji su se okupili ispred zgrade suda s namerom da prisustvuju suđenju i iskažu solidarnost sa okrivljenima, a koji su svojim prisustvom nameravali da izraze lično učešće u stvari od javnog značaja.[367]

> **Napomena:**
> Zaštitu člana 11. Konvencije ne uživaju pojedinci koji pribegavaju nasilju ili ga podstiču, ili koji na drugi način koriste slobodu okupljanja radi odbacivanja temeljnih vrednosti demokratskog društva.[368]

7.4.1.3. Zaštićeni oblici okupljanja

Pojam okupljanja nije definisan u članu 11. Konvencije i praksi Suda, kako bi se sprečilo da ga države ugovornice restriktivno tumače.[369]Pravo na slobodu mirnog okupljanja obuhvata različite vrste okupljanja, od uobičajenih demonstracija na jednom mestu i u stojećem stavu, uključujući proteste grljenjem drveća u parku ili šumi,[370] proteste u sedećem stavu,[371]uz šatore,[372]do protesta u pokretu: šetnje, parade, marševi, verske procesije, povorke automobila, biciklista, motorista, blokade saobraćajnica[373]i okupljanja radi brzog izvođenja javnog performansa.[374]

7.4.1.4. Vreme okupljanja

Pravo na slobodu okupljanja uključuje i pravo da se izabere **vreme okupljanja**. Svrha okupljanja često je **povezana** sa vremenom da bi se postiglo da se okupljanje održi tako da ga mogu videti i čuti oni kojima se obraća i u vreme kada može imati najjači **društveni** ili **politički uticaj**.[375]Stoga javna vlast može da zahteva promenu planiranog vremena okupljanja samo pod uslovima iz stava 2. člana 11. Konvencije[376] - ali **ne može** da promeni planirani datum održavanja okupljanja, naročito ako bi promena datuma održavanja dovela do toga da pitanje povodom kojeg se okupljanje održava izgubi značaj u aktuelnoj društvenoj ili političkoj situaciji, čime bi uticaj okupljanja mogao biti znatno umanjen ili obesmišljen.[377]

U slučaju **spontatnog okupljanja**, kao reakcije na iznenadni događaj, javna vlast je dužna da pokaže **toleranciju** zbog toga što ono nije najavljeno (poglavlje 7.4.1.).[378] Iako je okupljanje najčešće privremena aktivnost, ono može trajati i u **kontinuitetu** tokom dužeg vremenskog perioda, kao vid protesta protiv neke političke ili društvene situacije, sve do njenog okončanja, a može se i ponavljati svakog dana, nedelje, meseca ili godine. Nadležni organ javne vlasti po pravilu zahteva da se u prijavi okupljanja navede i vreme okupljanja i njegovo očekivano trajanje, što se smatra opravdanim zahtevom, s obzirom da je cilj prijave da omogući javnoj vlasti da odgovarajuće obezbedi okupljanje, u cilju zaštite učesnika, javnog reda i prava drugih (čl. 11. st. 2. Konvencije).[379]

Međutim, činjenica da okupljanje nije prijavljeno, ili je prekoračeno vreme održavanja navedeno u prijavi, sami po sebi **nisu** dovoljni razlozi da javne vlasti zabrane takvo okupljanje.[380] U takvim slučajevima, obaveza je javne vlasti da **toleriše** okupljanje (čak i ako se ono protegne na duži vremenski period, što je naročito čest slučaj kod političkog okupljanja, na primer, u slučaju nezadovoljstva rezultatima izbora), sve dok ono ne postane stvarna opasnost po javni red i dok ne dovede do namernog i ozbiljnog ugrožavanja zakonitih aktivnosti drugih od strane demonstranata. Pritom, ugrožavanje zakonitih aktivnosti drugih mora biti u **većem obimu** nego što se **uobičajeno** očekuje kod uživanja prava na mirno okupljanje.[381] U slučaju mirnih i neprijavljenih demonstracija u Istanbulu, vlasti su u roku od pola sata obustavile protest četrdesetak lica koja su marširala po tramvajskim šinama kako bi skrenula pažnju na loše uslove u zatvorima. Sud je utvrdio povredu člana 11. Konvencije i naglasio da je „posebno zatečen nestrpljenjem vlasti da okončaju te demonstracije“ s obzirom da iste nisu znatno ugrožavale javni red.[382]

Svako ograničenje prava na slobodno okupljanje može biti samo **privremeno**, a ne trajno, i mora biti obrazloženo.[383]Na drugoj strani, država ugovornica može uvesti i opštu zabranu okupljanja u određenom periodu (u konkretnom slučaju dva meseca) ako za to postoje dovoljno opravdani razlozi u skladu sa stavom 2. člana 11. Konvencije.[384]

7.4.1.5. Mesto okupljanja

Pravo na slobodu okupljanja obuhvata i pravo da se izabere **mesto okupljanja**. Kao i u slučaju vremena okupljanja, Sud je prepoznao da je svrha okupljanja često u vezi sa određenom lokacijom, odnosno mestom i da je važno da se ono održi tako da može da se vidi i čuje u blizini ciljanog objekta i u vreme kada poruka može da ima najjači uticaj.[385] Kada je mesto okupljanja presudno za učesnike, odluka javne vlasti da se promeni mesto okupljanja može da znači **ometanje** koje ima isti efekat kao kada bi učesnicima bilo naređeno da odustanu od poruke okupljanja, nekog govora ili slogana.[386]

Međutim, izbor mesta okupljana podleže **ograničenjima** iz stava 2. člana 11. Konvencije.[387] Legitimna ograničenja mesta okupljanja u praksi Suda uključuju oblasti koje su označene kao posebne zone bezbednosti, kao što su rezidencija premijera,[388]privatno vlasništvo,[389] državne zgrade[390] i prostorije uprave univerziteta.[391]

Ako javna vlast proceni da javna lokacija nije podobna za okupljanje - na primer, u parku nema dovoljno prostora za očekivani broj učesnika i gužva može da ugrozi bezbednost učesnika i drugih, dužna je da ponudi **alternativno mesto** održavanja okupljanja, umesto

da **zabrani** okupljanje.[392]Zahtev za promenom mesta okupljanja mora biti opravdan i neophodan, i obrazložen relevantnim i dovoljnim razlozima u skladu sa stavom 2. člana 11. Konvencije.[393] U tom smislu, zahtev za promenom mesta demonstracija (trg na kojem se nalazi parlament), u cilju zaštite javnog reda i prava narodnih poslanika, predstavljao je povredu čl. 11. Konvencije, jer za takvo ograničenje nije bilo relevantnog i dovoljnog obrazloženja, s obzirom da naplanirani dan održavanja okupljana nije bilo sednice parlamenta i njegovih odbora, naročito imajući u vidu da je bez ograničenja odobrena ista lokacija za proteste drugom organizatoru koji je skup planirao u vreme održavanja sednica više parlamentarnih odbora.[394]

Ako javna vlast iz opravdanih razloga ponudi promenu lokacije da bi se okupljanje adekvatno obezbedilo, to se **ne sme** učiniti u zadnji čas, kada je organizatorima nemoguće da organizuju okupljanje na novoj lokaciji.[395]

U pogledu **protesta na saobraćajnicama**, Sud je istakao da demonstracije u javnom prostoru mogu da izazovu izvestan nivo ometanja uobičajenog načina života, uključujući ometanje saobraćaja i da to, samo po sebi, **ne opravdava** ometanje prava na slobodu mirnog okupljanja. Obaveza je države ugovornice da pokaže izvestan stepen tolerancije u ovakvim slučajevima, koji će zavisiti od specifičnih okolnosti i stepena ometanja uobičajenog načina života, uprokos činjenici da takva okupljanja po pravilu nisu bila prijavljena ili nisu dobila dozvolu.[396]

U slučaju protesta organizovanog na autoputu u vidu **usporavanja saobraćaja,** Sud nije utvrdio kršenje prava na slobodno okupljanje učesnika protesta koji je uhapšen i kažnjen zato što je potpuno zaustavio svoje vozilo, a time i saobraćaj, iako ga je policija blagovremeno upozorila da nastavi kretanje i više sati tolerisala nenajavljeni protest.[397] Sud je takođe konstatovao visok nivo tolerancije policije u slučaju protesta poljoprivrednika u Litvaniji koji su dva dana blokirali tri autoputa u državi. Policija nije prekinula protest, već je preusmerila saobraćaj i sprečavala nasilne obračune kamiondžija sa protestantima. Nakon okončanja okupljanja, protestanti su kažnjeni zbog nezakonitog ponašanja i remećenja javnog reda, a Sud je utvrdio da je to bilo u skladu sa čl. 11. Konvencije.[398]

Međutim, **potpuna blokada saobraćaja na autoputu** nije zaštićena članom 11. Konvencije. U takvim slučajevima, ako upozorenja organa javne vlasti nisu dala rezultate, legitimno je korišćenje proprocionalnih mera kako bi se osigurala bezbednost i interesi drugih učesnika u saobraćaju.[399]

7.4.1.6. Pozitivne obaveze države ugovornice

Država ugovornica, s jedne strane strane, ima negativnu obavezu u odnosu na ostvarivanje slobode okupljanja (obaveza da se uzdrži od neosnovanog uskraćivanja prava na slobodu okupljanja zabranama i drugim ograničenjima), dok sa druge strane, ima pozitivnu obavezu da obezbedi uživanje ove slobode.[400]

a) <u>Obaveza zakonskog uređenja slobode okupljanja, u skladu s Konvencijom</u>

Država ugovornica ima pozitivnu obavezu da zakonski uredi slobodu okupljanja u saglasnosti sa odredbama Konvencije i praksom Suda, uključujući i pravo na delotvoran pravni lek protiv odluke kojom se odbacuje ili odbija zahtev za organizovanje javnog okupljana. Zakon kojim su propisana ograničenja mora biti u skladu sa stavom 2. člana 11. Konvencije, mora biti dostupan i mora biti odgovarajuće **kakvoće**, odnosno mora omogućiti da efekti njegove primene budu predvidivi (poglavlje 6.2.1.).[401]Dostupnost zakona odnosi se ne samo na zakon koji neposredno uređuje javna okupljanja, već i na sve **druge propise** koji mogu onemogućiti ili ograničiti pojedince da učestvuju u okupljanju, kao što je, na primer, dozvola da se putuje i da se pređe granica.[402]
Zakonom se mora obezbediti i **delotvorni pravni lek** protiv kršenja prava na slobodu okupljanja. S obzirom da je vreme održavanja javnog okupljanja od ključnog značaja, Sud je utvrdio da pravo na delotvorni pravni lek znači da se organizatorima okupljanja mora

omogućiti da sud preispita odluku javne vlasti kojom se ograničava ili zabranjuje pravo na okupljanje, i to tako da konačna odluka bude doneta **najkasnije** do planiranog dana održavanja skupa.[403]

b) Zabrana diskriminacije

Zabrana diskriminacije sastavni je deo šire pozitivne obaveze države ugovornice da slobodu okupljanja uredi u saglasnosti sa Konvencijom i praksom Suda. Jednakopravno uživanje slobode okupljanja garantuje se svakom pojedincu (poglavlje 7.4.1.). Stoga prilikom zakonskog regulisanja i primene propisa kojim se uređuje sloboda okupljanja, država ugovornica ne može bez posebno opravdanog razloga dovesti u nepovoljniji položaj bilo kog pojedinca (čl. 11. u vezi sa čl. 14. Konvencije, poglavlje 10.2.). Ovo uključuje i obavezu države ugovornice da jednako tretira sve zahteve za održavanje okupljanja. Sud je u više slučajeva utvrdio kršenje Konvencije kada su državni organi organizovali skupove podrške vladi po sopstvenom nahođenju, dok su neosnovano zabranjivali skupove svojih kritičara koji su želeli da se okupe na istom tom mestu, u isto ili približno isto vreme.[404]

c) Obaveza da se osigura bezbedno okupljanje

Osnovna pozitivna obaveza države ugovornice odnosi se na obavezu bezbednog ostvarivanja slobode okupljanja;[405]ovo uključuje i obavezu nadležnog organa javne vlasti da blagovremeno uspostavi **komunikaciju** sa **organizatorima protesta** kako bi se osigurala bezbednost okupljanja.[406]

Država ugovornica ima načelnu pozitivnu obavezu da omogući mirno okupljanje građana na **mestu** i u **vreme** koje je organizator okupljanja naveo u prijavi za okupljanje (poglavlje 7.4.1.4. i 7.4.1.5.).[407] Ovo uključuje i obavezu da obezbedi mirno i sigurno održavanje okupljanja (demonstracija) kojima se protivi **većina u društvu**, kao i kontraokupljanja (kontrademonstracije) koje je zakazano kao odgovor na okupljanje (videti dole).[408]

Država ugovornica je obavezna da preduzme adekvatne mere kako bi zakonito okupljanje proteklo mirno, bez narušavanja javnog reda, bezbednosti i sigurnosti građana. Međutim, odgovornost države ugovornice odnosi se na **mere** koje treba preduzeti, a ne na **ciljeve** koji se ovim merama moraju postići, s obzirom da organi javne vlasti ne mogu uvek da garantuju da na okupljanju neće biti narušavanja javnog reda i bezbednosti.[409] U takvim situacijama može se primeniti legitimno ograničenje slobode okupljanja. Naime, dok održavanje okupljanja kada nisu ispunjeni zakonski uslovi, kao što je izostanak blagovremene prijave skupa, samo po sebi ne opravdava ometanje slobode okupljanja, legitimno ograničenje slobode okupljanja u načelu je opravdano u cilju sprečavanja nereda ili kriminala ili zaštite prava i sloboda drugih, ukoliko javno okupljanje postane nasilno.[410] U oceni da li su preduzete mere bile u skladu sa čl. 11. st. 2. Konvenicije, Sud posebno vodi računa o tome da li su preduzete mere za sprečavanje nasilja bile **odgovarajuće**, uključujući blagovremeno obaveštavanje javnosti o pripremi za javno okupljanje (nezavisno od toga da da li se radi o političkom, kulturnom ili drugom okupljanju), blagovremeno i adekvatno planiran potreban broj službenika policije za obezbeđenje događaja, obezbeđenje prisustva prve pomoći na mestu javnog okupljanja, itd.[411]

Kao što je prethodno istaknuto, država ugovornica ima obavezu da obezbedi mirno okupljanje i kada se ono **ne održava** u skladu sa zakonom (npr. nije prijavljeno, poglavlje 7.4.1.1.).[412]Ovo je posebno slučaj ako nadležni organ javne vlasti unapred zna za tavko okupljanje, ili ako je o njemu obavešten zvanično ili nezvanično, tako da je imao mogućnost da preduzmu odgovarajuće mere u cilju obezbeđenja okupljanja.[413]

Pozitivna obaveza države ugovornice da obezbedi pravo na mirno okupljanje od posebnog je značaja u situacijama visokog rizika, kada bezbednost učesnika okupljanja neposredno zavisi od aktivnog delovanja nadležnih organa javne vlasti. Ovo je naročito slučaj kod organizovanja **kontraokupljanja** odnosno **kontrademonstracija**. Naime, imajući u vidu da je javno okupljanje ekstenzija **slobode govora**, nezavisno od toga što većina ili javnost

može da smatra da je okupljanje, odnosno poruka koja se šalje okupljanjem, provokativno, uvredljivo ili iritirajuće, učesnicima demonstracija mora biti omogućeno da održe proteste bez straha od fizičkog nasilja protivnika okupljanja: pravo da se izrazi protest protiv javnog okupljanja ne može da preraste u gušenje prava na javno okupljanje.[414] Država ugovornica načelno je obavezna da obezbedi pravo na okupljanje i učesnicima okupljanja i učesnicima kontraokupljanja,[415] ali to ne uključuje i obavezu da učesnike okupljanja zaštiti od **uznemiravanja** od strane učesnika kontraokupljanja, ukoliko se ovo uznemiravanje može podvesti pod **legitimno iskazivanje slobode govora**, pre nego pod fizičko ugrožavanje.[416]

Ukoliko su ispunjeni uslovi iz stava 2. člana 11. Konvencije, država ugovornica može obezbediti javni red tako što će zabraniti kontraokupljanje,[417] ili zabraniti sva protestna okupljanja, vodeći računa da bezuslovna zabrana kontraokupljanja, posebno kada se odnose na pitanje od javnog interesa, nije u saglasnosti sa čl. 11. Konvencije.[418]

d) Obaveza sprovođenja delotvorne istrage

Država ugovornica je takođe obavezna da istraži **nasilne incidente** koji su ometali uživanje prava na slobodno okupljanje.[419] Ova obaveza uključuje i preispitivanje postupanja nadležnog organa javne vlasti (policije) po pritužbama na ponašanje njenih službenika, kako bi se sprečilo da se isti propusti ponavljaju.[420] U slučaju u kome su aktiviste prilikom okupljanja napala maskirana lica, Sud je utvrdio povredu obaveze države ugovornice iz člana 11. Konvencije da istraži napad i kazni počinioce, iako je šest napadača identifikovano, od kojih su četiri osuđena, dok za dvojicu nije objašnjeno zbog čega nisu osuđeni. Sud je posebno kritikovao to što vlasti nisu ni pokušale da utvrde ko je bio nalogodavac, iako je jedan napadač priznao da je bio plaćen da izvrši napad.[421]

7.4.1.7. Korisni saveti u normiranju slobode okupljanja

- U normiranju prava na slobodu okupljanja vodite računa da država ugovornica ima značajne pozitivne obaveze kako bi se osiguralo delotvorono ostvarivanje ove slobode i da je sloboda okupljanja ekstenzija slobode govora (poglavlje 7.3.) .
- U pogledu tumačenja legitimnih ograničenja slobode okupljanja koje Sud propisujeu u stavu 2. čl. 11. Konvencije, konsultujte sledeću literaturu:
  - Akcija za ljudska prava, Institut Alternativa, *Sloboda mirnog okupljanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava* (2020), poglavlje 5, str. 26-41; ovaj priručnik je instruktivan i za druga pitanja od značaja za normiranje slobode okupljanja.
  - Venice Commission, *Guideline on Peaceful Assembly*
  - European Court of Human Rights, *Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg (31 August 2020), str. 13-18.
  - European Court of Human Rights, *Mass protests - Guide on the case-law of the European Convention on Human Right*s, Strasbourg (31 December 2020).

7.4.2. Sloboda udruživanja

Pravo na slobodu udruživanja jemči zaštitu od samovoljnog uplitanja (mešanja) države ili privatnih osoba u slučajevima kada, iz bilo kog razloga i u bilo koju svrhu, pojedinac želi da se udruži s drugima ili je to već učinio. Sloboda udruživanja nužna je za demokratiju jer se politički i drugi interesi mogu efikasno promovisati samo u zajednici s drugima (u političkoj stranci, interesnoj grupi, organizaciji ili drugom udruženju za promovisanje određenih interesa).[422]

Član 11. Konvencije garantuje slobodu udruživanja kako **fizičkim** tako i **pravnim licima** - ali ne i **zatvorenicima**, s obzirom na nedostatak „zajedničkog cilja" takvog udruženja (videti dole).[423] Država ugovornica ima značajan stepen diskrecije u regulisanju slobode udruživanja **maloletnih lica**, naročito kada je reč o načinu njihovog učešća u **organima udruženja**, ali ova ograničenja moraju bitu u saglasnosti sa testom legitimnih ograničenja koje Sud primenjuje na relativna prava zajemčena Konvencijom.[424]

Član 11. st. 2. Konvencije dopušta mogućnost zakonitog ograničavanja prava na udruživanje pripadnicima **oružanih snaga**, policije ili **državne uprave**. U praksi Suda, ovo ograničenje mora biti zasnovano na zakonu, odnosno „propisano zakonom",[425]ali mora biti i „proporcionalno".[426]

Iako član 11. st. 1. Konvencije izričito garantuje slobodu udruživanja u **sindikate**,[427]praksa Suda nedvosmisleno ukazuje da se ova sloboda odnosi i na **sve ostale** oblike udruživanja: političke partije, udruženja nacionalnih manjina, kulturna, humanitarna i druga udruženja koja su osnovana radi ostvarivanja nekog idealnog (nedobitnog) zajedničkog ili opšteg cilja i interesa. U načelu, član 11. Konvencije jemči jednaku zaštitu svim oblicima udruženja. Međutim, Sud posebno naglašava važnost **političkih stranaka**[428] i udruženja manjina[429]za demokratski politički život i stoga s posebnom pažnjom ocenjuje saglasnost nacionalnih propisa koji ograničavaju delovanje ovih oblika udruženja sa čl. 11. Konvencije (poglavlje 7.4.2.1.),

Da bi se određeni oblik organizovanja smatrao udruženjem potrebno je da ispunjava tri kumulativna uslova: 1) viši nivo **institucionalnlog** organizovanja u odnosu na prosto **okupljanje**: to može biti ugovor o osnivanju, statut, organi udruženja, ili slično; 2) **dobrovoljni** karakter, odnosno dobrovoljni način osnivanja; 3) definisani **zajednički cilj**.[430]Zaštitu člana 11. Konvencije uživaju kako **neformalna udruženja** (ona koja nemaju svojstvo pravnog lica)[431], tako i udruženja sa svojstvom **pravnog lica**.[432]

Član 11. Konvencije jemči zaštitu samo **privatno-pravnim**, ali ne i javnim udruženjima. Sud ocenjuje na osnovu **okolnosti slučaja** da li neko udruženje ima javni ili privatno-pravni karakter. U tom smislu, činjenica da je udruženju povereno vršenje javnih ovlašćenja **ne mora** nužno da utiče na njegov privatno-pravni karaker: to će zavisiti i od drugih bitnih okolnosti slučaja, uključujući i to da li je udruženje osnovano privatnim ugovorom (aktom o osnivanju) ili zakonom, da li je očuvalo samostalnost u pogledu zajedničkog cilja i unutrašnje organizacije, itd.[433]Saglasno praksi Suda, univerziteti[434] i razne studentske organizacije javno-pravnog karaktera[435] smatraju se javno-pravnim udruženjima koja ne uživaju zaštitu člana 11. Konvencije.

Sloboda udruživanja ima **pozitivni** i **negativni** aspekt. **Pozitivni** aspekt obuhvata pravo pojedinca da osnuje udruženje ili da dobrovoljno pristupi već osnovanom, na osnovu odluke nadležnog organa udruženja, ali ne uključuje i pravo pojedinca na određenu funkciju u udruženju, niti ga štiti od prestanka članstva na osnovu odluke nadležnog organa udruženja, u skladu sa statutom; takva se odluka smatra sastavnim delom unutrašnje autonomije udruženja.[436]

Negativni aspekt slobode udruživanja obuhvata pravo pojedinca da dobrovoljno postane član ili istupi iz nekog udruženja. Međutim, **obavezno članstvo** u udruženju (na primer u taxi službi) ili komori koja vrši **javna ovlašćenja** (lekarska, advokatska, javnobeležnička, itd.) predstavlja legitimno ograničenje slobode udruživanja, ako su ispunjeni uslovi čl. 11. st. 2. Konvencije.[437]Kada je reč o **sindikatima,** obaveza članstva u sindikatu, na osnovu odredbi kolektivnog ugovora, ne dovodi nužno do povrede člana 11. Konvencije,[438]ali ova povreda postoji ako su radnici prisiljeni da se učlane u sindikat sa kojim ne dele političke svetonazore.[439]Slično je stajalište Sud zauzeo i u slučaju obaveznog članstva u lovačkom udruženju čiji su ciljevi bili u suprotnosti sa svetonazorima podnosioca aplikacije.[440]

7.4.2.1. Dopušteni ciljevi udruženja

Član 11. Konvencije jemči slobodu osnivanja udruženja radi ostvarivanja bilo kog idealnog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa, a koji je dopušten i fizičkom licu. Kada je reč o **političkim partijama**, ciljevi političke partije koja se zalaže za promenu postojećeg političkog sistema smatraju se u načelu dopuštenim u smislu čl. 11. Konvencije, sve dok se ove promene zagovaraju **mirnim putem**.[441] Čak i u slučaju kada statut i program političke partije poziva na „revolucionarnu" promenu političkog sistema[442] ili ima u svom nazivu reč „komunistička",[443]u odsustvu drugih *prima faciae* dokaza koji bi upućivali na drugačiji zaključak, takvoj partiji treba odobriti upis u registar, odnosno sticanje svojstva pravnog lica. Naime, radi se o višeznačnim pojmovima koji nužno ne uključuju i nasilje, a država ugovornica ima dovoljno pravnih instrumenata na raspolaganju da zabrani takvu partiju ukoliko u njenom delovanju, nakon upisa u registar, dođe do poziva na nasilje ili primene nasilja.[444]

Na drugoj strani, u oceni dopuštenosti ciljeva političke partije, Sud ne uzima u obzir samo unutrašnje akte političke partije i zvanični program, već i **druge bitne okolnosti**, kao što su ime i znak partije i **izjave** njenih lidera. Program političke stranke ili izjave lidera mogu skrivati ciljeve i namere različite od onih koje oni javno propagiraju. Stoga sadržaj programa i izjava treba uporediti s **delovanjem** partije i njenih lidera, a posebno ustanoviti da li je bilo poziva na upotrebu nasilja, pobunu ili bilo koju drugu aktivnost koja se može smatrati odbacivanjem demokratskih načela.[445]

Napomene:

- Za legitimnost ciljeva političke partije nije dovoljno da se željena promena političkog sistema namerava ostvariti mirnim putem, već se uzima u obzir i kvalitet željene promene, odnosno njena kompatibilnost sa demokratskim poretkom.
- Dok je u nekim slučajevima (npr. uvođenje šerijatskog prava u obrazovni sistem) relativno lako dokazati da željena promena nije kompatibilna sa demokratskim poretkom koji štiti Konvencija, u drugim slučajevima to ne mora biti nužno tako.[446]

Kada je reč o **zaštiti manjina**, u praksi Suda, ciljevi udruženja koje se zalaže za zaštitu nacionalnih manjina smatraju se dopuštenim, čak i ako je u pitanju nacionalna manjina koju ustav državečlanice **ne priznaje** (poglavlje 7.4.2.2.).[447]

7.4.2.2. Pozitivne obaveze države ugovornice

a) Obaveza da udruženju omogući da stekne svojstvo pravnog lica

Država ugovornica obavezna je da udruženju omogući sticanje svojstva **pravnog lica**, ukoliko udruženje želi takav status, i da mu omogući pravnu zaštitu u toku njegovog trajanja. U protivnom, ukoliko bi država ugovornica, po svom nahođenju, mogla da raspusti udruženje nakon njegovog osnivanja, pravo na udruživanje bilo bi „teoretsko i iluzorno", a time i lišeno svakog sadržaja.[448] Stoga se pravo pojedinaca na osnivanje pravnog lica, radi uživanja pogodnosti koje taj status nosi (ograničena odgovornost, sopstvena imovina, itd.), a radi zajedničkog delovanja u ostvarenju zajedničkih ciljeva, smatra jednim od najvažnijih vidova prava na slobodu udruživanja.[449]Zaštita koju jemči član 11. Konvencije traje sve dok deluje udruženje, pa stoga i zabrana rada udruženja mora zadovoljavati uslove iz stava 2. čl. 11. Konvencije.[450]

U praksi Suda, značajno odugovlačenje postupka upisa u registar udruženja (u slučajevima kada udruženje stiče svojstvo pravnog lica upisom u registar) smatraće se odbijanjem zahteva za upis u registar;[451] ova praksa predstavlja povredu člana 11. Konvencije u

odnosu na udruženje, njegove članove i članove organa udruženja.[452]Odbijanje zahteva neformalnog udruženja za sticanje svojstva pravnog lica može biti u skladu sa čl. 11. Konvencije samo u slučajevima kada odbijanje takvog zahteva ne ugrožava efikasno funkcionisanje udruženja.[453]To će naročito biti slučaj ukoliko i neformalno udruženje ima pravo na sopstvenu imovinu i zaključivanje pravnih poslova u svoje ime i za svoj račun. Na drugoj strani, zakonska norma koja propisuje da samo udruženje koje ima svojstvo pravnog lica može da uživa poreske povlastice i konkuriše za budžetska sredstava ne smatra se legitimnim ograničenjem slobode udruživanja.

Država ima obavezu da udruženju sa svojstvom pravnog lica obezbedi ostvarivanje svih onih prava koja Konvencija inače jemči privatno-pravnom licu, uključujući i pravo na sticanje imovine na svaki dozvoljen način i mirno uživanje vlasništva, kao i pravo na aktivnu legitimaciju u sudskom postupku.[454]Propisivanje minimalne upravljačke strukture udruženja ne smatra se povredom njegove unutrašnje autonomije, jer služi legitimnom cilju i zadovoljava zahteve proporcionalnosti.[455]

b) Obaveza da fizički zaštiti članove udruženja i prostorije udruženja

Ova pozitivna obaveza u vezi je sa članom 8. Konvencije (zaštita psihofizičkog integriteta i zaštita privatnosti) i članom 10. Konvencije (dopuštenost slobode govora koja „šokira i uznemiruje“), a poseban značaj ima kada je reč o partijama i udruženjima nacionalnih, religijskih, seksualnih i drugih manjina[456]. Kada je reč o nacionalnim i entičkim manjinama, država ugovornica ima pozitivnu obavezu fizičke zaštite članova i prostorija udruženja i u slučaju kada se radi o udruženju ili političkoj partiji koja promoviše prava nacionalnih i etničkih manjina koje ustav ne priznaje ili kojoj je odbijen zahtev za sticanje svojstva pravnog lica.[457] Na drugoj stani, osnivanje udruženja u cilju izražavanja i promocije identiteta može biti ključno u očuvanju statusa (priznatih, op. a.) manjina i njihovih prava“.[458]

c) Obaveza pravne zaštite članova udruženja

Država ugovornica takođe ima obavezu da obezbedi građansko-pravni lek članu udruženja koji smatra da je iz udruženja isključen protivno odredbama statuta,[459]i kada trpi druge posledice od nezakonitih odluka organa udruženja,[460]uključujući i gubitak posla (na primer, ako je članstvo u sindikatu po kolektivnom ugovoru uslov za zaposlenje, pa isključenje iz sindikata automatski dovodi do gubitka posla).[461]

Država ugovornica ima obavezu da zaštiti pojedinca i u drugim slučajevima gubitka posla zbog članstva u udruženju. Izuzetak od ove obaveze odnosi se na situaciju kada je posao u javnoj službi (u konkretnom slučaju, opštinski Centar za davanje saveta i pružanje pomoći imigrantima) nespojiv sa članstvom u određenom udruženju (u konkretnom slučaju, u udruženju koje se zalagalo za proterivanje svih imigranta iz Holandije).[462]

7.4.3. Korisni saveti u normiranju slobode udruživanja

- U normiranju prava na slobodu udruživanja pridržavajte se:
  - Preporuke CM/Rec(2007)14 Komiteta ministara državama **članicama** o pravnom status nevladinih organizacija u Evropi.
  - OSCE/ODIHR and Venice Commission *Joint Guidelines on Freedom of Association.*
- Za pregled prakse Suda u vezi sa negativnim obavezama države ugovornice u ostvarivanju slobode udruženja konsultujte:
- Zvonimir Mataga, *Pravo na slobodu udru*živanja prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (2006), str. 25-38.
- Pored toga, u pogledu nametanja dodatnih obaveza izveštavanja i otkrivanja

podataka koji se tiču poslovanja udruženja, njegove delatnosti i unutrašnje organizacije, u cilju sprečavanja pranja novca i terorističkih aktivnosti, vodite računa da se ove obaveze ne mogu pravdati razlozima transparentosti i odgovornosti: transparentnost i odgovornost nisu po sebi legitimni ciljevi u smislu čl. 11. st. 2. Konvencije, već eventualno mogu biti sredstvo za ostvarenje nekog od propisanih legitimnih ciljeva.[463]

- Takođe vodite računa da nametanje dodatnih obeveza izveštavanja i otkrivanja podataka koji se tiču poslovanja udruženja, njegove delatnosti i unutrašnje organizacije u cilju sprečavanja pranja novca i terorističkih aktivnosti može biti opravdano samo ako se radi o targetiranim i proporcionalnim merama, pre nego o merama koje se odnose na svako udruženje, a da uvođenju ovih mera treba da prethodi odgovarajuća analiza rizika.[464]

8. OGRANIČENA PRAVA I SLOBODE ZAJEMČENE KONVENCIJOM

8.1. Pravo na slobodu i bezbednost

Član 5. Konvencije

1. Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne može biti lišen slobode osim u sledećim slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom:
a) u slučaju zakonitog lišenja slobode na osnovu presude nadležnog suda;
b) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog neizvršenja zakonite sudske odluke ili radi obezbeđenja ispunjenja neke obaveze propisane zakonom;
c) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja lica pred nadležnu sudsku vlast zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivično delo, ili kada se to opravdano smatra potrebnim kako bi se predupredilo izvršenje krivičnog dela ili bekstvo po njegovom izvršenju;
d) u slučaju lišenja slobode maloletnog lica na osnovu zakonite odluke u svrhu vaspitnog nadzora ilizakonitog lišenja slobode radi njegovog privođenja nadležnoj vlasti;
e) u slučaju zakonitog lišenja slobode da bi se sprečilo širenje zaraznih bolesti, kao i zakonitog lišenja slobode duševno poremećenih lica, alkoholičara ili uživalaca droga ili skitnica;
f) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode lica da bi se sprečio njegov neovlašćeni ulazak u zemlju, ili lica protiv koga se preduzimaju mere u cilju izgona ili ekstradicije.
2. Svako ko je uhapšen mora biti obavešten bez odlaganja i na jeziku koji razume o razlozima za njegovo hapšenje i o svakoj optužbi protiv njega.
3. Svako ko je uhapšen ili lišen slobode shodno odredbama iz stava 1.c) ovog člana mora bez odlaganja biti izveden pred sudiju ili drugo službeno lice zakonom određeno da obavlja sudske funkcije i mora imati pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude pušten na slobodu do suđenja. Puštanje na slobodu može biti uslovljeno jemstvima da će se lice pojaviti na suđenju.
4. Svako ko je lišen slobode ima pravo da pokrene postupak u kome će sud hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje slobode nezakonito.

Član 5. Evropske konvencije jemči „pravo na slobodu i bezbednost", pod kojim se podrazumevaju **fizička sloboda** i **bezbednost** pojedinca: ova dva aspekta (sloboda i bezbednost) u praksi Suda zajednički se razmatraju. Član 5. Konvencije se ne odnosi na ograničenja slobode kretanja *stricto sensu* koja su uređena članom 2. Protokola 4 uz Konvenciju. U praksi Suda, razlika između ova dva vida ograničenja fizičke slobode uspostavlja se uzimajući u obzir **stepen** ili **intenzitet**, a ne **prirodu** ili **suštinu** ograničenja fizičke slobode[465] (videti takođe poglavlje 8.1.3.). S tim u vezi, ograničenje kretanja koje traje nekoliko sati može predstavljati lišenje slobode, što Sud ceni na osnovu različitih elemenata: a) da li je ustanova zatvorenog tipa; b) da li postoje elementi prinude; c) da li mera ima poseban efekat na pojedinca, odnosno da li uzrokuje fizičku nelagodnost ili psihički bol.[466] Primenom ovih kriterijuma, Sud je našao da postoji lišenje slobode u slučaju *Ammur v. France,* koji se ticao zadržavanja tražioca azila u tranzitnoj zoni aerodroma. Do lišenja slobode može doći i ako zadržavanje na aerodromu traje kraće od 24 sata, kada se podnosilac predstavke nalazi u maloj prostoriji bez telefona, ventilacije ili prozora, gde je prinuđen da leži na podu do narednog dana.[467]

Ratio legis člana 5. Konvencije je zaštita pojedinca od **nezakonitog** lišavanja fizičke slobode.[468] Zahtev za zakonito lišenje slobode zadovoljen je ukoliko je do lišenje slobode došlo u skladu sa **materijalnim** i **procesnim** pravilima nacionalnog zakonodavstva[469]ili - u slučajevima gde je to primereno, međunarodnog prava.[470] Međutim, ovaj zahtev ne podrazumeva samo poštovanje meritornog domaćeg zakonodavstva: nužno je i da je to zakonodavstvo u skladu sa **Konvencijom**, uključujući i opšta načela koja se izričito navode u Konvenciji ili se podrazumevaju: načelo vladavine prava i pravne izvesnosti, načelo srazmernosti i načelo zaštite od proizvoljnosti.[471]

Lišenje slobode ne odnosi se samo na klasični slučaj **zatvaranja** nakon hapšenja ili osuđujuće presude, već može imati brojne druge oblike koji se utvrđuju na osnovu okolnosti konkretnog slučaja, uključujući vrstu, trajanje, efekate i načine sprovođenja konkretne mere koja utiče na fizičku slobodu pojedinca.[472]

Pojam lišenja slobode u smislu člana 5. st. 1. Konvencije sadrži kako **objektivni element** (zatvaranje pojedinca u određenom ograničenom prostoru tokom vremenskog perioda koji nije zanemarljiv), tako i dodatni **subjektivni element,** koji se odnosi na to da lice nije na valjan način dalo pristanak na zatvaranje o kojem je reč.[473]

Napomene:

- Relevantni objektivni faktori koje treba razmotriti u oceni da li je došlo do povrede člana 5. Konvencije uključuju: a) mogućnost napuštanja ograničenog prostora; b) stepen nadzora i kontrole kretanja pojedinca; c) stepen izolovanosti i mogućnost da ostvaruje društvene kontakte.[474]
- Migranti mogu biti lišeni slobode po različitom osnovu. Do lišenja slobode može doći: a) kada je pojedincu odbijen zahtev za ulazak u zemlju; b) kada je ilegalno ušao u zemlju i nakon toga su ga identifikovli nadležni organi; c) kada mu je istekla dozvola boravka ili kada zadržavanje podnosioca azila javna vlast smatra nužnim.[475]
- Disciplinske mere koje se izriču u okviru zatvora, a koje utiču na uslove zatvaranja, ne smatraju se lišenjem slobode, takve se mere u uobičajenim okolnostima smatraju promenama uslova zakonitog lišenja slobode.[476]
- Bezbednosne provere putnika aviona, kada granični službenici zaustave putnika tokom granične kontrole na aerodromu kako bi razjasnili njegovu situaciju i, kada njegovo lišenje slobode ne premašuje period strogo nužan za sprovođenje odgovarajućih formalnosti, takođe se ne smatra lišenjem slobode u smislu čl. 5. Konvencije.[477]

Sud je ustanovio niz pravila koja se primenjuju na slučajeve lišenja slobode **mimo formalnog hapšenja** i **pritvora**:

- Kada činjenice ukazuju na to da je u pitanju bilo lišenje slobode u smislu člana 5. st. 1. Konvencije, relativno kratko trajanje zatvaranja **ne utiče** na taj zaključak.[478]
- Element **prinude** prilikom vršenja ovlašćenja policije da zaustavlja i pretresa pojedince ukazuje na lišenje slobode, bez obzira na kratkotrajnost te mere.[479]
- Činjenica da nekom pojedincu nisu stavljene lisice, da nije zatvoreno u ćeliju ili na drugi način fizički ograničeno **ne predstavlja** odlučujući faktor prilikom utvrđivanja postojanja lišenja slobode.[480]

8.1.1. Pozitivne obaveze države ugovornice

Član 5. Konvencije propisuje i određene pozitivne obaveze kako bi država ugovornica svim pojedincima „u svojoj nadležnosti" obezbedila zaštitu od nezakonitog zadiranja u pravo na fizičku slobodu.[481]S tim u vezi, država ugovornica ima obavezu ne samo da se uzdržava od aktivnog kršenja prava na slobodu i bezbednost, već i da preduzima mere koje obezbeđuju delotvornu zaštitu ugroženih pojedinaca, uključujući razumne mere radi sprečavanja lišenja slobode za koje vlasti znaju ili bi trebalo da znaju.[482] Između ostalog, država ugovornica je odgovorna ako prećutno pristaje da privatna lica liše slobode neko lice ili ako ne preduzme mere za okončanje takvog protivpravnog lišenja slobode.[483]

8.1.1.2. Korisni saveti u normiranju prava na slobodu i bezbednost

- U normiranju prava na slobodu i bezbednost vodite računa da se član 5. Konvencije ne odnosi na ograničenje slobode kretanja *stricto sensu* (čl. 2. Protokola 4 uz Konvenciju).
- Konsultujte sledeću literaturu:
  - Evropski sud za ljudska prava: *Vodič za primenu člana 5. Konvencije: Pravo na slobodu i bezbednost, Strazbur (*2014)
  - European Court of Human Rights: *Guide on Article 5 of th European Convention on Human Rights* (31 December 2020).
- Kada je reč o praksi Suda u vezi sa lišenjem slobode migranata, konsultujte:
  - Yannis Ktistakis, *Zaštita migranata prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i Evropskoj socijalnoj povelji* (Priručnik za pravnike), Savet Evrope (2016)

8.2. Zabrana dužničkog zatvora

Član 1. Protokola 4 uz Konvenciju
Niko ne može biti lišen slobode samo zato što nije u stanju da ispuni ugovornu obavezu.

Ovaj član uređuje zabranu lišenja slobode po osnovu obaveza iz obligaciono-pravnog posla, odnosno ugovora. Saglasno praksi Suda, dug se ne može zameniti zatvorskom kaznom, ukoliko dug nije izmiren zbog materijalne nemogućnosti ispunjenja duga, niti postojanje duga može biti osnov ograničenja slobode kretanja (poglavlje 8.1.3.).[484]

8.3. Sloboda kretanja

Član 2. Protokola 4 uz Konvenciju
1. Svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države ima, na toj teritoriji, pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta. 2. Svako je slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i sopstvenu. 3. Nikakva ograničenja ne mogu se postaviti u odnosu na vršenje ovih prava sem onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu državne ili javne bezbednosti, radi očuvanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala, za zaštitu zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih. 4. Prava iz stava 1. mogu se, takođe, u izvesnim oblastima podvrgnuti ograničenjima koja su uvedena u skladu sa zakonom i opravdana javnim interesom u demokratskom društvu.

Sloboda kretanja podrazumeva pravo pojedinca da se **nesmetano kreće** i bira mesto **prebivališta** ili **boravišta.** Ova se sloboda garantuje svakom pojedincu koji se **zakonito** nalazi na teritoriji države ugovornice (domaći i strain državljanin, apatrid, azilant, itd.).[485] Sloboda kretanja znači i pravo pojedinca da napusti teritoriju države ugovornice, uključujući i državu čiji je državljanin, trajno ili privremeno, kao i pravo pojedinca da izabere zemlju u koju će otići, u skladu sa propisama te zemlje o ulasku i kretanju stranaca.[486] Bez prava da se napusti mesto ili zemlja, pojedinac može biti lišen bilo kog drugog prava, uključujući pravo na brak ili porodicu, pravo na obrazovanje i pravo na rad.

Napomene:

- Pravo na slobodu kretanja ne garantuje stranom državljaninu i licima bez državljanstva pravo prelaska granice i boravka na teritoriji države ugovornice: država ugovornica ima suverno pravo odlučivanja o režimu ulaska ovih pojedinaca na njenu teritoriju, o njihovom boravku i deportaciji, kao i o tipu boravka koji će im odobriti.[487]
- Zakonitost boravka stranog državljanina na teritoriji jedne države ne određuje se samo na osnovu zakonitog prelaska granice, već i na osnovu ponašanja na teritoriji države ugovornice.[488]

8.3.1. Razlikovanje prava na slobodu i slobode kretanja u praksi Suda

Kao što je prethodno navedeno (poglavlje 8.1.1.), sloboda kretanja razlikuje se od prava lica da „ne bude lišeno slobode" (čl. 5. st. 1. Konvencije). Međutim, razlika između ova dva vida ograničenja fizičke slobode uspostavlja se uzimajući u obzir **stepen** ili **intenzitet**, a ne **prirodu** ili **suštinu** ograničenja fizičke slobode, o čemu Sud odlučuje na osnovu okolnosti konkretnog slučaja.[489] Pored toga, u članu 5. stav 1. Konvencije taksativno se nabrajaju slučajevi u kojima može doći do zakonitog lišenja slobode, uključujući sprečavanje neovlašćenog ulaska stranca u zemlju i njegovu deportaciju ili ekstradiciju (tačka f)). S druge strane, na osnovu člana 5. Konvencije ne može doći do lišenja slobode radi prevencije budućih krivičnih dela, dok ograničenje slobode kretanja iz ovog razloga može biti opravdano.

U praksi Suda, sprečavanje pojedinca da napusti dom ili određenu oblast predstavlja ograničenje slobode kretanja. Ovo uključuje i meru zabrane pojedincu da napusti kuću bez obaveštavanja policije, iako mu nije bila potrebna dozvola za izlazak,[490]odnosno zabrane pojedincu da boravi u određenoj gradskoj zoni u kraćem vremenskom periodu.[491]

8.3.2. Sloboda kretanja izbeglica i azilanata

Sloboda kretanja od posebnog je značaja za izbeglice i raseljena lica,[492]lica koja traže azil i radnike migrante. Kada je reč o izbeglicama i azilantima, praksa Suda ukazuje da pojedine mere ograničenja slobode kretanja ovim pojedincima mogu biti opravdane i ne dovode nužno do povrede slobode kretanja; takav je slučaj sa izbegličkim ili prijemnim centrima, ili obavezom ulaska u zemlju samo na određenom prelazu na granici ili aerodromu. Međutim, čak i u ovakvim slučajevima, intenzitet, dužina, priroda ili kumulativnost restriktivnih mera mogu dovesti do povrede prava na slobodu kretanja.[493]

8.3.3. Ograničenja prava na slobodu kretanja

Osnovna obaveza države ugovornice, kada je reč o ograničenju slobode kretanja, jeste negativna: obaveza da se suzdrži od ograničenja slobode kretanja. Ova negativna obaveza ogleda se u uslovima pod kojima se sloboda kretanja može ograničiti (čl. 5. st. 2. i 3. Protokola 4 uz Konvenciju) a koji se u velikoj meri poklapaju sa legitimnim ograničenjima relativnih prava i sloboda zajemčenih Konvencijom (čl. 8-11. Konvencije, poglavlje 6.2.).

Međutim, čl. 5. st. 4. Protokola 4 uz Konvenciju propisuje i dodatni legitimni osnov ograničenja slobode kretanja, s obzirom da se pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta ili prebivališta lica koje se zakonito nalazi na teritoriji države ugovornice može ograničiti u izvesnim oblastima, kada je to ograničenje „u skladu sa zakonom ii opravdano javnim interesom u demokratskom društvu“. Dakle, u odnosu na legitimna ograničenja propisana za relativna prava u st. 2. članova 8-11. Konvencije, čl. 5. st. 4. Protokola 4 uz Konvenciju propisuje niži standard zaštite za slobodu kretanja: ograničenje slobode kretanja mora biti „opravdano”, ali ne i „neophodno u demokratskom društvu”. Međutim, test **proporcionalnosti** (poglavlje 6.2.3.) primenjuje se i na standard opravdanog javnog interesa u demokratskom društvu.

8.3.4. Korisni saveti u normiranju prava na slobodu kretanja

- U normiranju prava na slobodu kretanja vodite računa o srodnosti prava na slobodu kretanja sa pravom na slobodu i bezbednost i o standardima koje je Sud uspostavio u zaštiti ovih prava.
- Na primer, propisi i pojedinačni akti kojima se uvode određene epidemiološke mere mogu da utiču na pravo na slobodu kretanja (npr. zabrana izlaska iz stanova u određenom vremenskom periodu), ali i na pravo na slobodu i bezbednost (npr. zabrana korisnicima staračkih domova da izlaze iz svojih soba u određenom vremenskom periodu).
- Pored toga, vodite računa da je osnovna obaveza države ugovornice kada je reč o slobodi kretanja negativna i da legitimna ograničenja slobode kretanja u velikoj meri korespondiraju sa legitimnim ograničenjima relativnih prava zajemčenih Konvencijom (čl. 8-11.). To znači da se na ocenu legitimnosti ograničenja slobode kretanja primenjuje isti test koji se primenjuje i na ograničenja relativnih prava.
- Takođe vodite računa da je pravo na slobodu kretanja podložno i dodatnom legitimnom ograničenju („u skladu sa zakonom i opravdano javnim interesom u demokratskom društvu“).
- U pogledu prakse Suda koja se odnosi na primenu dodatnog legitimnog ograničenja konsultujte:
  - Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 155-157.
- O različitim aspektima prakse Suda koja se odnosi na ulazak u zemlju tražilaca azila, spajanja porodica, proterivanja stranaca, itd., konsultujte:
  - European Court of Human Rights, *Guide on the Case Law of the European Court of Human Rights: Imigration*, Strasbourg, 31 December 2020

Kada je reč o praksi Suda u vezi sa ograničenjima slobode kretanja migranata, konsultujte:

- Yannis Ktistakis, *Zaštita migranata prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i Evropskoj socijalnoj povelji* (Priručnik za pravnike), Savet Evrope (2016)

8.4. Zabrana proterivanja sopstvenih državljana

Član 3. Protokola 4 uz Konvenciju
1. Niko ne može biti proteran, bilo pojedinačnom, bilo kolektivnom merom, s teritorjie države čiji je državljanin. 2. Niko ne može biti lišen prava da uđe na teritoriju države čiji je državljanin.

Član 3. Protokola 4 jemči dva posebna prava: 1) pravo pojedinca, ili grupe pojedinaca, da ne budu proterani iz matične države ugovornice; 2) pravo pojedinca, ili grupe pojedinaca, da uđu u matičnu državu ugovornicu.[494]Međutim, ovo se pravo jemči samo pojedincima iz država ugovornica koje su ratifikovale Protokol 4, među kojima je i Srbija.[495]

Iako jezičko tumačenje člana 3. Protokola 4 sugeriše da je zabrana proterivanja **apsolutno pravo**, ova zabrana **ne odnosi** se na slučajeve **ekstradicije** na osnovu međudržavnih sporazuma, ili sporazuma sa međunarodnim tribunalom, ukoliko pravni poredak države ugovornice dopušta takvu mogućnost.[496]Naime, pod proterivanjem u smislu člana 3. st. 1. podrazumeva se situacija kada je: „pojedinac obavezan da napusti svoju matičnu državu bez mogućnosti da se u nju kasnije vrati".[497]

Osnovno je pravilo da se na sticanje i oduzimanje državljanstva primenjuje merodavno pravo država ugovornica.[498]Međutim, do povrede člana 3. st. 1. Protokola 4 može doći i ako je isključivi razlog za odricanje zahteva pojedinca za sticanje državljanstva, pod uslovom da isti ispunjava uslove propisane zakonom, mogućnost da se on protera sa teritorije državeu govornice u kojoj je podneo zahtev.[499]Isto tako, oduzimanje državljanstva, praćeno proterivanjem, može da dovede do povrede člana 3. st. 1. Protokola 4, ako je isključivi razlog za oduzimanje državljanstva proterivanje tog pojedinca.[500]

Gore navedena pravila analogno se primenjuju u odnosu na pravo pojedinca da uđe na teritoriju matične države ugovornice. Ovo se odnosi i na obavezu države ugovornice da pojedincu ne odbije zahtev za sticanje državljanstva, ukoliko ispunjava uslove propisane zakonom, ako je odbijanje zahteva za sticanje državljanstva isključivo motivisano odbijanjem njegovog zahteva za ulazak u tu državu.[501]

Napomene:

- Zaključno sa 31. januarom 2021. godine, Sud ni u jednom slučaju nije našao da je država ugovornica povredila odredbe člana 3. Protokola 4 uz Konvenciju.[502]
- U pojedinim slučajevima, Sud je pitanje sticanja i oduzimanja državljanstva razmatrao u kontekstu člana 8. Konvencije (Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života; videti poglavlje 7.1.2.).
- Član 4. Protokola 4 uz Konvenciju uređuje zabranu grupnog proterivanja stranaca (uključujući i osobe bez državljanstva). Na ovu zabranu analogno se primenjuju pravila o primeni člana 3. Protokola 4 (videti takođe poglavlje 8.1.4.).
- Pod grupnim proterivanjem, u smislu člana 4. Protokola 4, smatra se situacija kada je pojedinac proteran sa drugima, bez mogućnosti vođenja pojedinačnog postupka.[503]

Detaljnije o procesnoj zaštiti koju jemči Konvencija videti u narednom poglavlju.

8.5. Pravo na pravično suđenje

Član 6. Konvencije

1. Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama, ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se mora izreći javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti s celog ili s dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u meri koja je, po mišljenju suda, neophodno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.
2. Svako ko je optužen za krivično delo mora se smatrati nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona.
3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:
a) da bez odlaganja, podrobno i na jeziku koji razume, bude obavešten o prirodi i razlozima optužbe protiv njega;
b) da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane;
c) da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, besplatno dobije branioca po službenoj dužnosti kada interesi pravde to zahtevaju;
d) da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da se oni ispitaju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega;
e) da dobije besplatnu pomoć prevodioca ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.

Pravo na pravično suđenje predstavlja ugaoni kamen Konvencije i načela vladavine prava; najveći broj postupaka pred Evropskim sudom za ljudska prava vodi se zbog navodne povrede člana 6. Konvencije.[504]

Minimalna procesna zaštita, koju jemči član 6. Konvencije, ima **građansko-pravni** aspekt („građanska prava i obaveze") i **krivično-pravni** aspekt („krivična tužba"). Kada je reč o građanskim pravima i obavezama, u praksi Suda procesna zaštita građanskih prava i obaveza **široko** se tumači, tako da se odnosi na **sve postupke** (parnične, privredne, upravne) čiji je ishod **odlučujući** za **privatna prava i obaveze**, nezavisno od toga koje telo vodi postupak (sud, organ uprave) - pre nego na parnični postupak koji se vodi između privatnih stranaka;[505]ovo se odnosi i na **disciplinski postupak** pred stručnim telima kada je direktno dovedeno u pitanje pravo na obavljanje zanimanja.[506]

Sledstveno tome, **priroda prava**, pre nego vrsta i organ nadležan za vođenje postupka, opredeljuju procesnu zaštitu koju jemči član 6. u građanskim stvarima,[507] kako bi pojedinac imao nedvosmislenu i praktičnu mogućnost da zaštiti svoje pravo, odnosno kako bi pravo na tužbu u građanskim stvarima bilo praktično, ostvarivo i efektivno.[508]

Na drugoj strani, u određenju **krivične tužbe** polazna osnova u **autonomnoj** analizi Suda jeste „da li su odredbe koje uređuju delo koje je predmet optužbe deo krivičnog ili disciplinskog zakonodavstva u pravnom sistemu odgovorne države"[509] – a koje Sud ispituje na osnovu zajedničkog imenitelja država ugovornica. Pritom, kao i u slučaju drugih prava i sloboda, Sud **ne obvezuje** kvalifikacija dela u nacionalnom zakonodavstvu. Pored toga, nužno je odrediti prirodu inkriminisanog dela: da li je reč o povredi opšte ili interne norme,

kao i stepen represivnosti kazne koja je pojedincu izrečena. Zavisno od okolnosti slučaja, ova dva kriterijuma Sud može razmatrati odvojeno ili zajedno.[510]

Napomene:

- U praksi Suda pojam građanskih prava i obaveza obuhvata odlučivanje o: zdravstvenom, socijalnom i penzijskom osiguranju; dozvolama i licencama u građevinskoj i stambenoj oblasti; oduzimanju i vraćanju nepoketnosti (eksproprijaciji, nacionalizaciji, konfiskaciji, privatizaciji i legalizaciji); dozvolama i licencama u oblasti telekomunikacija, bankarstva, osiguranja i igara na sreću; dozvolama za obavljanje profesionalnih delatnosti (lekara, advokata, inžinjera); pitanjima starateljstva i usvojenja dece, i disciplinskim sporovima pred stručnim telima kada je direktno dovedeno u pitanje pravo na obavljanje zanimanja.
- Pojam krivične tužbe, odnosno krivičnog dela, Sud je proširio i na disciplinsko kažnjavanje u vojsci, prekršajne i poreske sankcije koje ispunjavaju test utvrđen u praksi Suda.

8.5.1. Zajednička procesna prava zajemčena članom 6. Konvencije

a) Pravo na nezavisni i nepristrasni sud. Ovo pravo podrazumeva da „organ vlasti koji odlučuje o građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi mora imati određena organizaciona svojstva i da njegovi članovi moraju ispunjavati odgovarajuće uslove stručnosti i dostojnosti, koji su pretpostavka pravičnosti njegovog rada". U tom smislu, Sud „uzima u obzir način izbora, odnosno imenovanja njegovih članova i njihov mandat, postojanje jemstava protiv spoljnih pritisaka, i da li taj organ ostavlja utisak da je nezavisan. Ukoliko ispunjava svojstva nezavisnosti i nepristrasnosti, Sud će smatrati dati organ vlasti za sud, u smislu člana 6. stav 1. Evropske konvencije, čak i ukoliko njemu nije priznat taj status u pravnom sistemu date države".[511]

b) Pravo na pravičnu i javnu raspravu**.** Pravo na pravičnu raspravu podrazumeva pravo na pristup sudu i jednakost stranaka u postupku,[512] ali i pravo na javnu raspravu, koja je brana tajnim postupcima, uslov za sticanje poverenja građana u pravosudni sistem i njihovog razumevanja kako pravosudni sistem funkcioniše. Javnost rasprave može se isključiti iz razloga navedenih u čl. 6. st. 1. Konvencije, ali izricanje presude bez izuzetka mora biti javno.

c) Pravo na suđenje u razumnom roku. *Ratio legis* ovog prava jeste da pravda bude zadovoljena bez neopravdanog kašnjenja, vodeći se načelom da zadocnela pravda nije pravda, i da pojedinac bude lišen nepotrebno dugog stresa koji svaki sudski postupak sa sobom neminovno nosi.[513]Ostvarenje ovog prava poseban je izazov za države članice, s obzirom da zahteva razgranatu i dobro organizovanu mrežu sudova, dovoljan broj dobro obučenih i kvalifikovanih sudija i javnih tužilaca, odgovarajuću koordinaciju između sudova i drugih nadležnih organa (tužilaca, policije) i značajna budžetska sredstva. U praksi Suda, poštovanje ovog prava utvrđuje se s obzirom na složenost predmeta, ponašanje podnosioca predstavke i postupanje državnih organa, a naročito sudova. Prepoznajući probleme u vezi sa ostvarenjima ovog prava u državama ugovornicama, Sud ukazuje na to da je najdelotvornije rešenje za ostvarenje ovog prava pristup *a priori*: postojanje procesnog pravnog leka namenjenog ubrzanju postupka, pre nego pristup *a posteriori*: mogućnost podnošenja zahteva za naknadu štete zbog neopravdano dugog trajanja postupka. *A posteriori* pristup onemogućava uzastopni zastoj u jednom postupku i stoga treba da ima prednost u odnosu na odštetni zahtev.[514]

Kada je reč o građansko-procesnim postupcima, za ocenu Suda o navodnoj povredi ovog prava uzima se dan kada je pokrenut postupak, dok se u krivničnim stvarima računa dan kada je pojedinac zvanično obavešten da je protiv njega pokrenut krivični postupak.[515]

Napomena:
Pravo na suđenje u razumnom roku u korelaciji je sa članom 5. st. 3. Konvencije (pravo na slobodu i bezbednost). Međutim, pravo na suđenje u razumnom roku garantuje se svakom pojedincu, nezavisno od toga da li je u pritvoru ili na slobodi.

8.5.2. Posebna procesna prava zajemčena u krivičnom postupku

a) Pretpostavka nevinosti. Pretpostavka nevinosti odnosi se na teret dokazivanja u krivičnom postupku. U praksi Suda, obavezu da poštuju ovu pretpostavku ima ne samo sud već i drugi državni organi.[516] Saglasno tome, pretpostavka nevinosti je povređena „ako sudska odluka, ili bilo kakva izjava javnog službenika koja se odnosi na osobu osumnjičenu za krivično delo, odražava mišljenje da je ona kriva i pre nego što je njena krivica, prema zakonu, dokazana. U nedostatku formalnog utvrđenja dovoljno je i obrazloženje koje sugeriše da sud ili javni službenik smatra optuženog krivim. Preuranjeno izjašnjavanje suda o krivici neizbežno predstavlja povredu pretpostavke nevinosti.[517]

b) Minimalna procesna prava optuženog u krivičnom postupku - videti gore čl. 6. st. 3. Konvencije.

8.5.3. Korisni saveti u normiranju prava na pravično suđenje

- U normiranju prava na pravično suđenje vodite računa da se u praksi Suda procesna zaštita građanskih prava i obaveza široko tumači, tako da se odnosi na sve postupke (parnične, privredne, upravne) čiji je ishod odlučujući za privatna prava i obaveze, nezavisno od toga koje telo vodi postupak (sud, organ uprave).
- Vodite računa o zajedničkim procesnim pravima zajemčenim za postupke koji se tiču građanskih prava i obaveza i krivičnog postupka, kao i o posebnim pravima zajemčenim pojedincu u krivičnom postupku.
- Za ostvarivanje prava na suđenje u razumnom roku vodite računa o preporuci Suda prema kojoj je postojanje procesnog pravnog leka namenjenog ubrzanju postupka najefikasniji način da se ubrza postupak.
- Konsultujte sledeću literaturu:
  - Evropski sud za ljudska prava. *Vodič za član 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima: Pravo na pravično suđenje* (građansko-pravni aspekt), Strazbur, 31. avgust 2019.
  - Dovydas Vitkauskas, Grigoriy Dikov, *Zaštita prava na pravično suđenje po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima* (priručnik za praktičare), Strazbur (2017)
  - Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 246-251.

8.6. Pravo na delotvorni pravni lek

Član 13. Konvencije

Svako kome su povređena prava i slobode predviđeni u ovoj Konvenciji ima pravo na delotvoran pravni lek pred domaćim vlastima, bez obzira na to da li su povredu izvršila lica koja su postupala u službenom svojstvu.

Ostvarivanje prava na delotvorni pravni lek odnosi se na navodnu povredu **svih prava i sloboda** zajemčenih Konvencijom, ali je u smislu procesnih garancija tesno povezano sa pravom na pravično suđenje. Ovaj član je nužno razmatrati u kontekstu člana 35. stav 1. Konvencije, koji predviđa da „Sud može uzeti predmet u postupak tek kada se iscrpu svi unutrašnji pravni lekovi".

Autonomna interpretacija prava na delotvorni pravni lek u praksi Suda zahteva postojanje jednog ili više pravnih sredstva koja, pojedinčano ili kumulativno,[518]omogućavaju vlastima države ugovornice da razmatraju „dokazive pritužbe" u smislu Konvencije i da obezbede odgovarajuću pravnu zaštitu, zavisno od prirode same pritužbe.[519]

Pojam „vlasti" u smislu člana 13. Konvencije ne odnosi se nužno na sudsku vlast, već na svaki državni organ koji ispunjava zahteve u pogledu nezavisnosti, nadležnosti i procesnih jemstava koje nude tužiocu.[520]Da bi pravni lek u skladu sa čl. 13. Konvencije bio „delotvoran", Sud ceni njegovu delotvornost kako u teoriji, tako i u praksi. U toj proceni Sud vodi računa da li korišćenje pravnog leka može biti neopravdano sprečeno aktima, činjenjem ili nečinjenjem vlasti države ugovonice i o brzini postupka za koji je taj pravni lek propisan,[521] ali procena njegove delotvornosti ne zavisi od izvesnosti povoljnog ishoda za podnosioca.[522]

8.7. Pravo na žalbu u krivičnim stvarima

Član 2. Protokola 7 uz Konvenciju

1. Svako ko je odlukom suda osuđen za krivično delo ima pravo da njegovu osudu ili kaznu preispita viši sud. Ostvarivanje ovog prava, uključujući i osnove za njegovo korišćenje, uređuje se zakonom.
2. Ovo pravo može trpeti izuzetke kada je reč o delima manjeg značaja, koja su propisana zakonom, ili u slučajevima kada je licu u pitanju u prvom stepenu sudio najviši sud ili je isto bilo osuđeno nakon izjavljene žalbe protiv oslobađajuće presude.

U eksplinatornom memorandumu na čl. 2. st. 1. Protokola 7 uz Konvenciju navodi se da se pravo na preispitivanje kazne odnosi samo na kaznu koju je izrekao sud, pre nego upravno ili drugo nesudsko telo.[523]

8.8. Naknada za pogrešnu osudu

Član 3. Protokola 7 uz Konvenciju

Ako je neko lice bilo pravosnažnom presudom osuđeno zbog krivičnog dela i ako je kasnije njegova presuda bila ukinuta ili je bio pomilovan zbog toga što neka nova ili novootkrivena činjenica neosporno ukazuje da se radilo o sudskoj grešci, lice koje je pretrpelo kaznu kao posledicu takve osude dobiće naknadu u skladu sa zakonom ili praksom dotične države, osim ako se ne dokaže da je ono u potpunosti ili delimično odgovorno za to što nepoznata činjenica nije blagovremeno otkrivena.

Pravo na naknadu štete usko je konstruisano i obuhvata samo one situacije u kojima oštećeni ne snosi nikakvu krivicu zbog pogrešne presude. Iz odredbi ovog člana nije sasvim jasno u kojim situacijama „naknada u skladu sa zakonom ili praksom dotične države" ispunjava zahteve za naknadom.[524]

8.9. Zaštita u postupku proterivanja stranaca

Član 1. Protokola 7 uz Konvenciju

1. Stranac koji zakonito boravi na teritoriji jedne države ne može se iz nje proterati, osim na osnovu odluke donete u skladu sa zakonom, i ima pravo:
   a) da iznese razloge kojima osporava proterivanje;
   b) da se njegov slučaj preispita; i
   c) da u tu svrhu bude zastupljen pred nadležnom vlasti ili licem i lilicima koja ta vlast odredi.
2. Stranac se može proterati i pre nego što iskoristi svoja prava prema stavu 1. a, b i c ovog člana, ako je proterivanje neophodno u interesu javnog reda ili se zasniva na razlozima državne bezbednosti.

Odredbe člana 1. Protokola 7 uz Konvenciju tesno su povezane sa odredbama člana 4. Protokola 4 uz Konvenciju kojima se zabranjuje grupno proterivanje stranaca. *Ratio legis* člana 1. Protokola 7 jeste da se strancu jemče određena **procesna prava** u procesu proterivanja, imajući u vidu da je **vladavina prava** jedno od osnovnih načela na kojima se temelji Konvencija. Zaštitu ovog člana uživa samo stranac koji je u trenutku proterivanja imao **validnu boravišnu dozvolu** odobrenu u skladu sa nacionalnim propisima o ulasku u zemlju i nastanjivanju stranaca države ugovornice, pre nego stranci sa privremenim boravkom, kao što su studenti, akademici i stručnjaci koji učestvuju u kraćim programima kulturne, naučne i tehnološke razmene ili turisti, za koje nacionalni propisi ne propisuju odobrenje boravka, itd.[525]

U praksi Suda zaštita člana 1. Protokola 7 uz Konvenciju **ne jemči se**: 1) strancu sa lažnom boravišnom dozvolom;[526]2) strancu koji u trenutku proterivanja nije imao validnu boravišnu dozvolu;[527]3) strancu koji je u trenutku proterivanja iscrpeo sva pravna sredstva protiv odluke da mu se ne odobri politički azil;[528]4) strancu koji je ostao u državi ugovornici nakon što mu je istekla privremena boravišna dozvola, čekajući okončanje pokrenutog postupka za dobijanje nove boravišne dozvole, statusa izbeglice,[529]ili azilanta;[530]5) strancu kome je istekla boravišna dozvola a on ostao na teritoriji države ugovornice, iako nije pokrenuo postupak za njeno produženje;[531]i 6) strancu kome je istekla boravišna dozvola i koji je nakon toga ponovo ilegalno ušao na teritoriju države ugovornice.[532]

Međutim, zaštitu čl. 1. Protokola 7 uz Konvenciju uživa stranac koji je podneo zahtev za azil saglasno domaćim propisima. Činjenica da je nadležni organ poništio njegovu boravišnu dozvolu ne znači da on nelegalno boravi na teritoriji države ugovornice, ukoliko je u trenutku donošenja odluke o proterivanju izvršenje odluka koje su dovele do proterivanja privremeno odloženo, kako bi sud utvrdio njihovu zakonitost.[533]

Napomena:
U oceni da li su ispunjene procesne garancije koje jemči član 1. Protokola 7 uz Konvenciju, Sud primenjuje dvostruki test:

1) Da li je do proterivanja došlo iz opravdanog razloga (ovo zahteva procenu da li je odluka o proterivanju bila predmet nadzora suda ili drugog nezavisnog tela, kao i obim ovlašćenja suda ili drugog nezavisnog tela u vršenju nadzora).[534]
2) U kojoj meri su zaštićena prava stranca u postupku proterivanja (ovo zahteva procenu da li je oštećeni imao pristup svim ključnim informacijama i dokumentima od značaja za donošenje odluke o proterivanju, da li je adekvatno bio informisan o procesnim pravilima i pravima koja mu pripadaju, uključujući i pravni osnov za eventualno ograničenje procesnih prava, da li je imao mogućnost da lično učestvuje u postupku i pravo na advokata).[535]

8.10. Pravo na sklapanje braka

Član 12. Konvencije
Muškarci i žene odgovarajućeg uzrasta imaju pravo da stupaju u brak i zasnivaju porodicu u skladu s unutrašnjim zakonima koji uređuju vršenje ovog prava.

Za razliku od drugih prava i sloboda koje Konvencija jemči „svakom“, pod brakom, u smislu člana 12. Konvencije, smatra se samo monogamna zajednica između **muškarca** i **žene**, saglasno tradiciji država ugovornica.[536]Pravo na sklapanje braka jedno je od prava zajemčenih Konvencijom u vezi sa čijim ostvarivanjem država ugovornica ima značajni stepen diskrecije.[537] U tom smislu, država ugovornica, pored građanskog braka, može da prizna i crkveni brak,[538]i nije u obavezi da prizna brak koji je zaključen po običajnom pravu određenih zajednica (na primer, Roma), čak i kada priznaje crkveni brak.[539] Pored toga, činjenica da je minimalna propisana dob za zaključenje braka viša od dobi koju pojedincima za zaključenje braka priznaje određena religija ili vera ne predstavlja povredu člana 12. Konvencije.[540]

Visok nivo diskrecije države ugovornice u uređenju braka podrazumeva njeno pravo da: 1) propiše zabranu braka između krvnih srodnika i drugih povezanih lica;[541] 2) zabranu prinudnog braka i sklapanje braka sa umrlom osobom;[542]3) zabranu sklapanja braka sa osobom koja nema punu poslovnu sposobnost, bez saglasnosti njenog zakonskog staratelja;[543]4) uslove za kontrolu braka sa **strancem**, u cilju sprečavanja fiktivnih brakova;[544]5) ograniči uslove pod kojima pojedinac koji služi **zatvorsku kaznu** može da sklopi brak.[545]Isto tako, država ugovornica nema pozitivnu obavezu da propiše posebne uslove za sklapanje braka sa zatvorenikom.[546] Međutim, **opšta zabrana** sklapanja braka za zatvorenike, kao i opšta zabrana sklapanja braka sa zatvorenicima koji služe kaznu za naročito teška krivična dela (uključujući i ona za koja su osuđeni na doživotni zatvor) predstavlja **povredu** člana 12. Konvencije.[547]

Pravo na sklapanje braka u načelu ne uključuje i pravo **izbora mesta** na kojem će brak biti sklopljen. Saglasno tome, odbijanje države ugovornice da odobri ulaz u zemlju verenici-stranoj državljanki ne predstavlja povredu člana 12. Konvencije, ukoliko se par može venčati u državi u kojoj verenica ima prebivalište ili boravište.[548]Za razmatranje sličnih pitanja u kontekstu člana 8. Kovencije, uključujući i sticanje državljanstva stranog supružnika, videti poglavlje 7.1.2.

Član 12. Konvencije uređuje pravo na sklapanje braka, ali ne i druga pitanja koja se tiču odnosa između bračnih partnera. Pojedina od ovih pitanja, kao što je pravo na porodično ime, Sud je razmatrao u kontektu člana 8. Konvencije, u vezi sa članom 14. Konvencije[549] (poglavlje 7.1.1. a)).[550]

Napomene:

- Novija praksa Suda, za razliku od prethodne, priznaje pravo na sklapanje braka i pojedincu koji je promenio pol, a kojem država ugovornica nije pravno priznala promenu pola, sa pojedincem suprotnog pola.[551]
- S druge strane, dalje priznanje braka u kojem je jedan od partnera naknadno promenio pol ostavljeno je na diskreciju državama ugovornicama.[552]
- Za standarde koje Sud primenjuje u pogledu prava istopolnih zajednica videti poglavlje 7.1.1.d).

8.11. Jednakost supružnika

Član 5. Protokola 7 uz Konvenciju

U vezi s brakom, u toku braka i u slučaju njegovog raskida, supružnici su ravnopravni u pogledu međusobnih građansko-pravnih prava i obaveza i u svom odnosu prema deci. Ovim se članom države ne sprečavaju da preduzimaju neophodne mere u interesu dece.

Član 5. Protokola uz Konvenciju uređuje pitanje građansko-pravnih obaveza bračnih supružnika u svom odnosu prema **deci**. Za pitanja koja se tiču **reproduktivnih prava** (uključujući i pravo na donošenje odluke o roditeljstvu) videti razmatranja u vezi sa članom 8. Konvencije, poglavlje 7.1.1. c).

8.12. Pravo na obrazovanje

Član 2. Dodatnog Protokola uz Konvenciju

Niko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave, država poštuje pravo roditelja da obezbede obrazovanje i nastavu koji su uskladu s njihovim verskim i filozofskim uverenjima.

Član 2. Dodatnog Protokola uz Konvenciju jemči dva prava: 1) pravo pojedinca da ne može biti lišen prava na obrazovanje; 2) pravo roditelja na obrazovanje dece u skladu sa svojim verskim i filozofskim uverenjima. U praksi Suda, prvo pravo smatra se osnovnim pravom, dok se drugo pravo smatra „pomoćnim" odnosno sekundarnim pravom koje jemči član 2. Dodatnog Protokola.[553]

8.12.1. Pravo pojedinca da ne može biti lišen prava na obrazovanje

Osnovo pravo koje jemči član 2. Dodatnog Protokola formulisano je na **negativan način**. Ovo znači da država ugovornica **nema pozitivnu obavezu** da osniva državne škole i univerzitete, niti da finansijski pomaže privatne škole i univerzitete; način organizovanja obrazovnog sistema na svim nivoima ostavljen je na diskreciju državama ugovornicama.[554]

Međutim, to ne znači da je pravo na obrazovanje lišeno svakog sadržaja. Praksa Suda ukazuje da je država ugovornica obavezna da pojedincu jemči pravo pristupa postojećim obrazovnim ustanovama, kao i da mu jemči koristi od stečenog obrazovanja, zvaničnim priznanjem završenih studija.[555] Pored toga, iako član 2. Dodatnog Protokola izričito ne uređuje ovo pitanje, pravo na obrazovanje bilo bi lišeno sadržaja ukoliko ne bi podrazumevalo pravo na obrazovanje na zvaničnom jeziku (ili jezicima) i jezicima priznatih nacionalnih manjina.[556]

S druge strane, pravo na obrazovanje ne znači nužno i pravo na pristup određenoj obrazovnoj instituciji i načelno ne isključuje mogućnost izricanja disciplinskih mera, uključujući i suspenziju ili isključenje zbog povrede internih pravila obrazovne institucije, ako su ispunjeni zahtevi legitimnog cilja, predvidivosti i proporcionalnosti.[557] Država ugovornica takođe zadržava pravo da određuje sadržaj i cilj obrazovanja i nastave, odnosno da planira i donosi nastavne planove i programe i određuje visinu školarine, saglasno resursima i potrebama države ugovornice.[558]Kada je reč o propisivanju visine školarina za **strance**, u jednom slučaju Sud je našao da propisivanje više školarine za **srednje obrazovanje** za emigrante i izbeglice koji su legalno ušli u zemlju predstavlja povredu člana 2. Dodatnog Protokola, u vezi sa članom 14. Konvencije (zabrana diskriminacije), posebno imajući u vidu da ova mera nije služila legitimnom cilju.[559] S druge strane, Sud je našao da propisivanje više školarine za **studente**-strance ne predstavlja povredu čl. 2. Dodatnog Protokola.[560]

Napomene:

- Iz prakse Sude proizilazi da član 2. Dodatnog Protokola pruža naročito jaku zaštitu pravu pristupa osnovnom obrazovanju: što je vIši nivo obrazovanja, rastu i diskreciona ovlašćenja država ugovornica da urede pravo na obrazovanje.
- Međutim, nezavisno od nivoa obrazovanja, svako ograničenje prava na obrazovanje mora da služi legitimom cilju i mora biti predvidljivo i proporcionalno.[561]
- U normiranju prava na obrazovanje od posebnog značaja je zabrana posredne ili neposredne diskriminacije koja se jemči članom 14. Konvencije (poglavlje 10.2.).

8.12.2. Pravo roditelja na obrazovanje dece u skladu sa njihovim verskim i fillozofskim uverenjima.

Iako „titular prava na obrazovanje jeste učenik, odnosno student... i roditelji imaju izvesna prava u vezi sa obrazovanjem njihove dece“, kako bi se obezbedio **pluralizam** u obrazovanju; princip **pluralizma u obrazovanju** ključan je za razumevanja prava roditelja u odnosu na obrazovanje njihove dece.[562]

Prava roditelja odnose se kako na „obrazovanje“, pod kojim se pozdrazumeva celokupni sistem obrazovanja, tako i na „nastavu“, pod kojom se podrazumeva transfer znanja i intelektualni razvoj.[563]Kada je reč o sistemu obrazovanja, država ima **pozitivnu obavezu** da obezbedi da celokupni sistem obrazovanja, kako javni tako i privatni, bude organizovan tako da se predmetno gradivo prenosi učenicima i studentima na objektivan, kritički i **pluralističk**i način, pre nego na način kojim se promoviše određena religija, moralno ili filozofsko gledište, odnosno vrši indoktrinacija koja je u suprotnosti sa religijskim i filozofskim uverenjima roditelja. Ukoliko su ovi uslovi ispunjeni, održavanje seksualne nastave u osnovnoj školi ne predstavlja kršenje verskih i moralnih uverenja roditelja.[564]

Isto tako, sadržina kurikuluma o proučavanju religije i religijskih shvatanja u kojem **ne dominira** učenje o jednoj religiji i moralu koji ta religija propoveda, već je predmet tako koncipiran da na neutralan način predstavi različite religije i religiozna shvatanja, ne predstavlja povredu prava roditelja na obrazovanje njihove dece, čak i kada kurikulum sadrži proučavanja o religijskim učenjima koja su suprotna verskim i filozofskim uverenjima roditelja.[565]

Sa stanovišta prakse Suda, da bi se razmatrala navodna kršenja prava roditelja zajemčena članom 2. Dodatnog Protokola, na roditeljima je teret dokazivanja da se radi o verskim ili filozofskim uverenjima koja su „vredna poštovanja u demokratskom društvu“, odnosno da se radi o uverenjima koja su kompatibilna sa vrednostima pluralizma, tolerancije i širokih shvatanja, i koja nisu u suprotnosti sa ljudskim dostojanstvom i osnovnim pravom deteta na obrazovanje.[566] Polazna tačka Suda u razmatranju navodne povrede člana 2. Dodatnog Protokola, kada je reč o pravima roditelja, jeste da pojedinačni interesi nekada mogu biti podređeni grupi, ali da demokratija ne znači da mišljenje većine uvek odnosi prevagu, već je nužno uspostaviti „ravnotežu koja će obezbediti pravičan i odgovarajući tretman manjina i izbeći bilo kakvu zloupotrebu dominantne pozicije“.[567]

8.12.3. Korisni saveti u normiranju prava na obrazovanje

- U normiranju prava na obrazovanje u obzir treba uzeti i odredbe Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima Ujedinjenih nacija, odnosno obavezama države ugovornice u odnosu na osnovno, srednje i visoko obrazovanje.[568]
- Pored toga, treba voditi računa i o Preporuci 1804 Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o državi, religiji, sekularizmu i ljudskim pravima iz 2007. godine.[569]
- U pogledu prava roditelja u vezi sa obrazovanjem njihove dece, treba voditi računa

i o sledećim konvencijama Ujedinjenih nacija:
  - Međunarodni pakt za građanska i politička prava (čl. 18. st. 4.);
  - Konvencija o zabrani diskriminacije u obrazovanju;
  - Konvencija o pravima deteta.
- Za praksu Suda u pogledu prava na obrazovanje, uključujući: (ne)dozvoljenost fizičkog kažnjavanje dece; prisustvo dece javnim događajima koji su suprotni verskim i filozofskim uverenjima roditelja; (ne)dozvoljenosti kurikuluma u kojem dominira jedno versko učenje koje je suprotno verskim i filozofskim uverenjima roditelja; pravo na obrazovanje zatvorenika i pritvorenika; i upotrebu verskih simbola u školama, konsultujte:
  - Evropski sud za ljudska prava, *Vodič kroz član 2. Protokola 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*: *Pravo na obrazovanje*, Strazbur (2018)
  - Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 196-206.
  - European Court of Human Rights, *Guide on Article 2 Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Right to Educatio*n, Strasbourg, 31 December 2020

8.13. Pravo na slobodne izbore

Član 3. Dodatnog Protokola uz Konvenciju

Visoke strane ugovornice se obavezuju da u primerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uslovima koji obezbeđuju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih tela.

Saglasno Preambuli Konvencije, osnovna ljudska prava i slobode najbolje se štite delotvornom političkom demokratijom. Stoga je član 3. Dodatnog Protokola od posebnog značaja u sistemu Konvencije.[570]Pod **zakonodavnim telom** u smislu člana 3. svakako se podrazumeva **skupština** (parlament) države ugovornice. Pored toga, zavisno od ustavnog uređenja, pojam zakonodavnog tela može da se odnosi i na druga tela koja imaju **izvorna zakonodavna ovlašćenja**.[571]Na drugoj strani, lokalni,[572] pokrajinski i regionalni izbori **nisu pokriveni** odredbama člana 3. Dodatnog Protokola.[573]

Napomene:
- U praksi Suda ključni faktor za kvalifikaciju nekog političkog tela kao zakonodavnog jeste da li to telo ima izvorna ovlašćenja za donošenje zakona.
- U mnogim zemljama lokalna i pokrajinska tela imaju delegirana ovlašćenja na donošenje određenih podzakonskih propisa i opštih akata, stoga se ova tela ne smatraju zakonodavnim telom u smislu člana 3. Dodatnog Protokola.
- Član 3. Dodatnog Protokola može se teorijski primenjivati i na predsedničke izbore, ukoliko ovlašćenja predsednika uključuju i inicijativu za donošenje i usvajanje propisa ili ovlašćenja da učestvuje u kontroli ustavnosti zakona koje je usvojila skupština[574], ali se ova mogućnost u praksi Suda do sada nije koristila - niti se u novijoj praksi Suda pominje.[575]
- U više slučaja Sud je zauzeo stanovište i da je Evropski parlament zakonodavno telo u smislu člana 3. Dodatnog Protokola.[576]

Kada je reč o organizovanju „slobodnih izbora" sa „tajnim glasanjem", država ugovornica ima širok stepen diskrecije u pogledu načina organizovanja izbora (većinski, proporcionalni, mešoviti, jednokružni ili dvokružni izbori, itd.);[577] Međutim, saglasno praksi Suda, da bi se izbori smatrali slobodnima i glasanje tajno, treba voditi računa o sledećim **smernicama**:
- **Prekratki** vremenski razmaci između izbora mogu negativno uticati na političko planiranje izvršavanja volje biračaili onemogućiti takvo planiranje. Na drugoj strani, **predugi** razmaci između izbora mogu dovesti do cementiranja političkih grupacija u parlamentu, koja ne odražavaju većinsku volju birača.[578]
- Slobodni izbori samo su oni izbori na kojima postoji **univerzalno pravo**

glasa.[579]Međutim, iako član 3. Dodatnog Protokola podraumeva princip jednakosti postupanja sa svim građanima u ostvarivanju prava na glasanje, iz toga ne proizlazi da svi glasovi moraju nositi istu težinu u pogledu ishoda izbora. Shodno tome, nijedan izborni sistem ne može eliminisati tzv. „potrošene glasove".[580]

- Na drugoj strani, glas svakoga glasača mora se na neki način reflektovati na **sastav zakonodavnog tela**; u suprotnom, pravo glasa i izborni proces bili bi lišeni svoje suštine.[581]U tom smislu, izmena izbornih granica koja za rezultat ima izborne jedinice sa nejednakim brojem birača ne predstavlja nužno kršenje člana 3. Dodatnog Protokola, pod uslovom da se ove izmene nisu negativno odrazile na slobodno izražavanje volje građana.[582]

8.13.1. Principi tumačenja prava na slobodne izbore

Član 3. Dodatnog Protokola razlikuje se od drugih materijalnih odredbi Konvencije i pripadajućih protokola s obzirom da je definisan kao **obaveza** države ugovornice da osigura slobodne izbore i tajno glasenje, a ne kao određeno **pravo** ili **sloboda.** Međutim, u praksi Suda odredbe člana 3. podrazumevaju i **pojedinačna prava**: pravo da se glasa („aktivni" aspekt) i pravo da se bude kandidat na izborima („pasivni" aspekt).[583]S obzirom da se radi o ograničenim pravima za koja nisu propisana ograničenja koja služe legitimnom cilju (kao što je to slučaj kod relativnih prava), država ugovornica ima širok stepen diskrecije u regulisanju ovih prava, ali je istovremeno i vezana tzv. doktrinom „implicitnih ograničenja" (poglavlje 6.1.).

Napomena:
Pitanje slobodnih izbora Sud posmatra u kontekstu političke evolucije države ugovornice. Posledica ovog može biti da, zavisno od okolnosti, mere koje su za Sud neprihvatljive u jednom izbornom sistemu mogu biti opravdane u drugom izbornom sistemu.[584]

8.13.2. Pravo na glasanje (aktivno biračko pravo)

Diskreciona ovlašćenja države ugovornice u regulisanju aktivnog biračkog prava uključuju i utvrđivanje minimalne starosne dobi za ostvarivanje prava na glasanje, ali je i ovo ograničenje podložno načelu **proporcionalnosti** odnosno srazmernosti.[585]Pored toga, država ugovornica **ne može** koristiti ova diskreciona ovlašćenja na način koji efektivno dovodi do **zabrane** određenim pojedincima ili grupama da učestvuju u političkom životu zemlje i ostvaruju pravo na glasanje, niti pojedinci ili grupe mogu biti diskriminisani po tom osnovu (čl. 14. Konvencije). [586]

Iz prakse Suda proizilazi da država ima **pozitivnu obavezu** da obezbedi pristup glasačkim mestima **osobama sa invaliditetom**. Ukoliko ova obaveze nije ispunjena, može doći ne samo do povrede člana 3. Dodatnog Protokola (ako je reč o glasanju za skupštinu), već i do povrede člana 8. Konvencije (pravo na fizički i moralni integritet), u slučaju da se radi o glasanju na izborima koji nisu obuhvaćeni čl. 3. Dodatnog Protokola (opštinski, pokrajinski, regionalni).[587] U vezi sa ostvarivanjem aktivnog biračkog prava praksa Suda takođe ukazuje na sledeće:

- Sud sa posebnom pažnjom razmatra slučajeve kada je pojedincu ili grupi **oduzeto pravo na glasanje**. Oduzimanje prava na glasanje mora biti u svrhu ostvarenja legitimnog cilja, ali je podložno i naročito strogom testu **proporcionalnosti**. Stoga automatsko lišavanje građanskih prava možda može biti opravdano u krivičnom[588], ali je njegova opravdanost teško dokaziva u građanskom postupku, uključujući i stečajni postupak.[589]

- Mera **gubitka glasačkog prava** na osnovu stavljanja pod **delimično starateljstvo** takođe mora da služi legitimnom cilju i da bude proporcionalna. Ovo znači

da gubitak glasačkog prava ne može da nastupi automatski (*ipso iure*), bez pojedinačne sudske procene stvarne sposobnosti zaštićenog pojedinca i pravljenja razlike između potpunog i delimičnog starateljstva.[590]

- Osnovno je pravilo da **zatvorenici** nastavljaju da uživaju sva osnovna prava i slobode zajemčene Konvencijom, uključujući i pravo glasa, osim prava na slobodu ličnosti (član 5. Konvencije). Lišavanje zatvorenika njegovih političkih prava može zadovoljavati legitimni cilj sprečavanja kriminala i unapređenja građanske odgovornosti, kao i poštovanja vladavine prava i osiguranja delotvornog funkcionisanja i očuvanja demokratskog režima. Međutim, takva mera ne može se izricati automatski, jer ne bi ispunjavala test proporcionalnosti. U tom smislu, država ugovornica može sudovima prepustiti da utvrde da li je ispunjen test proporcionalnosti u ograničavanju prava zatvorenika da glasaju, ili može ovo pitanje urediti zakonom. U ovom drugom slučaju, na zakonodavnom telu je da uspostavi ravnotežu između sukobljenih interesa da bi se izbeglo opšte, automatsko (*ipso iure*) ili neselektivno ograničenje. Ovo istovremeno znači da primena zabrane glasanja bez određene sudske odluke neće sama po sebi predstavljati kršenje člana 3. Dodatnog Protokola, ukoliko propis koji uređuje zabranu glasanja ispunjava uslove iz doktrine implicitnog ograničenja. [591]

- Kada je reč o ostvarivanju prava glasa za **pojedince koje žive u inostranstvu**, država ugovornica **nema obavezu** da organizuje ostvarivanje prava glasa u svojim diplomatskim predstavništvima.[592]U tom smislu, propisivanje kriterijuma prebivališta i ostvarivanje prava glasa samo na teritoriji matične države ugovornice kompatibilni su sa čl. 3. Dodatnog Protokola iz više razloga: 1) pretpostavka je da su građani koji imaju boravište u inostranstvu (trajno ili privremeno) manje direktno ili manje kontinuirano zainteresovani za političku i društvenu situaciju i probleme svoje matične zemlje, i da ih manje poznaju; 2) činjenica je da pojedinci koji se kandiduju za skupštinu ne mogu tako lako izborna pitanja predstaviti građanima koji žive u inostranstvu, koji isto tako imaju i manje uticaja na odabir kandidata ili na izradu njihovih predizbornih programa; 3) postoji bliska veza između prava na glasanje na skupštinskim izborima i direktnih efekata postupaka skuštine i drugih zakonodavnih tela koja su na taj način izabrana; i 4) legitimno je nastojanje skupštine da ograniči uticaj građana koji žive u inostranstvu na izbore koji se bave pitanjima koja se, iako fundamentalna, prvenstveno tiču onih koji žive u toj zemlji.[593] Čak i kada pojedinac nije prekinuo sve veze sa matičnom državom ugovornicom, zakon ne može uvek uzeti u obzir svaki pojedinačni slučaj, već mora ustanoviti određena opšta pravila.[594]

8.13.3. Pravo na kandidaturu na izborima (pasivno biračko pravo)

Saglasno praksi Suda, pravo kandidature na izborima „inherentno je konceptu 'istinski demokratskog režima',[595]i stoga je tesno povezano sa **zabranom diskriminacije** (čl. 14. Konvencije). Ovo podrazumeva da se pasivno biračko pravo **ne može** uslovljavati odgovarajući etničkim, rasnim ili drugim poreklom, ili pripadnosti tzv. „konstitutivnom narodu", naročito ako ova mera ima trajni, pre nego privremeni karakter, i koja se eventualno mogla opravdati ratnim sukobima i krhkim primirjem u vreme kada je mera propisana; takva mera nema objektivno ni razumno obrazloženje.[596]

Kada je reč o pasivnom biračkom pravu pojedinaca koji imaju **dvojno državljanstvo**, posedovanje stranog državljanstva ne bi smelo da bude osnov za ograničenje pasivnog biračkog prava u matičnoj državi (pod uslovom da matična država dopušta mogućnost sticanja dvojnog državljanstva), čak i kada je stanovništvo etnički raznovrsno i postoji rizik da broj članova skupštine s višestrukim državljanstvom bude visok.[597]

8.13.4. Korisni saveti u normiranju prava na slobodne izbore

- U normiranju prava na slobodne izbore Sud priznaje državi ugovornici značajan stepen diskrecije - i vodi računa o istorijskom kontekstu u kojem se pravo na slobodne izbore razvijalo u toj državi.
- Nezavisno od prethodnog, svako ograničenje prava na slobodne izbore mora da bude u saglasnosti sa doktrinom „implicitnog ograničenja" koja se primenjuje na sva ograničena prava (poglavlje 6.1.).
- U pogledu načina primene doktrine implicitnog ograničenja, dok test koji se odnosi na aktivno biračko prava uključuje širu ocenu proporcionalnosti zakonskih odredbi kojima se pojedinac ili grupa osoba lišavaju ovog prava, test koji Sud primjenjuje u ograničenju pasivnog biračkog prava uglavnom je ograničen na utvrđivanje proizvoljnosti u propisima koji uređuju lišavanje pojedinca prava da se kandiduje na izborima.[598]
- Vodite računa o čvrstoj vezi između člana 3. Dodatnog Protokola i člana 14. Konvencije (zabrana diskriminacije).
- U vezi sa praksom Suda koja se tiče same organizacije izbora, konsultujte:
  - European Court of Human Rights,*Vodič o članu 3. Protokola 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima: Pravo na slobodne izbore*, 30 april 2017., Strazbur, str. 14-17.
- Za druge slučajeve ograničenja pasivnog biračkog prava koji nisu razmatrani u Priručniku, konsultujte:
  - *Vodič o članu 3. Protokola 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima: Pravo na slobodne izbore*, str. 17-19.
- Za druga pitanja od značaja za ostvarivanje prava na slobodne izbore, uključujući izbornu kampanju, izvršenje mandata i izborne sporove, konsultujte:
  - *Vodič o članu 3. Protokola 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima: Pravo na slobodne izbore, str.* 19-23;
  - European Court of Human Rights, *Guide on Article 3 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Right to Free Elections*, Strasbourg, 31 December 2020.

8.14. Zaštita imovine

Član 1. Dodatnog Protokola uz Konvenciju

Svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava.

Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne utiču na pravo države da primenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulisala korišćenje imovine u skladu s opštim interesima ili da bi obezbedila naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.

Ratio legis člana 1. Dodatnog Protokola jeste da zaštiti pojedinca od neopravdanog upliva države ugovornice u ostvarivanju prava na neometano uživanje njegove imovine. Stoga je osnovna obaveza države ugovornice u pogledu ostvarivanja ovog **negativna**. Međutim, u svetlu člana 1. Konvencije, država ugovornica može da ima i određene **pozitivne** obaveze, odnosno obavezu da preduzme mere koje se smatraju nužnim da bi se zaštitilo pravo na neometano uživanje imovine pojedinca.[599]

Pojam **imovine** iz člana 1. Dodatnog Protokola Sud *autonomno* i *široko* tumači. Činjenica da zakoni države ugovornice određeni interes ne priznaju kao „pravo" ili „pravo na imovinu" ne sprečava Sud da predmetni interes, u određenim okolnostima, kvalifikuje kao „imovinu" u smislu člana 1. Dodatnog Protokola.[600]U praksi Suda pojam imovine ne uključuje samo pravo svojine nad pokretnim stvarima (uključujući svojinu nad akcijama, udelima i drugim obligacionim i vlasničkim finansijskim instrumentima)[601] i nepokretnim stvarima, pravo intelektualne svojine,[602]dospela obligaciono-pravna potraživanja i pravo službenosti, već

obuhvata i sledeće privatno-pravne interese:

- Pod izvesnim uslovima, **korisnici usluga** privatnog društva ili preduzetnika mogu se smatrati imovinom koje je društvo ili preduzetnik stekao obavljanjem svoje delatnosti i koji stoga predstavljaju aktivu odnosno imovinu tog društva ili preduzetnika.[603]
- Pozitivni privatno-pravni interesi takođe su pokriveni pojmom imovine. Ovo uključuje i pravo na zaključenje **ugovora o zakupu**, na osnovu zakona kojim se ograničava visina zakupnine[604]i *de facto* **vlasništvo** nad trošnom kućicom koja je protivpravno podignuta na deponiji, gde je živela porodica, a što su tolerisale javne vlasti;[605]ovo je tim pre slučaj ukoliko domaće pravo priznaje i da su bespravno podignuti objekti predmet prava svojine.[606]
- Isto tako, dugogodišnja praksa javne vlasti koja je tolerisala da podlosilac predstavke koristi **zemljište** čije je vlasništvo **sporno** dovela je do stvaranja prava na imovinu u smislu člana 1. Dodatnog Protokola.[607]
- **Penzioni sistem** u kojem se na osnovu uplata doprinosa formira individualni udeo u imovini fonda, koji se može u svakom trenutku kvantifikovati. Na drugoj strani, penzioni i **socijalni sistem** zasnovan na načelima solidarnosti, koji odražava odnos zajednice kao celine, u kojem se udeo pojedinca u njegovoj imovini ne može identifikovati, već se isplata zasniva na očekivanju pretpostavljenog iznosa čija isplata zavisi od ispunjenosti uslova u vreme isplate penzija, ne predstavlja imovinu u smislu čl. 1. Dodatnog Protokola.[608]
- **Izgubljena dobit**,[609] i druga „legitimna očekivanja" zasnovana na zakonu i odluci suda.[610]
- Dozvola za služenje **alkohola** i dozvola za **ribarenje**.[611]
- **Nepokretnosti** i druga imovina koja je uništena u oružanim i ratnim **sukobima**, ukoliko vlasnik imovine može *prima faciae* dokazati da se radi o njegovoj imovini (na primer, kratak opis uništene ili oštećene nepokretnosti, izvod iz zemljišnih knjiga, potvrda o plaćenom porezu na napokretnosti, izjave svedoka, fotografije, plan nepokretnosti, itd.).[612]
- U određenim slučajevima i **pravo na zakupninu**, kao pasivni prihod stanodavca, uživa zaštitu člana 1. Dodatnog Protokola.[613]

Na drugoj strani, osnovno je pravilo da se akcionari i članovi ne mogu smatrati neposrednim žrtvama mera koje pogađaju ekonomske interese akcionarskog društva i društva sa ograničenom odgovornošću, osim u slučaju kada je veza između njih i društva toliko bliska i jaka da bi se ovo razlikovanje smatralo veštačkim (na primer, porodične firme, solo član društva sa ograničenom odgovornošću, itd.), a radi se o merama koje neposredno utiču na položaj akcionara ili člana u **upravljačkoj strukturi** društva. U takvim slučajevima, Sud je spreman da koristi doktrinu **probijanja pravnog subjektiviteta** i prizna povredu prava na imovinu akcionaru odnosno članu.[614]Sud je takođe spreman da prizna pravo na imovinu akcionarima i članovima zbog povrede ekonomskih interesa društva u slučajevima kada društvo ne može da koristi svoje redovne organa da bi se obratilo Sudu. Takav je slučaj sa postupkom stečaja, ukoliko akcionari ili članovi mogu da dokažu da stečajni upravitelj ne želi ili ne može da zaštiti ekonomske interese društva pred domaćim sudovima ili pred Sudom.[615]

Napomene:

- Pravo na imovinu ne uključuje pravo na sticanje imovine i očekivanje nasledstva.[616]
- Član 1. Dodatnog Protokola ne jemči pravo na pravičnu i punu naknadu u slučaju oduzimanja imovine u opštem interesu, niti zahteva isplatu iste visine naknade za svaku kategoriju oduzimanja imovine,[617] ali u svakom slučaju uključuje pravo na isplatu (neke) naknade.[618]
- Standard „neometano uživanje svoje imovine" odnosi se na negativnu obavezu države da svojim činjenjem ne ometa pojedinca u uživanju njegove imovine; ovo se odnosi i na praksu de facto eksproprijacije, naročito ako je takva praksa raširena i predstavlja strukturalni problem. [619]
- Činjenica da se pravo na imovinu može poništiti u određenim okolnostima ne utiče na zaštitu koju takvoj imovini jemči član 1. Dodatnog Protokola, barem dok pravo nije poništeno.[620]

8.14.1. Legitimna ograničenja prava na zaštitu imovine

Iz prakse Suda, doktrina „implicitnog ograničenja“, koja se primenjuje na sva ograničena prava i slobode zajemčene Konvencijom (poglavlje 6.1.), podrazumeva da je legitimno ono ograničenje prava na neometano uživanje imovine koje je: 1) saglasno sa principom zakonitosti, to jest vladavine prava; 2) služi legitimnom cilju („javnom interesu“); i 3) koji je „razumno proporcionalan“ legitimom cilju kojem služi.[621]

U analizi gore navedenog testa Sud koristi sledeću listu pitanja: 1) da li je došlo do ograničenja prava na neometano uživanje imovine? 2) ukoliko je došlo do ograničenja, da li ono ima za posledicu lišavanje prava na imovinu? 3) ukoliko nije došlo do lišavanja prava na imovinu, da li je nad imovinom uspostavljena kontrola koja onemogućava njeno neometano uživanje? 4) ukoliko se u konkretnom slučaju ne može utvrditi da je došlo do lišavanja prava na imovinu ili kontrole nad uživanjem imovine, da li okolnosti slučaja omogućavaju da Sud isti razmatra u kontekstu opštih principa od značaja za neometano uživanje imovine?[622]

8.14.2. Korisni saveti u normiranju prava na zaštitu imovine

- U normiranju prava na zaštitu imovine vodite računa da je osnovna obaveza države ugovornice da se ne meša u ostvarivanje ovog prava, ali da država ugovornica ima i određene pozitivne obaveze kako bi omogućila nesmetano ostvarivanje prava.
- U ograničenju prava na zaštitu imovine vodite računa o standardima koje Sud primenjuje za legitimno ograničenje ovog prava.
- U vezi sa prethodnim, iako član 1. Dodatnog Protokola ne garantuje pravo na punu i pravičnu naknadu u slučaju eksproprijacije, ovim članom garantuje se pravo na naknadu čija visina ne može dovesti do toga da se pravo na zaštitu imovine liši svakog sadržaja.
- Za sudsku prasku od značaja za normiranje prava na zaštitu imovine konsultujte:
  - Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 238-244.
  - Evropski sud za ljudska prava, *Vodič kroz član 1. Protokola 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima: Zaštita vlasništva*, Strazbur (2018)
  - European Court of Human Rights, *Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Protection of Property*, Strasbourg, 31 August 2020

9. APSOLUTNA PRAVA I SLOBODE ZAJEMČENE KONVENCIJOM

9.1. Pravo na život

Član 2. Konvencije

1. Pravo na život svakog lica zaštićeno je zakonom. Niko ne sme biti namerno lišen života, osim prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom.
2. Lišenje života se ne smatra protivnim ovom članu ako proistekne iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna:
   a) radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja;
   b) da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili sprečilo bekstvo lica zakonito lišenog slobode;
   c) prilikom zakonitih mera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune.

Iako pravo na život pripada grupi apsolutnih prava i sloboda zajemčenih Konvencijom, član 2. Konvencije propisuje i određena ograničenja prava na život (videti dole). Pored toga, stav 1. člana 2. propisuje da „niko ne sme biti namerno lišen života, osim prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom", ali je ova odreba stavljena van snage stupanjem na snagu **Protokola 13 uz Konvenciju** o **ukidanju smrtne kazne**, koji propisuje da nijedna odredba ovog protokola ne može biti ukinuta odnosno stavljena van snage na osnovu člana 15. Konvencije (odstupanje u vanrednim okolnostima).

U odnosu na član 2. Konvencije država ugovornica ima određene **pozitivne obaveze**, koje se odnose na sve njene aktivnosti, kako javne tako i tajne, koje mogu ugroziti pravo na život.[623]Ovo naročito uključuje obavezu države ugovornice:

- Da **zakonom** zaštiti pravo na život. Ova obaveza odnosi se na „donošenje krivičnopravnih propisa, kojima se kažnjava nezakonito lišavanje ili ugrožavanje života pojedinaca", odnosno na donošenje delotvornog zakonodavnog i institucionalnog okvira za odvraćanje od samovoljnog lišenja života.[624]
- Da preduzme **razumne korake** kako bi osigurala ostvarivanje prava na život u okviru svoje nadležnosti kako od povreda ovog prava od strane javne vlasti, tako i od povreda od strane privatnih lica. Ovo uključuje i obavezu zaštite života konkretnog pojedinca koja postoji kada je javna vlast znala, ili morala znati za realnu i neposrednu opasnost po život pojedinca, a propustila je da preduzme odgovarajuće mere u okviru svojih nadležnosti kako bi izbegla taj rizik.[625]
- Da u slučaju lišenja života pojedinaca sprovede **efikasnu istragu**, kako bi se utvrdili svi detalji vezani za taj događaj i kaznili učinioci srazmerno težini učinjenog dela.[626]

U praksi Suda **pozitivne obaveze** države razmatrane su u kontekstu zdravstvene zaštite (videti Napomene 1),[627]opasnih aktivnosti, uključujući industrijske i prirodne katastrofe opasne po život (videti dole), saobraćajnih nesreća sa teškim ili fatalnim ishodom (neproporcionalno blage krivične sankcije ili neadekvatna primena režima sankcija),[628] povreda na radu,[629] igralištu,[630] školi,[631] bezbednosti na putevima,[632] pružanja prve pomoći,[633] nege ranjivih osoba u državnim ustanovama,[634] obaveze države ugovornice da na odgovarajući način osigura područje koje je minirala vojska,[635] obaveze da hitno reaguje u slučajevima nestanka pojedinca u okolnostima u kojima mu je ugrožen život, itd.[636]

Kada je reč o pozitivnim obavezama države ugovornice u odnosu na industrijske i **prirodne katastrofe** opasne po život, one uključuju obavezu države da obezbedi odgovarajući odgovor na prepoznati rizik, a naročito da obezbedi i odgovarajući sistem upozorenja.[637] U ovakvim situacijama, saglasno opštim pozitivnim obavezama države ugovornice, mora

postojati i delotvoran sudski ili upravni mehanizam ispitivanja propusta koji su doveli do gubitka života ili povreda sa potencijalno smrtnim ishodom[638]

Napomene 1

- Pozitivne obaveze države ugovornice u odnosu na član 2. Konvencije ne razmatraju se samo u nesrećnim slučajevima gubitka života, već i u slučajevima sa potencijalno smrtnim ishodom koji se mogu pripisati odgovornosti države ugovornice.[639]
- U praksi Suda, pod nesrećnim slučajevima sa potencijalno smrtnim ishodom podrazumevaju se aktivnosti koje su po svojoj prirodi opasne, odnosno ugrožavaju život pojedinca, ili su dovele do povreda koje su opasne po život.[640]
- Zaštitu člana 2. Konvencije uživaju i slučajevi ozbiljne bolesti pojedinca (leukemija,[641] hepatitis, [642]rak, [643] AID virus,[644]) za koje se država ugovornica može smatrati odgovornom.

Kada je reč o **ograničenjima** propisanim u stavu 2. člana 2. Konvencije, upotreba sile koja je dovela do lišenja života mora biti **apsolutno nužna**. Imajući u vidu ciljeve Konvencije i potrebu da režim zaštite prava i sloboda zajemčenih Konvencijom bude stvaran i efikasan, pre nego teorijski i iluzoran, samo test apsolutne nužnosti može da opravda lišavanje života u slučajevima definisanim u stavu 2. člana 2. Konvencije.[645] Saglasno praksi Suda, ovo pretpostavlja i postojanje odgovarajućeg pravnog okvira za upotrebu sile od strane predstavnika javne vlasti,[646] koji mora da uredi i šta se smatra prekomernom upotrebom sile, uvažavajući opšte standarde i vrednosti na kojima se zasniva Konvencija;[647] Prekomerna upotreba sila koja se može smatrati **pokušajem ubistva** takođe se razmatra u kontekstu zaštite koju jemči član 2. Konvencije.[648]

Napomena 2

Zbog značaja prava na život za ukupni režim zaštite prava i sloboda zajemčenih Konvencijom, član 2. primenjuje se ekstrateritorijalno, što znači da štiti sve pojedince koji se nalaze na teritoriji države ugovornice, uključujući i one koji su u zemlju ušli ilegalno, od proterivanja ili ekstradicije u zemlju gde im preti ozbiljna opasnost po život.

9.2. Zabrana mučenja

Član 3. Konvencije
Niko ne sme biti podvrgnut mučenju, ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

Zabrana mučenja ima **apsolutni karakter**, s obzirom da član 3. Konvencije ne predviđa opšta i posebna ograničenja ovoga prava. Ovo se pravo ne može staviti van snage pozivanjem na član 15. Konvencije (odstupanja u vanrednim okolnostima), nezavisno od prirode postupanja pojedinca i ozbiljnosti pretnje po bezbednost države ugovornice,[649] uključujući terorizam i organizovani kriminal.[650]

Da bi se određeno postupanje smatralo mučenjem ili nečovečnim ili ponižavajućem postupanjem potrebno je da u sebi sadrži „minimalni nivo surovosti, koji uključuje fizičke povrede ili intenzivnu mentalno-psihičku patnju“.[651] U praksi Suda, ispunjavanje ovog uslova procenjuje se na osnovu sledećih kriterijuma: 1) trajanje inkriminisanog postupanja; 2) fizički aspekti inkriminisanog postupanja; 3) mentalno-psihički elementi inkriminsanog postupanja; 4) pol, starost i stanje zdravlja žrtve.[652]

Saglasno prethodnom, nečovečno i ponižavajuće postupanje može da se odnosi i na postupanje kojim se unižava ljudski dignitet pojedinca, koji dovodi do osećaja straha, anksioznosti, bola ili osećaja inferiornosti dovoljno jakog da može da slomi moralni i fizički otpor pojedinca takvom postupanju.[653] Pored toga, patnja koja je rezultat prirodno nastale psihičke i fizičke bolesti takođe može biti pokrivena zaštitom člana 3. Konvencije, ukoliko je ova patnja povećana postupanjem javne vlasti, uključujući uslove u pritvoru, proterivanje i druge mere za koje se javna vlast može smatrati odgovornom.[654]

Napomena:
Da bi utvrdio postojanje mučenja u konkretnog slučaju, Sud se po pravilu poziva na definiciju toruture (mučenja) iz člana 1. *Konvencije Ujedinjenih nacija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka* koji propisuje:
U smislu ove konvencije, izraz „tortura" označava svaki akt kojim se jednom licu namerno nanose bol ili teške fizičke ili mentalne patnje u cilju dobijanja od njega ili nekog trećeg lica obaveštenja ili priznanja ili njegovog kažnjavanja za delo koje je to ili neko treće lice izvršilo ili za čije izvršenje je osumnjičeno, zastrašivanja tog lica ili vršenja pritiska na njega ili zastrašivanja ili vršenja pritiska na neko treće lice ili iz bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije ako taj bol ili te patnje nanosi službeno lice ili bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristankom. Taj izraz se ne odnosi na bol ili patnje koje su rezultat isključivo zakonitih sankcija, neodvojivih od tih sankcija ili koje te sankcije prouzrokuju.[655]

Pored osnovne, negativne obaveze države u odnosu na ostvarivanje ovog prava, država ugovornica ima i određene **pozitivne obaveze** kako bi obezbedila zaštitu pojedinca od mučenja ili ponižavajućeg postupanja. Ovo se odnosi na obavezu sprečavanja, uklanjanja ili umanjenja povreda od postupanja kako organa javne vlasti, tako i pojedinca. Međutim, pozitivne obaveze države ugovornice **ne uključuju** obavezu da obezbedi odgovarajuće uslove ili da krivično goni supruga koji asistira supruzi u eutanaziji - ili da obezbedi pravni okvir za bilo koji drugi oblik dobrovoljnog lišenja života.[656]

Pored toga, država ugovornica ima obavezu sprovođenja **delotvorne istrage**, otkrivanja i kažnjavanja počinioca koji su odgovorni za povredu člana 3. Konvencije. Za pojedinca koji je u pritvoru bio izložen phiso-fizičkom zlostavljanju i mučenju, ova obaveza podrazumeva i „potpun i nezavisan pregled pre otpuštanja, od strane kvalifikovanog doktora, bez prisustva policijskog službenika, a izveštaj mora sadržati ne samo opis povreda, već i konzistentnost u izjavi žrtve o načinu njihovog nastanka".[657]

Napomene:
- Član 3. Konvencije (kao i član 2.) primenjuje se ekstrateritorijalno i nameće obavezu državi ugovornici da ne može proterati pojedinca u državu u kojoj mu preti opasnost po fizički i psihički integritet.[658]
- O različitim aspektima zabrane mučenja, uključujući praksu Suda u vezi sa pritvorom, zatvorskim uslovima i zabranom proterivanja, videti *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 123–137.

9.3. Zabrana ropstva i prinudnog rada

9.3.1. Opšte napomene

Član 4. Konvencije

1. Niko se ne sme držati u ropstvu ili ropskom položaju.
2. Ni od koga se ne može zahtevati da obavlja prinudni ili obavezni rad.
3. Za svrhe ovog člana izraz „prinudni ili obavezni rad" ne obuhvata:
   a) rad uobičajen u sklopu lišenja slobode određenog uskladu sa odredbama člana 5. ove Konvencije ili tokom uslovnog otpusta;
   b) službu vojne prirode ili, u zemljama u kojima se priznaje prigovor savesti, službu koja se zahteva umesto odsluženja vojne obaveze;
   c) rad koji se iziskuje u slučaju kakve krize ili nesreće koja preti opstanku ili dobrobiti zajednice;
   d) rad ili službu koji čine sastavni deo uobičajenih građanskih dužnosti.

Član 4. stav 1. Konvencije utvrđuje da „niko se ne sme držati u ropstvu ili ropskom položaju". Za razliku od većine drugih supstancijalnih odredaba Konvencije, član 4. stav 1. **ne dopušta** nikakav izuzetak niti **odstupanje** po osnovu člana 15. stav 2. Konvencije (odstupanje u vanrednim okolnostima),uključujući i **vanredno stanje** koje ugrožava opstanak nacije.[659]

U članu 4. ne pominje se trgovina ljudima, nego se u njemu zabranjuje „ropstvo", „ropski položaj" (servitut) i „prinudni i obavezni rad".[660]Kako se navodi u Vodiču za član 4. Evropske konvencije: „trgovina ljudima, po samoj svojoj prirodi i po svrsi eksploatacije, zasniva se na vršenju ovlašćenja koja se vezuju uz pravo svojine. U njoj se ljudi tretiraju kao roba koja se može kupiti i prodati, kao i podvrgnuti prinudnom radu, koji je često malo plaćen ili uopšte nije plaćen, obično u industriji seksa, ali i u drugim oblastima. Ona podrazumeva pomni nadzor nad aktivnostima žrtava, čija je sloboda kretanja često ograničena. Ona podrazumeva i primenu nasilja i pretnji žrtvama, koje žive i rade u teškim uslovima. Trgovina ljudima se u obrazloženjima u Eksplanatornom izveštaju uz Konvenciju Saveta Evrope protiv trgovine ljudima opisuje kao moderni oblik stare svetske trgovine robljem".[661]

Imajući u vidu prethodno, kao i obavezu da Konvenciju tumači u svetlu aktuelnih uslova, Sud smatra da nije potrebno da u specifičnom kontekstu trgovine ljudima utvrđuje da li postupanje na koje se podnosilac predstavke žali predstavlja „ropstvo", „ropski položaj" ili „prinudni ili obavezni rad". Sud smatra da trgovina ljudima, sama po sebi, u smislu člana 3(a) *Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom*, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, spada u polje dejstva člana 4. Konvencije.[662]

Napomene:

- Kada ispituje obim pojma „ropstvo" u smislu čl. 4. Konvenicije, Sud se poziva na klasičnu definiciju ropstva utvrđenu u Konvenciji o ropstvu iz 1926. godine, po kojoj ropstvo predstavlja „status ili stanje lica nad kojim se vrše svi ili neki atributi prava svojine".[663]
- U smislu Konvencije „ropski položaj" (servitut) označava obavezu da se pružaju usluge pod prinudom i zato se vezuje s pojmom ropstva.[664]
- Karakteristična odlika po kojoj se razlikuje ropski položaj od prinudnog ili obaveznog rada u smislu člana 4. Konvencije leži u osećaju žrtve da je njeno stanje trajno i da nema izgleda da se ta situacija promeni. Sud je ustanovio da je dovoljno da taj osećaj počiva na „objektivnim elementima (pored obaveze pojedinca da drugima pružaj određene usluge... i obaveze 'kmeta' da živi na imanju drugog lica i njegovu nemogućnost da promeni svoje stanje) ili da ga izazivaju ili podstiču oni koji snose odgovornost za takvu situaciju".[665]

Član 4. stav 2. Konvencije zabranjuje prinudni ili obavezni rad, ali **ne definiše** šta se podrazumeva pod „prinudnim ili obaveznim radom", niti se smernice o tom pitanju mogu naći u bilo kojem dokumentu Saveta Evrope koji se odnosi na pripremne radove na izradi Evropske konvencije.[666]U tumačenju ovog pitanja, Sud se oslanja na **Konvenciju Međunarodne organizacije rada br. 29** o prinudnom ili obaveznom radu, koja „prinudni ili obavezni rad" definiše kao „svaki rad ili uslugu koji se od nekog pojedinca zahteva pod pretnjom bilo kakve kazne i na koji taj pojedinac nije dobrovoljno pristao".[667]

Član 4. stav 3. Konvencije pomaže pri tumačenju člana 4. stava 2. Konvencije. Naime, koliko god da su različita četiri podstava (tačke) stava 3. ono što im je zajedničko jeste da se zasnivaju na idejama o opštem interesu, društvenoj solidarnosti i onome što je uobičajeno pri redovnom stanju stvari.[668]

Napomene:

- Član 4. stav 3(a) Konvencije ukazuje na to da izraz „prinudni ili obavezni rad" ne obuhvata „svaki rad uobičajen u sklopu lišenja slobode", niti tokom uslovnog otpusta.
- Pri utvrđivanju šta treba smatrati „radom uobičajenim u sklopu lišenja slobode", Sud uzima u obzir standarde koji preovlađuju u državama ugovornicama.[669]
- U praksi Suda, činjenica da zatvorenik nije plaćen za obavljeni rad sama po sebi ne znači da se ta vrsta rada ne može smatrati „radom koji se zahteva u sklopu uobičajenog lišenja slobode."[670]

9.3.2. Pozitivne obaveze države ugovornice

Pozitivne obaveze države u vezi sa članom 4. Konvencije uključuju:

- Obavezu uspostavljanja odgovarajućeg **zakonodavnog i upravnog okvira** kojim se zabranjuju i efikasno kažnjavaju inkriminisana dela propisana članom 4. Konvencije.[671]U kontekstu **trgovine ljudima**, Sud je naglasio da Protokol iz Palerma i Konvencija o borbi protiv trgovine ljudima upućuju na potrebu da se usvoji sveobuhvatan pristup borbi protiv trgovine ljudima, što obuhvata mere za sprečavanje trgovine ljudima i za zaštitu žrtava, pored mera za kažnjavanje trgovaca ljudima.[672]
- Država ugovornica može imati i pozitivnu obavezu preuzimanja **operativnih mera** za zaštitu žrtava ili potencijalnih žrtava od postupanja suprotnih članu 4. Konvencije. Da bi iz okolnosti konkretnog slučaja proistekla ova pozitivna obaveza, mora se dokazati da je javna vlast znala ili je trebalo da zna za okolnosti na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da postoji razumna sumnja da je neki pojedinac bio podvrgnut ili da se nalazilo u stvarnoj i neposrednoj opasnosti da bude podvrgnut postupanju koje je suprotno članu 4. Konvencije.[673] Međutim, imajući na umu teškoće u osiguranju javne bezbednosti savremenih društava i operativne izbore koji policijski organi nužno moraju da prave u smislu prioriteta i raspoloživih resursa, obaveza preuzimanja operativnih mera mora se tumačiti na način koji **ne nameće** nemoguće ili nesrazmerne troškove i obaveze državama ugovornicama.[674]
- Član 4. Konvencije sadrži i **procesnu obavezu** da se sprovede istraga kada postoji osnovana sumnja da su prekršena prava pojedinca koja su zajemčena članom 4. Konvencije, i to na inicijativu same javne vlasti, čim su nadležni organi dobili ili prikupili operativna saznanja o konkretnom slučaju.[675] Da bi ova istraga bila delotvorna, mora biti nezavisna od lica koja su u događajima učestvovala i istovremeno mora omogućiti da se identifikuju i adekvatno kazne odgovorni. Pored toga, i na ove istrage primenjuje se univerzalni zahtev da istraga koja se odnosi na navodnu povredu prava zajemčenih Konvencijom mora biti efikasna, a tamo gde postoji mogućnost da se pojedinac izbavi iz štetne situacije u kojoj se nalazi, istraga mora biti i hitna. Konačno, žrtva ili njen srodnik moraju učestvovati u postupku u meri koja je neophodna da se zaštite njihovi legitimni interesi.[676] U kontekstu **trgovine ljudima**, pored obaveze da sprovede istragu o

događajima koji su se desili na njenoj teritoriji, država ugovornca ima i obavezu da u prekograničnim slučajevima trgovine ljudima delotvorno sarađuje sa nadležnim organima drugih država koje su uključene u istragu o inkriminisanim događajima van njene teritorije.[677]

9.4. Kažnjavanje samo na osnovu zakona

Član 7. Konvencije

1. Niko se ne može smatrati krivim za krivično delo izvršeno činjenjem ili nečinjenjem koje, u vreme kada je izvršeno, nije predstavljalo krivično delo po unutrašnjem ili međunarodnom pravu. Isto tako, ne može se izreći stroža kazna od one koja se mogla izreći u vreme kada je krivično delo izvršeno.
2. Ovaj član ne utiče na suđenje i kažnjavanje nekog lica za činjenje ili nečinjenje koje se u vreme izvršenja smatralo krivičnim delom prema opštim pravnim načelima koja priznaju civilizovani narodi.

Prava zajemčena članom 7. Konvencije predstavljaju suštinski element vladavine prava i stoga zauzimaju istaknuto mesto u ukupnom sistemu zaštite koji garantuje Konvencija; ovo se reflektuje u činjenici da odstupanja od člana 7., kao i kod člana 4. Konvencije (poglavlje 9.3.), nije dozvoljeno ni u slučajevima predviđenim u članu 15. stav 2. Konvencije (odstupanje u vanrednim okolnostima). *Ratio legis* čl. 7. jeste da obezbedi delotvornu zaštitu od proizvoljnog gonjenja, osuđujuće presude i kažnjavanja.[678] U ovom članu otelotvoreno je načelo da krivično delo može biti definisano, a kazna određena samo zakonom (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) i da se krivično pravo ne sme široko tumačiti na štetu optuženog, uključujući i primenu analogije.[679]

Napomene:

- Član 7· primenjuje sa samo u slučajevima kada je lice proglašeno krivim za izvršenje krivičnog dela, pre nego na samo krivično gonjenje koje je u toku[680], ili odluku o izručenju nekog lica[681]; u smislu Konvencije, ne može postojati osuđujuća presuda ako postojanje krivičnog dela nije utvrđeno u skladu sa zakonom.[682]
- Međutim, izricanje kazne bez „proglašenja krivice“ ponekad može dovesti do povrede čl. 7. Konvencije, ukoliko kažnjavanje optuženog čije suđenje nije imalo za posledicu proglašenje njegove krivice nije spojivo sa načelom zakonitosti zajemčenim ovim članom.[683]
- Pojam „krivičnog dela“ u smislu čl. 7. st. 1. Konvencije Sud određuje primenom istih kriterijuma koji se primenjuju za njegovo definisanje u čl. 6. st. 1. Konvencije:[684]a) klasifikacija dela po domaćem pravu; b) priroda dela (najvažniji kriterijum);[685] c) težina kazne zaprećene pojedincu o kome je reč.[686]
- Pojam „zakona“ u smislu čl. 7. st. 1. Konvencije univerzalan je za sve članove Konvencije i obuhvata kako domaće zakonodavstvo (zakonski i podzakonski akti) tako i sudsku praksu.[687]
- Pojam „međunarodnog prava“ u smislu čl. 7. st. 1. Konvencije odnosi se na međunarodne ugovore koje je zaključila država ugovornica[688] i običajno međunarodno pravo.[689]
- Pojam „kazne“ u smislu čl. 7. st. 1 Konvencije Sud samostalno određuje. U oceni postojanja „kazne“, potrebno je prvo utvrditi da li je mera o kojoj je reč naložena nakon osuđujuće presude za „krivično delo“. Ostali faktori od značaja za ocenu Suda obuhvataju „prirodu i cilj mere o kojoj je reč (naročito njen kazneni cilj), njenu klasifikaciju po domaćem pravu, postupke vezane za njeno usvajanje i sprovođenje i njenu težinu“,[690]pri čemu težina mere sama po sebi nije od odlučujućeg značaja, imajući u vidu da nekrivične mere preventivnog karaktera mogu imati znatan efekat na pojedinca.[691]

U praksi Suda, **zabrana retroaktivnosti** koja se jemči članom 7. Konvencije važi samo u odnosu na **materijalno pravne** odredbe krivičnog zakona kojima se definišu krivična dela i odgovarajuće kazne, ali ne i na **procesne** odredbe krivičnog zakona, čiju neposrednu primenu, u skladu sa načelom *tempus regit actum,* Sud u načelu smatra razumnom.[692] Kada je reč o **roku zastarelosti**, čl. 7. Konvencije ne sprečava neposrednu primenu zakona kojima se produžavaju rokovi zastarelosti na postupke u toku, ukoliko nije istekao rok zastarelosti za navodno krivično delo[693] i ukoliko produženje roka nije proizvoljno;[694]u takvim okolnostima, rokovi zastarelosti tretiraju se kao *procesno*, a ne materijalno pravno pitanje.[695]Pored toga, kada su zločini za koje je lice osuđeno bili kažnjivi po **međunarodnom pravu**, odluka o pitanju važećeg roka zastarelosti mora se doneti u svetlu međunarodnog prava od značaja za odnosni predmet.[696]

Sud takođe pravi razliku između mera koje predstavljaju „kaznu" i mera koje se odnose na njeno „izvršenje". Kada se karakter i cilj određene mere odnose na smanjenje kazne ili promenu postupka za uslovno puštanje na slobodu, ta mera ne predstavlja sastavni deo „kažnjavanja" u smislu člana 7. st. 1. Konvencije;[697] isto se odnosi i na propust javne vlasti da zakonodavstvo o pomilovanju primeni na osuđujuću presudu koja je već stupila na snagu.[698]

Razlika između mere koja predstavlja „kaznu" i one koja se odnosi na „izvršenje" kazne u smislu čl. 7. st. 1. Konvencije nije uvek u praksi jasna. U praksi Suda, način na koji je skup zatvorskih propisa o načinu izvršenja kazni tumačen i sproveden u odnosu na kaznu o kojoj je reč seže dalje od jednostavnog izvršenja i obuhvata i obim kazne.[699] Pored toga, produženje preventivnog pritvora od strane sudova zaduženih za izvršenje presude, shodno zakonodavstvu koje je stupilo na snagu pošto je podnosilac predstavke izvršio krivično delo, predstavlja „dodatnu kaznu" i stoga se ne odnosi isključivo na izvršenje kazne.[700]Naime, izraz „izreći" u drugoj rečenici čl. 7. st. 1. ne može se tumačiti tako da se iz njegove primene isključuju sve mere uvedene nakon izricanja presude. Kada mere koje su preduzeli zakonodavni ili upravni organi ili sudovi nakon izricanja pravosnažne presude ili u vreme njenog izvršenja dovode do redefinisanja ili izmene obima „kazne" koju je sud odredio, na ove mere takođe se odnosi zabrana retroaktivnog kažnjavanja.[701]

9.5. Pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u istoj krivičnoj stvari

Član 4. Protokola 7 uz Konvenciju

1. Nikome se ne sme ponovo suditi niti se može ponovo kazniti u krivičnom postupku u nadležnosti iste države za delo zbog koga je već bio pravosnažno oslobođen ili osuđen u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom te države.
2. Odredbe prethodnog stava ne sprečavaju ponovno otvaranje postupka u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom date države, ako postoje dokazi o novim ili novootkrivenim
činjenicama, ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod.
3. Ovaj se član ne može staviti van snage na osnovu člana 15. Konvencije.

Član 4. Protokola 7 uz Konvenciju sastoji se od tri stava. U prvom stavu sadržana su tri ključna pitanja za primenu načela *non bis in idem*: 1) da li su oba postupka po karakteru bila „krivična"; 2) da li se u oba postupka radilo o istom delu; i 3) da li je došlo do dupliranja postupka. Treće pitanje čine tri odvojena potpitanja: a) da li je prva odluka bila „pravosnažna"; b) da li je sproveden novi postupak; i c) da li je primenljiv izuzetak iz drugog stava ovog člana. Formulacijom „u nadležnosti iste države" primena člana 4. ograničava se na **nacionalni nivo**. Stoga se primedbe o dupliranju postupka u smislu člana 4. koje se odnose na više od jedne zemlje smatraju **nedopuštenim**.[702]

Zabrana ponovnog suđenja i kažnjavanja u članu 4. st. 1. odnosi se na „krivični postupak". U praksi Suda, pravna klasifikacija postupaka u nacionalnom pravu ne može predstavljati jedini kriterijum od značaja za primenljivost načela *non bis in idem*; u suprotnom, primena ove odredbe bila bi prepuštena diskreciji odnosno slobodnoj proceni države ugovornice u meri koja bi mogla dovesti do rezultata nespojivih sa ciljem i svrhom Konvencije.[703] Stoga Sud pojam „krivičnog postupka" tumači u svetlu opštih načela koja važe za odgovarajuće izraze „krivična optužba" i „kazna" u članu 6., odnosno članu 7. st. 3. Konvencije. U praksi Suda propisana su tri kriterijuma, poznata kao „Engel kriterijumi"[704] od značaja za određenje „krivične optužbe": 1) pravna klasifikaciju dela u nacionalnom pravu; 2) karakter dela; 3) težina kazne koja se može izreći za inkriminisano delo. Drugi i treći kriterijum postavljeni su alternativno, pre nego kumulativno. Međutim, time se ne isključuje primena kumulativnog pristupa, naročito kada na osnovu odvojene analize svakog kriterijuma nije moguće izvesti jasan zaključak o postojanju krivične optužbe.[705]

10. OPŠTI STANDARDI U OGRANIČENJU PRAVA I SLOBODA ZAJEMČENIH KONVENCIJOM

10.1. Granice korišćenja ograničenja prava

Član 18. Konvencije

Ograničenja navedenih prava i sloboda koja su dozvoljena ovom Konvencijom ne smeju se primenjivati ni u koje druge svrhe osim onih zbog kojih su propisana.

10.2. Zabrana diskriminacije i opšta zabrana diskriminacije

Član 14. Konvencije

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, povezanost s nekom nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Član 1. Protokola 12 uz Konvenciju

1. Uživanje svakog prava koje zakon predviđa mora se obezbediti bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što je pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, povezanost s nekom nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.
2. Javne vlasti ne smeju ni prema kome vršiti diskriminaciju po osnovima kao što su oni pomenuti u stavu 1.

Zabrana diskriminacije zajemčena je u dva člana Konvencije. **Osnovna pravila** o zabrani diskriminacije sadržana su u **članu 14· Konvencije** („zabrana diskriminacije"), a njihov *ratio legis* je zaštita pojedinaca od diskriminacije u uživanju prava i sloboda **zajemčenih Konvencijom**; ovo upućuje na **nesamostalni karakter** ovog člana, jer je za njegovu primenu nužno postojanje određene kauzalne veze sa nekim od drugih prava i sloboda koji su zajemčeni Konvencijom i pripadajućim protokolima.[706]

U članu 14. Konvencije navodi se nekoliko zabranjenih osnova za vršenje kako **neposredne** tako i **posredne** diskriminacije (pol, rasa i boja kože, jezik,[707] veroispovest,[708] političko ili drugo mišljenje,[709] nacionalno ili socijalno poreklo,[710] pripadnost nacionalnoj manjini,[711] imovinski status,[712] rođenje[713]), ali ova lista nije iscrpljujuća (*numerus clausus*), već se odnosi i na diskriminaciju po osnovu „drugog statusa". U praksi Suda, ovaj drugi status odnosio se na: seksualnu orijentaciju;[714]polni identitet;[715]roditeljski i bračni status;[716]starosnu dob;[717]vojni ili profesionalni status;[718]imigracioni status;[719] prebivalište;[720]pritvorenički status;[721]zaposlenje;[722]diskriminaciju po osnovu medicinskog tretmana i genetskih karakteristika,[723]ali i druge vrste drugog statusa.[724]

Izraz „obezbeđuje" u članu 14. Konvencije ukazuje da država ugovornica pored negativnih ima i određene **pozitivne obaveze** u obezbeđivanju zaštite zajemčene ovim članom.[725]

Napomena:
U praksi Suda, diskriminacija po osnovu nacionalne pripadnosti smatra se vrstom rasne diskriminacije.[726]

Kada je reč o **opštoj zabrani diskriminacije,** ona je uređena članom **1. Protokola 12** uz Konvenciju; ovaj protokol do sada je ratifikovalo dvadeset država članica Saveta Evrope, među kojima i Srbija. *Ratio legis* ovog člana jeste da obezbedi zaštitu od diskriminacije i onih prava i sloboda koji nisu zajemčeni Konvencijom. Obaveze koje se odnose na državu ugovornicu u vezi sa članom 1. prevashodno su **negativne**: obaveza da se uzdrži od pravljenja nepravične razlike među pojedincima, dok je praksa Suda u vezi sa tumačenjem ovog člana još uvek retka.[727]

10.3. Zabrana zloupotrebe prava

Član 17. Konvencije

Ništa u ovoj Konvenciji ne može se tumačiti tako da podrazumeva pravo bilo koje države, grupe ili lica da se upuste u neku delatnost ili izvrše neki čin usmeren na poništavanje bilo kog od navedenih prava i sloboda ili na njihovo ograničavanje u većoj meri od one koja je predviđena Konvencijom.

Član 17. Konvencije smatra se jednim od fundamentalnih odredbi Konvencije čiji je *ratio legis* da zaštiti prava i slobode zajemčene Konvencijom tako što će jemčiti nesmetano delovanje demokratskih institucija države ugovornice, u cilju sprečavanja poništavanja zajemčenih prava i sloboda ili njihovog prekomernog ograničenja.[728]Međutim, odredbe člana 17. ne obavezuju samo državu ugovornicu,[729]već i grupe i pojedince.[730]Ovo omogućava državi ugovornici preuzimanje odgovarajućih i proporicionalnih mera protiv „totalitarnih pojedinaca" ili „ekstrmističkih grupa" koje, pozivajući se na prava i slobode zajemčene Konvencijom, zapravo žele da ista iskoriste za rušenje demokratskog poretka.[731]

Termin „**zloupotreba prava**" u članu 17. Konvencije koristiti se u njegovom uobičajenom značenju u pravnoj teoriji: „štetno vršenje prava i sloboda od strane njihovog nosioca, na način koji očigledno nije u skladu sa ciljevima zbog kojih se to pravo ili sloboda jemči ili im je suprotan.[732]

10.4. Odstupanje u vanrednim okolnostima

Član 15. Konvencije

1. U doba rata ili druge javne opasnosti koja preti opstanku nacije, svaka Visoka strana ugovornica može da preduzme mere koje odstupaju od njenih obaveza po ovoj Konvenciji, i to u najnužnijoj meri koju iziskuje takva situacija, s tim da te mere ne budu u neskladu s njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu.
2. Prethodna odredba ne dopušta odstupanja od člana 2., osim u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima, ili člana 3., 4. (stav 1) i 7.
3. Svaka Visoka strana ugovornica koja koristi svoje pravo da odstupi od odredbi Konvencije obaveštava u potpunosti generalnog sekretara Saveta Evrope o merama koje preduzima i razlozima za njih. Ona takođe obaveštava generalnog sekretara Saveta Evrope kada takve mere prestanu da deluju i kada odredbe Konvencije ponovo počnu da se primenjuju u potpunosti.

Član 15. Konvencije sastoji se od tri dela. Stav 1. definiše okolnosti zbog kojih država ugovornica može legitimno odstupiti od obaveza utvrđenih Konvencijom; ovaj stav takođe ograničava mere koje se mogu preduzeti za vreme takvog odstupanja. Stav 2. štiti određena osnovna prava i slobode zajemčene Konvencijom od bilo kakvog odstupanja[733], dok stav 3. propisuje procesne uslove kojih se svaka država ugovornica koja vrši odstupanje mora pridržavati. Pritom, odstupanje ne mora nužno da podrazumeva da država ugovornica neće biti u mogućnosti da garantuje poštovanje prava i sloboda zajemčenih Konvencijom. Naime, prema ustaljenoj praksi, prilikom podnošenja zahteva za odstupanje, država ugovornica ističe da mere koje preduzima „mogu" podrazumevati odstupanje od odredbi Kovencije.[734]

Član 15. stav 2. navodi sledeće uslove za legitimno odstupanje države ugovornice od obaveza utvrđenih Konvencijom:

1) <u>Odstupanje u „doba rata ili druge javne opasnosti koja preti opstanku nacije"</u>. U proceni ovog uslova od Suda se ne traži da tumači značenje reči „rat"; u svakom slučaju, nasilje ili nemiri koji ne podrazumevaju rat odnosno oružani sukob moraju da predstavljaju „javnu opasnost koja preti opstanku nacije". Uobičajeno tumačenje izraza „javna opasnost koja preti opstanku nacije" jeste da se on odnosi na: „posebnu kriznu situaciju ili vanrednu okolnost koja pogađa celokupno stanovništvo i predstavlja pretnju organizovanom životu zajednice države ugovornice".[735] Vanredna okolnost mora biti stvarna ili neposredna i takve prirode da redovne mere i ograničenja dozvoljena Konvencijom u svrhu očuvanja javne sigurnosti, zdravlja i javnog poretka nisu dovoljni.[736] Kriza koja se odnosi samo na određenu administrativnu oblast ili geografski region države ugovornice takođe može predstavljati javnu opasnost „koja preti opstanku nacije".[737]

2) <u>Odstupanje „u najnužnijoj meri koju iziskuje takva situacija</u>". Iako država ugovornica ima široku diskreciju u primeni najnužnijih mera koje iziskuje vanredna situacija, kod odlučivanja da li je država prekoračila najnužniju meru, Sud će naročito uzeti u obzir prirodu prava na koje odstupanje utiče, okolnosti vanredne situacije i njeno trajanje.[738]

3) <u>Preduzete mere su u skladu sa „drugim obavezama" države ugovornice „prema međunarodnom pravu</u>". Sud će razmotriti ovaj deo čl. 15. st. 1. Konvencije i na vlastitu inicijativu, ukoliko je to potrebno, čak i samo kako bi naveo da nije utvrdio nikakav nesklad između odstupanja i drugih obaveza države ugovornice prema međunarodnom pravu.[739]

11. POVELJA EVROPSKE UNIJE O OSNOVNIM PRAVIMA

11.1. Zaštita podataka o ličnosti

Član 8. Povelje

1. Svako ima pravo na zaštitu svojih podataka o ličnosti.
2. Takvi podaci moraju se obraditi pošteno za određenu svrhu i na osnovu pristanka datog lica ili na nekom drugom legitimnom osnovu utvrđenom zakonom. Svako ima pravo da pristupi podacima koji su o njemu prikupljeni i ima pravo na njihovu ispravku.
3. Poštovanje ovih pravila kontroliše nezavisni organ.

Odredbe člana 8. Povelje zasnivaju se na članu 286. Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, koji je zamenjen čl. 16. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije i, čl. 39. Ugovora o Evropskoj uniji, Direktivi 95/46/EC Evropskog parlamenta i Saveta o zaštiti ličnosti u procesu prikupljanja ličnih podataka i slobodnoj migraciji ličnih podataka, [740] članu 8. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava, Konvenciji Saveta Evrope br. 108 o zaštiti lica od automatske obrade ličnih podataka, koju su ratifikovale sve države članice EU, kao i Srbija.[741]Zaštita koju jemči član 8. Povelje dodatno je ojačana Uredbom Evropskog parlamenta i Saveta o zaštiti u vezi sa obradom podataka o ličnosti i slobodnom kretanju takvih podataka Evropske unije te o stavljanju van snage Direktive 95/46/EZ – *Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti.*[742]

U praksi Evropskog suda pravde, zaštita člana 8. Povelje proteže se i na zakonsku obavezu otkrivanja javnim vlastima podataka koji se odnose na primanje **donacija iz inostranstva** od strane pojedinih organizacija civilnog društva: zahtev za otkrivanje ovih podataka mora da služi legitimnom cilju i da bude proporcionalan. Ova obaveza naročito je problematična ako se radi o primanju donacija iz drugih zemalja članica EU, jer je protivna i pravu na slobodno kretanje kapitala.[743]

Zaštita prava na privatnost zajemčena članom 8. Povelje i supermacija prava EU nad nacionalnim zakonodavstvom ne znači da nadležni državni organ ne može prikupljati niti čuvati podatke koje je prikupio u pretkrivičnom postupku bez **prethodnog odobrenja** suda ili nezavisnog državnog tela, čak i kada nacionalno zakonodavstvo dozvoljava takvu mogućnost.[744]

Zaštita prava na privatnost zajemčenog članom 8. Povelje mora se tumačiti i tako da se odnosi na prenos ličnih podataka u komercijalne svrhe od strane ekonomskog operatera sa sedištem u državi članici drugom ekonomskom operateru sa sedištem u trećoj državi nečlanici, nezavisno od toga da li je u vreme prenosa, ili nakon prenosa, javna vlast treće zemlje vršila obradu ovih podataka iz razloga javne bezbednosti, odbrane i državne bezbednosti.[745]

Pored toga, pravo na privatnost i supermacija prava EU takođe znače da pokretanje postupka za **naknadu štete** zbog masovnog otkrivanja ličnih podataka od strane nadeležne državne agencije (u konkrentom slučaju, Nacionalne agencije za prihode) ne pretpostavlja da se isti može pokrenuti tek kada se u posebnom postupku prvo utvrdi nezakonito postupanje agencije, čak i ako je tako propisano zakonom države članice.[746]

11.2. Sloboda umetnosti i nauke

Član 13. Povelje

Umetnost i naučno istraživanje su slobodni. Poštuje se akademska sloboda.

Napomena:
Retka je praksa Suda u vezi sa članom 13. Povelje, delimično i zbog toga što je sloboda umetničkog i naučnog istraživanja u potpunosti zaštićena slobodom mišljenja, zajemčenom članom 11. Povelje („sloboda mišljenja i informisanja") i čl. 10. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava (poglavlje 7.3.).

11.3. Sloboda izbora zanimanja i pravo na rad

Član 15. Povelje

1. Svako ima pravo na rad i na zanimanje koje je slobodno odabrao ili prihvatio.
2. Svaki građanin Unije ima slobodu da traži zaposlenje, da radi, da ostvaruje pravo poslovnog nastanjivanja i da pruža usluge u svakoj državi članici.
3. Državljani trećih zemalja koji imaju dozvolu da rade na teritoriji država članica imaju pravo na jednake uslove rada kao i građani Unije.

Pravo na izbor zanimanja koje je zajemčeno u čl. 15. st. 1. Povelje prepoznato je u praksi Suda,[747] ali se takođe oslanja i na *Evropsku socijalnu povelju* iz 1961. godine Saveta Evrope (*European Social Charter*), koju su ratifikovale sve države članice Unije i Srbija, kao i par. 4. Povelje Unije o osnovnim socijalnim pravima radnika iz 1989. godine (*Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers*). Izraz „uslovi rada", u st. 3. tumači se u smislu čl. 156. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije. Stav 2. člana 15. odnosi se na tri slobode (sloboda traženja zaposlenja, sloboda poslovnog nastanjivanja i sloboda pružanja usluga) koje su zajemčene čl. 26., 45., 499. i 56. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, dok se stav 3. člana 15. Povelje zasniva na čl. 153(1) (g) Ugovora o funkcionisanju Evropske Unije i članu 19(4) Evropske socijalne povelje. Pitanja koja se tiču zaposlenja državljana trećih država regulisana su propisima EU i država članica.

Član 45. Ugovora o funkcionisanju EU, u vezi sa čl.15. Povelje, propisuje da se u Uniji obezbeđuje sloboda kretanja radnika, koja obuhvata ukidanje svake diskriminacije po osnovu državljanstva između radnika država članica u pogledu zapošljavanja, naknade za rad i drugih uslova rada i zapošljavanja. Ova sloboda podrazumeva pravo radnika, u skladu sa ograničenjima opravdanim razlozima javne politike, bezbednosti ili zdravlja: 1) da prihvate ponuđeno zaposlenje; 2) da se u tu svrhu slobodno kreću na teritoriji država članica; 3) da borave u nekoj državi članici radi zaposlenja, u skladu sa odredbama zakona i drugih propisa koji uređuju zapošljavanje državljana te države; 4) da nakon prestanka zaposlenja u državi članici ostanu na njenoj teritoriji, saglasno propisima koje donosi Komisija. Ograničenje ovog prava smatra se u praksi Suda legitimnim samo u slučaju derogacije propisanom čl. 45(3) Ugovora, ili ako je uvedeno radi ostvarivanja cilja koji je u saglasnosti sa Ugovorom, a koji se može pravdati ubedljivim razlogom javnog interesa, uz poštovanje principa **nužnosti** i **proporcionalnosti**.[748]

Pored toga, iako države članice EU imaju primarnu odgovornost da organizuju sistem **socijalne zaštite**, to ih ne lišava obaveze da ovaj sistem organizuju u skladu sa pravom EU,

a posebno sa odredbama čl. 45. Ugovora o funkcionisanju EU i odredbama Povelje kojima se garantuje slobodno kretanje radnika i pravo na nastanjivanje.[749]

Kada je reč o pravu **poslovnog nastanjivanja** iz člana 15. st. 2. Povelje, odredbe čl. 45. Ugovora o funkcionisanju EU, kojima se jemči sloboda kretanje radnika, primenjuju se i na lice koje je steklo **stručne kvalifikacije** u drugoj državi članici, a koje želi da koristi te kvalifikacije u cilju zaposlenja u matičnoj državi članici, nezavisno od načina na koji je stekao diplomu. Međutim, članovi 45. i 49. Ugovora o funkcionisanju EU, koji se odnose na poslove koje obavlja samozaposleno lice, nisu merodavni ako se radi o domaćem slučaju u koji nije umešana druga država članica[750] Pored toga, odredbe člana 45(4) Ugovora propisuju da se ovaj član ne odnosi na zaposlenje u javnom sektoru. U smislu Direktive 2005/36 o priznavanju stručnih kvalifikacija,[751] pozicija sekretara Višeg suda ne smatra se „regulisanom profesijom".[752]

Iako je osnovno pravilo da države članice svoju isključivu nadležnost u oblasti **direktnog oporezivanja** ostvaruju na način koji je saglasan sa pravnim poretkom EU, a posebno sa osnovnim slobodama garantovanim osnivačkim ugovorima EU,[753]praksa Suda ukazuje da to ne isključuje nejednake posledice za slobodno kretanje radnika, koje su rezultat različitog poreskog tretmana u državama članicama, u slučaju da lice živi u jednoj, a radi u drugoj državi.[754]

11.4. Sloboda poslovanja

Član 16. Povelje
Priznaje se sloboda poslovanja u skladu sa pravom Unije i nacionalnim propisima i praksom.

Sadržina slobode koju jemči ovaj član zasniva se na prethodnoj praksi Suda koja je priznala slobodu poslovanja na teritoriji Unije i na članu 119. st. 1. i 3. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, koji priznaje konkurenciju. Pre stupanja Povelje na snagu, Sud je identifikovao dva posebna elementa slobode poslovanja, uvažavajući činjenicu da se radi o složenom pravu: 1) slobodu obavljanja privredne i trgovačke (komercijalne) delatnosti; i 2) slobodu ugovoranja,[755] dok je treći element ove slobode, pravo na slobodnu konkurenciju, zajemčen Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije.[756]

U praksi Suda, izraz „u skladu sa...nacionalnim propisima i praksom" tumači se tako da daje veća diskreciona ovlašćenja državama članicama u regulisanju slobode poslovanja, nego što bi je imale bez ove eksplicitne odredbe.[757] Ovo je i razlog zbog čega član 16. Povelje, sa stanovišta njegove direktne primene, pripada grupi „slabih" članova Povelje.

Napomena:
Novija praksa Suda upućuje na to da se područje primene člana 16. Povelje širi na tzv. horizontalnu primenu prava EU, a naročito sekundarnih izvora prava, u sporovima između privatnih pravnih i fizičkih lica od značaja za slobodu poslovanja.[758]

11.5. Zabrana diskriminacije

Član 21. Povelje
1. Zabranjena je svaka diskriminacija po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, etničko ili društveno poreklo, genetske karakteristike, jezik, veroispovest ili uverenje, političko ili bilo koje drugo mišljenje, pripadnost nacionalnoj manjini, imovno stanje, rođenje, invaliditet, starosno doba ili seksualna orijentacija. 2. U oblasti primene Ugovorâ i bez dovođenja u pitanje bilo koje od njihovih posebnih odredaba, zabranjena je svaka diskriminacija na osnovu državljanstva.

Zabrana diskriminacije zajemčena je i Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (poglavlje 10.1. i 10.2.), što je od značaja i za čl. 21. Povelje, imajući u vidu da Povelja, kada je reč o pravima i slobodama koje se poklapaju sa Konvencijom, jemči najmanje isti obim zaštite ovih prava i sloboda (čl. 52. st. 3. Povelje). Saglasno praksi Suda, **diskriminacija,** *posredna ili neposredna***,** postoji kada se različita pravila primenjuju na komparativno slične situacije, ili kada se ista pravila primenjuju na različite situacije.[759]

Dodatna zaštita zabrane diskriminacije obezbeđena je *Direktivom 2000/43 EZ o sprovođenju principa jednakog postupanja bez obzira na rasno ili etničko poreklo*.[760] Države članice mogu uvesti i strože standarde u primeni principa jednakog tretmana i zabrane diskriminacije po ovom osnovu (čl. 6. Direktive). U praksi Suda:

- Direktiva 2000/43 primenjuje se i na jednak pristup i nabavku **robe i usluga** namenjenih građanima.[761]
- Princip jednakog postupanja i zabrane diskriminacije, u smislu Direktive 2000/43, omogućava zaštitu i lica koja **ne pripadaju** nacionalnoj grupi koja je predmet diskriminacije, a koja i sama trpe mere navodne diskriminacije.[762]
- Na sudovima i drugim nadležnim telima država članica jeste da utvrde, na osnovu okolnosti konkretnog slučaja, da li je došlo do **direktne ili indirektne** diskriminacije saglasno nacionalnom pravu donetom na osnovu Direktive.[763]

Zabrana diskriminacije i obaveza jednakog postupanja u odnosu na pol, koju jemči član 21. Povelje, dodatno je ojačana *Direktivom 79/7 EEZ o postupnoj primeni načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima socijalne zaštite***.**[764] S obzirom da režim socijalne zaštite nije harmonizovan na nivou EU, na državama članicama je primarna odgovornost da urede ovaj režim. Međutim, država članica mora poštovati osnovna načela prava EU u regulisanju ovog režima.[765]Odredbe Direktive 79/7 takođe se odnose kako na direktnu tako i na indirektnu diskriminaciju; indirektna diskriminacija postojala bi, na primer, kada bi režim naknada za slučaj nezaposlenosti bio nepovoljniji za pojedine privredne oblasti u kojima su dominatno zaposlene žene.[766]

Zabrana diskriminaicje i obaveza jednakog postupanja prilikom zapošljavanja i na radu dodatno je ojačana *Direktivom 2000/78 EZ o opštem okviru za jednako postupanje sa građanima prilikom zapošljavanja i na radu*.[767]Saglasno praksi Suda:

- Za načelo zabrane diskriminacije u **slobodnom protoku kapitala (čl. 18. i 20(2)(a) Ugovora o funkcionisanju EU) nije od značaja da li se umešana lica smatraju „radnicima", u smislu** *Direktive 2003/88/EZ o organizaciji radnog vremena*.[768]
- Ograničenje za dodelu stipendija bilo bi dozvoljeno samo ako se zasniva na zaštiti legitimnog javnog interesa, bez obzira na nacionalnost lica na koje se ograničenje odnosi, i ako je proporcionalno legitimnom interesu kome služi.[769] Naime, pravni poredak EU ne utvrđuje obavezu država članica da urede sistem univerzitetskih stipendija; ta je odluka na državama članicama. Međutim, ukoliko država članica želi da uredi ovaj sistem, ona ima obavezu da pravila o dodeli stipendije ne uzrokuju neopravdano ograničenje slobode kretanja i nastanjivanja, koja je garantovana svim građanima EU.[770]Ovo je od posebnog značaja u oblasti obrazovanja, saglasno čl. 6(e) i 165(2) Ugovora o funkcionisanju EU, koji ohrabruje mobilnost studenata i nastavnika.[771]
- Zabrana diskriminacije po osnovu godina, saglasno Direktivi 2000/78 EZ[772]i čl. 21. Povelje **ne ograničava** državu članicu da svojim propisima uredi da **pravo na naknadu** zbog isteka ugovora o radu ne garantuje **studentima** koji su zaposleni na određeno vreme, u toku studentskog raspusta. Naime, student koji je zaposlen na određeno vreme nema status „radnika" u smislu Direktive 2000/78 i Povelje o osnovnim pravima, zato što se po prestanku ugovora o radu ne nalazi u istoj situaciji ekonomske nesigurnosti kao radnici koji su zaposleni na određeno vreme, jer se vraća na studije. Ovo je posebno slučaj kada nacionalni propis, u okviru ograničenja propisanih pravom EU, pravo na naknadu po isteku ugovora ne garantuju ni nekim drugim kategorijama radnika, uključujući sezonske radnike.[773]
- Zabrana diskirminacije ne sprečava **poslodavca** da radniku ili radnici ograniči upotrebu **vidljivih verskih simbola** na radnom mestu (u konkretnom slučaju,

burka), pod uslovom da je cilj ove zabrane očuvanje verske neutralnosti u radnom okruženju, odnosno pod uslovom da ova zabrana nije usmerena na pripadnike određene verske zajednice.[774]

11.6. Prava deteta

Član 24. Povelje
1. Deca imaju pravo na zaštitu i brigu koje su neophodne za njihovu dobrobit. Ona mogu slobodno da izražavaju svoje mišljenje.To mišljenje se uzima u obzir u pitanjima koja ih se tiču, u skladu sa njihovim uzrastom i zrelošću. 2. U svakom delovanju koje je u vezi sa decom, bilo da ga preduzimaju organi vlasti ili privatne ustanove, najbolji interesi deteta moraju biti od primarnog značaja. 3. Svako dete ima pravo da redovno održava lične veze i neposredne kontakte sa oba roditelja, osim ukoliko je to protivno njegovim interesima.

Prava deteta zajemčena ovim članom zasnivaju se na odredbama Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta iz 1989. godine (*Convention on the Rigths of Child*), koju su ratifikovale sve države članice EU, kao i Srbija;[775] ovo se naročito odnosi na **pozitivne obaveze** države u vezi sa odredbama čl. 3., 9., 12. i 13. Kovencije.

Član 3. Konvencije propisuje da u „svim aktivnostima koje se tiču dece, bez obzira da li ih preduzimaju javne ili privatne institucije socijalnog staranja, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela, najbolji interesi deteta biće od prvenstvenog značaja". Radi se, dakle, o istom standardu (najbolji interes deteta) koji primenjuje i Evropski sud za ljudska prava. Ovaj član dodatno propisuje obavezu države ugovornice da detetu obezbedi takvu zaštitu i brigu koje su neophodne za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonskih staratelja ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dete i da u tom smislu preduzme sve odgovarajuće zakonodavne i upravne mere.

Član 9. Konvencije propisuje obavezu države ugovornice da obezbedi da dete ne bude odvojeno svojih roditelja protiv njihove volje, osim kada nadležne vlasti, uz sudski nadzor, odrede, u zakonom propisanom i transparentnom postupku koji omogućava učešće svih zainteresovanih strana, da je takvo odvajanje neophodno u najboljem interesu deteta. U takvim slučajevima, država ugovornica se obavezuje na poštovanje prava deteta odvojenog od jednog ili oba roditelja na redovni i neposredni kontakt sa oba roditelja, osim ako je to u suprotnosti sa najboljim interesima deteta. U slučajevima kada je razdvajanje posledica mere koju je preduzela država ugovornica, kao što su pritvor, hapšenje, egzil, deportacija ili smrt (uključujući smrt koja je nastupila iz bilo kog razloga dok je osoba pod merom države) jednog ili oba roditelja deteta, država ugovornica će, na zahtev, pružiti roditeljima, detetu ili, prema okolnostima, nekom drugom članu porodice, neophodne informacije o tome gde se nalazi odsutni član (članovi) porodice, osim ako bi pružanje takve informacije bilo štetno po dobrobit deteta. Strane ugovornice će dalje osigurati da samo podnošenje takvog zahteva ne proizvede nikakve negativne posledice po osobu (osobe) na koju se odnosi.

Član 12. Konvencije obavezuje državu ugovornicu da detetu koje je sposobno da formira sopstveno mišljenje obezbedi pravo slobodnog izražavanja o svim pitanjima koja ga se tiču, „s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta"(st. 1). U tu svrhu, detetu se posebno daje prilika da bude saslušano u svim sudskim i upravnim postupcima koji se odnose na njega, bilo neposredno ili preko zastupnika ili odgovarajućeg organa, na način koji je u skladu sa procesnim pravilima zakonodavstva države ugovornice (st. 2.).

Član 13. Konvencije dodatno propisuje da dete ima pravo na slobodu izražavanja koja obuhvata i slobodu da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na

granice, bilo usmeno ili pisano ili preko štampe, umetnosti ili nekog drugog medija po izboru deteta. Ostvarivanje ovog prava može da podleže izvesnim ograničenjima, ali samo onim koja su određena zakonom i koja su neophodna: (a) radi poštovanja prava ili ugleda drugih; ili (b) radi zaštite nacionalne bezbednosti, ili javnog reda (ordre public), ili javnog zdravlja ili morala.

Stav 3. člana 24. **Povelje** reflektuje činjenicu da, kao deo područja slobode, bezbednosti i pravde, propisi EU u prekograničnim građanskim stvarima mogu da urede i pitanje **prava posećivanja deteta** razvedenih roditelja, kako bi se osiguralo da dete ima direktan i redovan kontakt sa oba roditelja, a što mu jemči čl. 9. Konvencije.

U praksi Suda, odredbe čl. 2(f) *Direktive 22003/86/EC o pravu na spajanje porodica*,[776] a koji definiše „maloletnika bez pratnje", odnose se i na državljanina treće zemlje, ili lice bez državljanstva, koji je imao manje od 18 godina u vreme ulaska na teritoriju države članice EU i podnošenja zahteva za dobijanje izbegličkog azila u toj zemlji, a koji je u postupku odlučivanja o zahtevu za azil postao punoletan.[777]

11.7. Prava starih lica

Član 25. Povelje

Unija priznaje i poštuje prava starijih lica da žive dostojanstven i nezavisan život i da učestvuju u društvenom i kulturnom životu.

Član 25. Povelje zasniva se na odredbama čl. 23. revidirane *Socijalne povelje* Saveta Evrope iz 1996. godine, kojim se jemči socijalna i zdravstvena zaštita starih lica,[778]i odredbama čl. 24. i 25. *Povelje Zajednice o osnovnim socijalnim pravima radnika* (Povelja Zajednice). Član 24. Povelje Zajednice propisuje da svaki radnik do trenutka sticanja uslova za odlazak u penziju ima pravo na prihode koji će mu omogućiti pristojan životni standard. Član 25. Povelje Zajednice propisuje da svaka osoba koja po starosnoj dobi ispunjava uslove za penziju, ali nema pravo na penziju ili nema druge izvore prihoda, ima pravo na minimalna sredstva za život, kao i na zdravstvenu i socijalnu zaštitu u skladu sa njegovim potrebama.[779]

11.8. Pravični i pošteni uslovi rada

Član 31. Povelje

1. Svaki radnik ima pravo na uslove rada koji poštuju njegovo zdravlje, bezbednost i dostojanstvo.
2. Svaki radnik ima pravo na ograničenje maksimalnog broja sati rada, na dnevni i nedeljni odmor i na plaćeni godišnji odmor.

Pravo na pravične i poštene uslove rada osnovno je pravo na koje se naslanjaju sva druga individualna i kolektivna socijalna prava koje jemči Povelja. Prvi stav člana 31. Povelje zasniva se na *Direktivi 89/391/EEC o uvođenju mera za podsticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja radnika na radu*[780]; članu 3. revidirane Socijalne povelje Saveta Evrope i članu 19. Povelje Zajednice o pravima radnika, koji jemči pravo na zdravo i sigurno radno okruženje; i članu 26. revidirane Socijalne povelje, kojim se garantuje dignitet rada. Izraz „uslovi rada" u stavu 1. tumači se u istom značenju kao i u čl. 156. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije.

Stav 2. ovog člana zasniva se na *Direktivi 93/104/EC o određenim aspektima organizacije radnog vremena*;[781] članu 2. revidirane Socijalne povelje Saveta Evrope ii članu 8. Povelje Zajednice o pravima radnika. U praksi Suda, Direktiva 93/104/EC tumači se tako da sprečava zakonodavstvo država članica da omogući da se u kolektivnim ugovorima koji uređuju

obračun naknada koje se isplaćuju za vreme godišnjeg odmora koristi sistem obračuna koji će uzeti u obzir i smanjene zarade koje je poslodavac isplaćivao u obračunskom periodu, zato što nije bilo dovoljno porudžbina, odnosno posla, te stoga zaposleni u određenim danima nije radio.[782]

Napomena:
Ustavi zemalja članica EU ne jemče pravo na pravične i poštene uslove rada, iako se pojedini elementi ovog prava mogu naći u ustavima pojedinih članica (npr. Italije, čl. 36. st. 1. Ustava).

Aneks 1

Identifikacija ciljnih grupa u procesu sprovođenja *ex-ante* analize efekata

Kako se navodi u Priručniku (poglavlje 3.), predlagač donosi odluku o sprovođenju *ex-ante* analize efekata propisa na osnovu procene da li je u pitanju **sistemski zakon**, odnosno **zakon** ili podzakonski akt koji **neposredno** ili **posredno** utiče na pravna i fizička lica, tako što bliže uređuje način ostvarivanja njihovih **prava**, obaveza i **pravnih interesa**, u kom slučaju je analiza efekata obavezna.

Ex-ante analiza je proces koji omogućava blagovremeno identifikovanje potencijalnih pozitivnih i negativnih, direktnih i indirektnih efekata koje mogu da proizvedu mere sadržane u dokumentu javne politike, odnosno propisu, kako bi dokument javne politike, odnosno propis bio formulisan na takav način da se potencijalni negativni efekti svedu na najmanju moguću meru, a i ostvari željena promena. Obim sprovođenja *ex-ante* analize efekata zavisi od nivoa uticaja i prioriteta javne politike odnosno propisa koji se usvaja, odnosno sprovodi, kao i od složenosti i opsega mera sadržanih u dokumentu javne politike, odnosno rešenja sadržanih u propisu.

Prvi korak u sprovođenju *ex-ante* analize efekata propisa jeste **analiza** (sagledavanje) **postojećeg stanja.** Sastavni deo analize postojećeg stanja jeste identifikacija **ciljnih grupa** na koje željena promena može najviše da utiče. Identifikacija ciljnih grupa i drugih zainteresovanih strana može biti predmet i posebne analize (*stakeholders' analyses*).

U nastavku su prezentirani ključni elementi koji nam olakšavaju proces identifikacije ciljnih grupa.

1) KOJU METODOLOGIJU KORISTIMO U IDENTIFIKACIJI CILJNIH GRUPA – I KOJA SU KLJUČNA I DRUGA PITANJA OD ZNAČAJA ZA IDENTIFIKACIJU CILJNIH GRUPA?

- **Ne postoji jedinstvena metodologija za sprovođenje analize ciljnih grupa, ali u svakom slučaju ta analiza treba da bude sveobuhvatna i da odgovori na sledeće ključno pitanje:**
  Na koje će ciljne grupe (fizička i pravna lica) planirana promena uticati, direktno ili indirektno, sa stanovišta proširenja ili smanjenja njihovih prava, obaveza i legitimnih interesa?

- U davanju odgovora na ovo pitanje, kao polazište koristimo Prilog 7. (ključna pitanja za analizu efekata na društvo); i Prilog 8. (ključna pitanja za analizu efekata na životnu sredinu). Uredbe o metodologiji upravljanja javnim politikama; primer koji se dole navodi odnosi se na Prilog 7. Uredbe.

Prilog 7. Uredbe o metodologiji upravljanja javnim politikama:

1) Kolike troškove i koristi (materijalne i nematerijalne) će izabrana opcija prouzrokovati građanima?

2) **Da li će efekti realizacije izabrane opcije štetno uticati na neku specifičnu grupu populacije i da li će to negativno uticati na uspešno sprovođenje te opcije, kao i koje mere treba preduzeti da bi se ovi rizici sveli na minimum?**

3) **Na koje društvene grupe, a posebno na koje osetljive društvene grupe, bi uticale mere izabrane opcije i kako bi se taj uticaj ogledao (pre svega na siromašne i socijalno isključene pojedince i grupe, kao što su osobe sa invaliditetom, deca, mladi, žene, stariji preko 65 godina, pripadnici romske nacionalne manjine, neobrazovani, nezaposleni, izbegla i interno raseljena lica i stanovništvo ruralnih sredina i druge osetljive društvene grupe)?**

4) **Da li bi i na koji način izabrana opcija uticala na tržište rada i zapošljavanje, kao i na uslove za rad (npr. promene u stopama zaposlenosti, otpuštanje tehnoloških viškova, ukinuta ili novoformirana radna mesta, postojeća prava i obaveze radnika, potrebe za prekvalifikacijama ili dodatnim obukama koje nameće tržište rada, rodnu ravnopravnost, ranjive grupe i oblike njihovog zapošljavanja i slično**)?

5) **Da li izabrane opcije omogućavaju ravnopravan tretman, ili dovode do direktne ili indirektne diskriminacije različitih kategorija lica (**npr. ***na osnovu nacionalne pripadnosti, etničkog porekla, jezika, pola, rodnog identiteta, invaliditeta, starosne dobi, seksualne orijentacije, bračnog statusa ili drugih ličnih svojstava***)?**

6) Da li bi izabrana opcija mogla da utiče na cene roba i usluga i životni standard stanovništva, na koji način i u kojem obimu?

7) Da li bi se realizacijom izabranih opcija pozitivno uticalo na promenu socijalne situacije u nekom određenom regionu ili okrugu i na koji način?

8) **Da li bi se realizacijom izabrane opcije uticalo na promene u finansiranju, kvalitetu ili dostupnosti sistema socijalne zaštite, zdravstvenog sistema ili sistema obrazovanja, posebno u smislu jednakog pristupa uslugama i pravima za osetljive grupe i na koji način?**

- **Primena koncepta ljudskih prava** nužna je da bi smo dobili adekvatan odgovor na pitanja iz Priloga 7. Uredbe, a naročito kada je reč o pitanjima br. 2), 3), 4), 5), 8), s obzirom da su ova pitanja od naročitog značaja za identifikaciju ciljnih grupa. U procesu identifikacije **ciljnih grupa** pomažu nam sledeća potpitanja:
  - Čija se zajemčena prava i slobode proširuju, a čija se ograničavaju željenom promenom?
  - Ko ima korist, a ko štetu od željene promene?
  - Čiji su legitimni interesi ugroženi željenom promenom?
  - Čiji se društveni položaj menja željenom promenom?
  - Ko su zagovornici, a ko protivnici željenih promena?
  - Koja su očekivanja ciljnih grupa?
  - Koji su im motivi?

Na osnovu odgovora na prethodna pitanja i potpitanja identifikujemo ciljne grupe i njihova korespondirajuća prava i slobode koje se ograničavajui ili proširuju željenom promenom (**poglavlje 3.** ***Tabela 1*** **Priručnika**).

2) O ČEMU POSEBNO VODIMO RAČUNA KOD ANALIZE CILJNIH GRUPA?

- Vodimo računa da ciljne grupe grupišemo prema vrsti njihovih prava, obaveza i pravnih interesa na koje željena promena može da utiče.

- Vodimo računa da prvo identifikujemo primarne ciljne grupe, to jest one grupe koje su pod direktnim uticajem željene promene; nakon toga pristupamo identifikaciji i drugih grupa na koje željena promena eventualno može uticati posredno i u manjoj meri.

Aneks 2

Koraci u primeni koncepta ljudskih prava u sprovođenju *ex-ante* analize efekata

U ovom aneksu predstavljene su faze planiranja propisa, odnosno koraci u sprovođenju *ex-ante* analize efekata u kojima primenjujemo koncept ljudskih prava. Kada je reč o analizi postojećeg stanja, kao prvog koraka u sprovođenju *ex-ante* analize, primena koncepta ljudskih prava od značaja je za identifikaciju ciljnih grupa, ali i primarnih i sekundarnih pravnih izvora od značaja za prava i slobode ciljnih grupa koja se željenom promenom ograničavaju ili proširuju (videti takođe *Anekse 3-5*).
Kada je reč o analizi opcija željene promene, kao četvrtog koraka u sprovođenju *ex-ante* analize, koncept ljudskih prava primenjujemo tako što koristimo modifikovani Operativni vodič Evropske komisije; na osnovu razultata analize definišemo optimalnu opciju za postizanje željene promene (Faza 3.).

Faza 1.

Korak 1) u sprovođenju *ex-ante* analize: Analiza postojećeg stanja:

- Identifikacija ciljnih grupa i njihovih korespondirajućih zajemčenih prava i sloboda na koje željena promena može da utiče neposredno ili posredno, pozitivno ili negativno.
- Identifikacija primarnih i sekundarnih pravnih izvora od značaja za postizanje željene promene.

Napomene:

- Ciljne grupe identifikujemo davanjem odgovora na pitanja i potpitanja iz *Aneksa 1* Priručnika.
- *Aneksi 3-5* Priručnika sadrže konkretne primere identifikovanja ciljnih grupa.

Faza 2.

Korak 4) u sprovođenju *ex-ante* analize: Analiza efekata opcija željene promene

U ovoj fazi koristimo modifikovani **Operativni vodič Evropske komisije** (**poglavlje 5. *Tabela 2* Priručnika,** pitanja 1-4) da bismo dobili odgovore na sledeća pitanja:

1. Koji dokumenti javnih politika, propisi i ratifikovani međunarodni ugovori imaju direktan uticaj na stanje u oblasti koja je predmet analize?

2. Da li će željena promena imati uticaja na apsolutna prava i slobode, to jest prava i slobode za koje nisu propisana legitimna ograničenja, kao što je pravo na ljudsko dostojanstvo i zabrana mučenja, a koje su zajemčene Ustavom i ratifikovanim međnarodnim ugovorima?

3. Koji je uticaj razmatranih opcija za postizanje željene promene na osnovna prava i slobode? Da li je uticaj *pozitivan* (promocija i jačanje osnovnih prava i sloboda) ili *negativan* (ograničenje osnovnih prava i sloboda)?

4. Da li razmatane opcije imaju istovremeno i pozitivan i negativan uticaj na pojedina osnovna prava i slobode (na primer, negativan uticaj na slobodu govora, ali pozitivan uticaj na zaštitu intelektualne svojine)?

Faza 3.

Korak 5) u sprovođenju *ex-ante* analize: Izbor optimalne opcije ili kombinacije optimalnih opcija

U ovoj fazi dobijamo odgovor na pitanje da li je donošenje novog zakona ili izmena i dopuna važečeg zakona optimalna opcija za postizanje željene promene.

Aneks 3

Primena koncepta ljudskih prava na primeru izrade izmena i dopuna Zakona o policiji (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života)

Sprovedena *ex-ante* analiza efekata pokazala je da je optimalna opcija za ostvarivanje željene promene izmene i dopune Zakona o policiji. Kako se navodi u Priručniku (poglavlje 2. Priručnika), u fazi izrade nacrta zakona**,** ili izmene i dopune važećeg zakona, primena koncepta ljudskih prava pomaže nam u obezbeđivanju saglasnosti predloga zakona sa odredbama Ustava, međunarodnih ugovora i drugih zakona kojim se jemče i uređuju prava i slobode. Time se istovremeno olakšava i jednoobrazna **primena** zakona, u saglasnosti sa obavezujućim standardima u zaštiti zajemčenih prava i sloboda. Stoga primena koncepta ljudskih prava doprinosi ukupnom **kvalitetu** zakonodavnog procesa i olakšava ostvarivanje **opštih** i **posebnih ciljeva** zakona, odnosno njegovo **sprovođenje:** ukoliko zakon na odgovarajući način uređuje ostvarivanja ili ograničenja prava i sloboda zajemčenih fizičkim i pravnim licima-pripadnicima identifikovanih ciljnih grupa, manje su mogućnosti opstrukcije u njegovoj primeni i verovatnoća vođenja sudskih sporova u vezi sa primenom zakona.

U postupku izrade nacrta zakona, ili izmena i dopuna važećeg zakona, predlagač je dužan da osigura da zakon bude u saglasnosti sa Ustavom, ratifikovanim međunarodnim ugovorima i drugim zakonima kojim se jemče osnovna prava i sloboda; ova obaveza korespondira sa obavezom predlagača da prilikom analize postojećeg stanja (prvi korak u sprovođenju *ex-ante* analize efekata) identifikuje važeća dokumenta javne politike, **zakone** i druge propise koji imaju direktan uticaj na stanje u toj oblasti i analizira taj uticaj, u cilju konzistentnog i usklađenog delovanja u toj oblasti (*Aneks 2* Priručnika)

Primena koncepta ljudskih prava u izradi zakona, ili izmena i dopuna važećeg zakona, dodatno je osigurana i kroz obavezu predlagača da obezbedi saglasnost nacrta zakona (i drugog propisa) sa **pravnim tekovinama EU** (*acquis communitaire*). S tim u vezi, Poslovnik Vlade propisuje da: „uz nacrt zakona i predlog uredbe predlagač kao priloge dostavlja i Izjavu o usklađenosti propisa sa propisima Evropske unije i Tabelu o usklađenosti propisa sa propisima Evropske unije, na obrascima koji su utvrđeni posebnim aktom Vlade“ (čl. 39a).

Kada je reč o obavezi predlagača da obezbedi usklađenost propisa sa pravnim tekovinama EU, u meri u kojoj se prava i slobode zajemčene **Konvencijom** preklapaju sa Poveljom, Povelja izričito propisuje da će obim i sadržina tih prava i sloboda biti **isti**, osim u slučaju kad Povelja jemči veći obim njihove zaštite (poglavlje 5. Priručnika). Ovo nam ukazuje da **međunarodni standardi propisani Konvencijom i praksom Suda imaju posebnu važnost u procesu pristupanja Evropskoj uniji, odnosno usaglašavanja nacionalnog zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU** (videti tabelu dole u ovom aneksu, kao i tabele u *Aneksima 4* i *5*). U nastavku ovog aneksa predstavljamo analitički okvir-tabelu, koja predstavlja hipotetički primer primene koncepta ljudskih prava u postupku izrade izmena i dopuna Zakona o policiji. *Aneksi 4* i *5* sadrže dodatne hipotetičke primere primene koncepta ljudskih prava u procesu izrade i dopune zakona, a koji se odnose na prava i slobode zajemčene Konvencijom.

Cilj željene promene:	Uvođenje pravnog osnova za korišćenje sistema video nazdora za automatsko prepoznavanje odnosno detekcijju lika, u cilju prevencije kriminala, efikasnijeg otkrivanja krivičnih dela i hapšenja počinilaca takvih dela.
Način ostvarivanja željene promene:	Izmene i dopune Zakona o policiji
Ciljne grupe identifikovane u procesu sprovođenja *ex-ante* analize na koje će željena promena neposredno uticati	- Potencijalno svi građani i pojedinci
Ciljne grupe identifikovane u procesu sprovođenja *ex-ante* analize na koje će željena promena neposredno uticati	- N/A
Prava i slobode na koje će željena promena uticati	- Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, uključujući i pravo na zaštitu podataka o ličnosti. - Sloboda kretanja.
Uticaj željene promene na prava i slobode	- Negativan (ograničenje prava na poštovanje privatnog i porodičnog života).
Indentifikovani primarni (**obavezujući**) pravni izvori u procesu sprovođenja *ex-ante* analize:	- Ustav, čl. 42. (zaštita podataka o ličnosti); - Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (*Međunarodni pak*t); - **Evropska konvencija o ljudskim pravima** (*Konvencija*). – čl. 8. Konvencije (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života); čl. 2. Dodatnog Protokola 4 uz Konvenciju (sloboda kretanja). - Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu podataka i Zakon o potvrđivanju Protokola o izmenama i dopunama Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka. - Zakon o zaštiti podataka o ličnosti.
Identifikovani sekundarni (**konsultativni**) pravni izvori u procesu sprovođenje *ex-ante* analize:	- **Povelja Evropske unije o osnovnim pravima** - čl. 7. (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života); čl. 8. (pravo na zaštitu podataka o ličnosti). - Uredba 2016/679 o zaštiti u vezi sa obradom podataka o ličnosti i slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju van snage Direktive 95/46/EZ.[783]

	- Direktiva o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom ličnih podataka od strane nadležnih tela u cilju sprečavanja, istrage, otkrivanja ili progona krivičnih dela ili izvršavanja krivičnih sankcija i o slobodnom protoku takvih podataka, i o stavljanju izvan snage Okvirne odluke Saveta 2008/977/PUP.[784] - Vodič Saveta Evrope za prikupljanje podataka o ličnosti korišćenjem tehnologije prepoznavanja lika.[785]
Konsultovana stručna literatura:	- Priručnici Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti (https://www.poverenik.rs). - Priručnik.
Praksa Ustavnog suda:	- Nije identifikovana.
Druge korišćene baze podataka sudske prakse:	- Baza sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava Pravosudne akademije koja se odnosi na član 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima i čl. 2. Dodatnog Protokola 4 kojim se garantuje sloboda kretanja od jednog do drugog fizičkog mesta i sloboda od kontinuiranog praćenja u fizičkom kretanju.
Predlog izmena Zakona: **Opcija 1:**	**Dodaje se novi član 32a u Zakonu o policiji:** *Sistem audio i video-nadzora čini skup fiksnih i pokretnih kamera, softversko-hardverskih rešenja sa analitičkim alatima, kao i drugih uređaja i opreme koji su namenjeni za snimanje na javnom mestu, beleženje i obradu audio i video zapisa i fotografija lica, vozila i događaja, uz informaciju o lokaciji i vremenu zabeleženog audio ili video zapisa i fotografija.* *Delovi sistema audio i video-nadzora iz stava 2. ovog člana koriste se i za automatsko prepoznavanje lika što uključuje obradu biometrijskih podataka prepoznatog lika i telesnih karakteristika, vreme i lokaciju i učešće lica u događaju, automatsko prepoznavanje vozila, prepoznavanje registarskih tablica ili drugih oznaka na vozilu i registrovanje prekršaja.*

Prava i slobode na koje utiče Opcija 1:	- **Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života** (*relativno pravo,* Poglavlje 6. *Tabela 3*): čl. 42. Ustava (zaštita podataka o ličnosti), u vezi sa čl. 20. Ustava (ograničenja ljudskih prava i sloboda); čl. 17. Međunarodnog pakta (pravo na privatni život); čl. 8. Konvencije, čl. 2. Dodatnog Protokola 4 uz Konvenciju (sloboda kretanja).
PRAVO NA POŠTOVANJE PRIVATNOG I PORODIČNOG ŽIVOTA Primenjujemo kumulativni test za legitimno ograničenje relativnih prava i sloboda zajemčenih Konvencijom koji koristi Sud (**poglavlje 6.2. Priručnika)**, a koji je takođe sastavni deo **Operativnog vodiča Evropske komisije** (**poglavlje 5. *Tabela 2*** pitanja 5. i 6.), da bi smo utvrdili da li je predlog izmena Zakona u saglasnosti sa čl. 8. Konvencije kojim se jemči pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života i propisuju legitimna ograničenja u ostvarivanju ove slobode (**poglavlje 7.4.2. Priručnika**): **a)** Da li su izmene i dopune čl. 32a Zakona pravno artikulisane na jasan i predvidiv način i u saglasnosti sa drugim propisima? **b)** Da li ograničenja prava na poštovanje privatnog i porodičnog života koje propisuju izmene i dopune član 32a Zakona služe legitimnom cilju? **c)** Da li je ograničenje prava na poštovanje privatnog i porodičnog života propisano izmenama i dopunama čl. 32a Zakona srazmerno, odnosno propocionalno legitimnom cilju kojem služi?	● **a)** Tekst čl. 32a Zakona poštuje Jedinstvena metodološka pravila za izradu propisa; izmena je artikulisana na jasan i predvidiv način - ali *nije u saglasnosti* sa drugim propisima (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti). (**poglavlje 6.2.1. Priručnika**) ● **b)** Novi član 32a Zakona nužan je u cilju zaštite prava i sloboda drugih, odnosno javne bezbednosti i sugurnosti građana. (**poglavlje 6.2.2. Priručnika**) ● **c)** Čl. 32a Zakona **ne ispunjava** zahtev srazmernosti, odnosno propocionalnosti. Analiza primarnih i sekundarnih izvora od značaja za ostvarivanje prava na poštovanje privatnog i porodičnog život ukazuje da planirana izmenane predstavlja *minimalni nivo* ograničenja nužnog za ostvarivanje legitimnog cilja, s obzirom da Zakonom nisu propisana nikakva ograničenja za prikupljanje podatka o ličnosti primenom ove izrazito intruzivne tehnologije. (**poglavlje 6.3.3. Priručnika**).
Opšti zaključak u vezi Opcije 1:	Opcija 1 **nije u saglasnosti** sa Konvencijom i Poveljom, a time i **pravnim tekovinama EU.**

Predlog izmena i dopuna Zakona o policiji: Opcija 2

<u>Opcija 2</u>:	Dodaje se novi član 32a u Zakonu o policiji: *Sistem audio i video-nadzora čini skup fiksnih i pokretnih kamera, softversko-hardverskih rešenja sa analitičkim alatima, kao i drugih uređaja i opreme koji su namenjeni za snimanje na javnom mestu, beleženje i obradu audio i video zapisa i fotografija lica, vozila i događaja, uz informaciju o lokaciji i vremenu zabeleženog audio ili video zapisa i fotografija.* *Delovi sistema audio i video-nadzora iz stava 1. ovog člana koriste se i za automatsko prepoznavanje lika što uključuje obradu biometrijskih podataka prepoznatog lika i telesnih karakteristika, vreme i lokaciju i učešće lica u događaju, automatskoprepoznavanje vozila, prepoznavanje registarskih tablica ili drugih oznaka na vozilu i registrovanje prekršaja.* *Prikupljanje podataka automatskim prepoznavanjem lika i vozila iz stava 2. ovog čana dopušteno je izuzetno, u pojedinačnim slučajevima, saglasno opštim i posebnim uslovima propisanim za prikupljanje podataka o ličnosti u zakonu kojim se uređuje zaštita podataka o ličnosti, po prethodno pribavljenom pozitivnom mišljenju Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti.*
Prava i slobode na koje utiče Opcija 2:	– **Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života** (relativno pravo).
Primenujemo kumulativni test za legitimno ograničenje relativnih prava zajemčenih Konvencijom (**Poglavlje 6.1. *Tabela 3* Priručnika**): **a)** Da li su izmene i dopune čl. 32a. Zakona pravno artikulisane na jasan i predvidiv način i u saglasnosti sa drugim propisima?	● **a)** Novi čl. 32a Zakona poštuje Jedinstvena metodološka pravila za izradu propisa; izmena je artikulisana na jasan i predvidiv način i u saglasnosti je sa drugim propisima (**Poglavlje 6.2.1. Priručnika**).

b) Da li ograničenje prava na privatni i porodični život propisano izmenama i dopunama člana 32a. Zakona služi legitimnom cilju? **c)** Da li je ograničenje prava na privatni i porodični život propisano izmenama i dopunama čl. 32a. Zakona srazmerno, odnosno propocionalno legitimnom cilju kojem služi?	● **b)** Član 32a Zakona nužan je u cilju zaštite prava i sloboda drugih, odnosno javne bezbednosti i sugurnosti građana (**Poglavlje 6.2.2. Priručnika**). ● **c)** Član 32a Zakona ispunjava zahtev srazmernosti. Radi se o minimalnom ograničenju nužnom za ostvarivanje legitimnog cilja s obzirom: 1) da je mogućnost prikupljanja podataka o putem sistema video nadzora sa prepoznavanjem lika i vozila dozvoljena samo izuzetno, u pojedinačnim slučajevima; 2) da se na ovu tehnologiju prikupljanja podataka primenjuju opšti uslovi za prikupljanje podataka propisani zakonom koji uređuje zaštitu podataka o ličnosti - a da se tim zakonom mogu propisati i dodatni uslovi za prikupljanje podataka na ovaj način; 3) da je ovaj način prikupljanja podataka moguć samo po prethodno pribavljenom pozitivnom mišljenju Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti. (**Poglavlje 6.2.3. Priručnika**).
Opšti zaključak u vezi Opcije 2:	Opcija 2 **u saglasnosti** je sa Konvencijom i Poveljom, a time i **pravnim tekovinama EU**.

Aneks 4

Primena koncepta ljudskih prava na primeru izrade izmena i dopuna Zakona o udruženjima (sloboda udruživanja)

Cilj željene promene:	Jačanje pravnog režima za sprečavanje finansiranja terorizma.
Način ostvarivanja željene promene:	Izmene i dopune Zakona o udruženjima kojim će se ograničiti sloboda udruživanja licima koji su povezana sa finansiranjem terorizma.
Ciljne grupe identifikovane u procesu sprovođenja *ex-ante* analize na koje će željena promena neposredno uticati:	1) Lica koja su povezana sa krivičnim delima koja se odnose na finansiranje terorizma, a koja žele da ostvare svoje pravo na slobodu udruživanja. 2) Udruženja čiji su osnivači ili članovi organa upravljanja povezani sa krivičnim delima koja se odnose na finansiranje terorizma,a koja žele da se upišu u Registar udruženja da bi stekli status pravnog lica.
Ciljne grupe identifikovane u procesu sprovođenja *ex-ante* analize na koje će željena promena posredno uticati:	Drugi osnivači i članovi organa upravljanja ovih udruženja.
Prava i slobode na koje će željena promena uticati	– Sloboda udruživanja. – Pravo na pravično suđenje.
Uticaj željene promene na prava i slobode	– Negativan (ograničenje prava na slobodu udruživanja i prava na pravično suđenje)
Indentifikovani primarni pravni izvori u procesu sprovođenja *ex-ante* analize:	– Ustav, čl. 55. (sloboda udruživanja), čl. 34. st 3. (pretpostavka nevinosti u krivičnom postupku). – Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (*Međunarodni pak*t); – Evropska konvencija o ljudskim pravima (čl. 11. - sloboda udruživanja; čl. 6. - pravo na pravično suđenje).
Identifikovani sekundarni pravni izvori u procesu sprovođenje *ex-ante* analize:	– **Povelja Evropske unije o osnovnim pravima** (čl. 12., sloboda udruživanja; čl. 47., pravo na delotvorno pravno sredstvo i pravično suđenje; čl. 48., pretpostavka nevinosti i pravo na odbranu); – Preporuke FATF koje se odnose na međunarodne standarde u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma (preporuka br. 8.). – Preporuka CM/Rec(2007)14 Komiteta ministara Saveta Evrope o pravnom statusu nevladinih organizacija u Evropi. – ODIHR Guideline on Freedom of Association.

Konsultovana stručna literatura:	– Priručnik.
Praksa Ustavnog suda:	– Nije identifikovana.
Druge korišćene baze podataka sudske prakse:	Baza sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava Pravosudne akademije koja se odnosi na članove 11. i 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima (Konvencija).
Predlog izmena Zakona: **Opcija 1**	Dodaje se novi stav 4. u članu 32. Zakona o udruženjima: „Odbaciće se zahtev za upis u Registar udruženja koje je podnelo udruženje čiji je osnivač ili član organa upravljanja osumnjičen za krivično delo koje se odnosi na finansiranje terorizma“ [786].
Prava i slobode na koje utiče Opcija 1:	– **Sloboda udruživanja** (*relativno pravo*): čl. 55. Ustava; čl. 22. Međunarodnog pakta; čl. 11. Konvencije. – **Pravo na pravično suđenje** (*ograničeno pravo)*: čl. 34. st. 3. Ustava (pravna sigurnost u kaznenom pravu); čl. 14. Međunarodnog pakta; čl. 6. Konvencije (**poglavlje 6.1. *Tabela 3* Priručnika**).
<u>SLOBODA UDRUŽIVANJA</u> Primenjujemo kumulativni test za legitimno ograničenje relativnih prava i sloboda zajemčenih Konvencijom koji koristi Sud (**poglavlje 6.2. Priručnika)**, a koji je takođe sastavni deo **Operativnog vodičaEvropske komisije** (**poglavlje 5. *Tabela 2*** pitanja 5. i 6.), da bi smo utvrdili da li je predlog izmena Zakona u saglasnosti sa čl. 11. Konvencijekojim se jemči sloboda udruživanja i propisuju legitimna ograničenja u ostvarivanju ove slobode (**poglavlje 7.4.2. Priručnika**):	

a) Da li su izmene čl. 32. Zakona pravno artikulisane na jasan i predvidiv način i u saglasnosti sa drugim propisima? **b)** Da li ograničenje slobode udruživanja propisano izmenama člana 32. Zakona služi legitimnom cilju? **c)** Da li je ograničenje slobode udruživanja propisano izmenama čl. 32. Zakonasrazmerno, odnosno propocionalno legitimnom cilju kojem služi?	● **a)** Tekst izmena čl. 32. Zakona poštuje Jedinstvena metodološka pravila za izradu propisa; izmena je artikulisana na jasan i predvidiv načini u saglasnosti je sa drugim propisama koje uređuju delovanje udruženja (**poglavlje 6.2.1. Priručnika**). ● **b)** Izmene člana 32. Zakona nužne su u cilju zaštite prava i sloboda drugih, odnosno javne bezbednosti i sugurnosti građana (**poglavlje 6.2.2. Priručnika**). ● **c)** Izmene čl. 32. Zakona **ne ispunjavaju** zahtev srazmernosti, odnosno propocionalnosti. Analiza primarnih i sekundarnih izvora od značaja za ostvarivanje slobode udruživanja ukazuje da planirana izmenane predstavlja *minimalni nivo* ograničenja nužnog za ostvarivanje legitimnog cilja (**poglavlje 6.3.3 Priručnika**).
PRAVO NA PRAVIČNO SUĐENJE Primenjemo kumulativni test 'implicitnog ograničenja' koji Sud primenjuje na ograničena prava zajemčena Konvencijom (**poglavlje 6.1. Napomene 1 Priručnika**), da bi smo utvrdili da li je predlog izmena čl. 32. Zakona u saglasnosti sa čl. 6. Konvencije kojim se jemči pravo na pravično suđenje (**poglavlje 8.5. Priručnika**): **a)** Da li je ograničenje prava na pravično suđenje propisano izmenama čl. 32. Zakona u skladu sa konceptom vladavine prava?	● **a)** Izmene čl. 32. Zakona nisu u skladu sa odredbama Ustava kojim se jemči preuzumcija nevinosti u krivičnom postupku (čl. 34. st.3.) i sa konceptom vladavine prava koji je obavezan da poštuje kako sud, tako i drugi državni organi (poglavlje 8.5.2. Priručnika).

b) Da li je ograničenje prava na pravično suđenje propisano izmenama čl. 32. Zakona u skladu sa ciljevima Konvencije definisanim Preambulom („opšte i delotvorno" priznanje i poštovanje prava i sloboda zajemčenih Konvencijom)? **c)** Da li je ograničenje prava na pravično suđenje propisano izmenama čl. 32. Zakona u skaldu sa načelom proporcionalnosti odnosno srazmernosti?	● **b)** Izmene član 32. Zakona ne obezbeđuju opšte i delotvorno priznanje i poštovanje prava i sloboda zajemčenih Konvencijom. ● **c)** Videti gore, analiza uticaja izmena čl. 32. Zakona na ostvarivanje slobode udruživanja.
Opšti zaključak u vezi Opcije 1:	Opcija 1. **nije u saglasnosti** sa Konvencijom i Poveljom, a time i **pravnim tekovinama EU.**

Predlog izmena i dopuna Zakona o udruženjima: Opcija 2

Opcija 2:	„Dodaje se novi stav 3. u članu 16. Zakona o udruženjima *„Lice koje je pravosnažno osuđeno za krivično delo koje se odnosi na finansiranje terorizma ne može biti imenovano za zakonskog zastupnika udruženja koje je u prethodnoj ili tekućoj fiskalnoj godini koristilo sredstva iz budžeta Republike, Autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samoupave, u periodu od godinu dana od dana odsluženja kazne zatvora".*
Prava i slobode na koje utiče Opcija 2:	– **Sloboda udruživanja** (relativno pravo).
Primenjujemo kumulativni test za legitimno ograničenje relativnih prava zajemčenih Konvencijom (**poglavlje 6.1. *Tabela 3* Priručnika**): **a)** Da li su izmene čl. 16. Zakona pravno artikulisane na jasan i predvidiv način i u saglasnosti sa drugim propisima?	● **a)** Tekst izmena čl. 16. Zakona u poštuje Jedinstvena metodološka pravila za izradu propisa; izmena je artikulisana na jasan i predvidiv način i u saglasnosti sa drugim propisima koji uređuju delovanje udruženja (**poglavlje 6.2.1. Priručnika**).

b) Da lli ograničenje slobode udruživanja propisano izmenama člana 16. Zakona služi legitimnom cilju? **c)** Da li je ograničenje slobode udruživanja propisano izmenama čl. 16. Zakona srazmerno, odnosno propocionalno legitimnom cilju kojem služi?	● **b)** Izmene člana 16. Zakona nužne su u cilju zaštite prava i sloboda drugih, odnosno javne bezbednosti i sugurnosti građana (**poglavlje 6.2.2. Priručnika**). ● **c)** Izmene čl. 16. Zakona ispunjavaju zahtev srazmernosti, odnosno propocionalnosti. Radi se o minimalnom ograničenju nužnom za ostvarivanje legitimnog cilja koje se odnosi: 1) samo na lica koja su osuđena za krivična dela koja se odnose na finansiranje terorizma; 2) njihova sloboda udruživanja ograničena je samo u delu koje se odnosi na pravo na zastupanje određene vrste udruženja, ali ne i na članstvo u drugim organima upravljanja udruženja; 3) ograničenje je vremenski ograničeno; 4) ograničenje se odnosi samo na zastupanje udruženja koja su u prethodnoj ili tekućoj fiskalnoj godini koristila budžetska sredstva (**Poglavlje 6.2.3. Priručnika**).
Opšti zaključak u vezi Opcije 2:	Opcija 2 **u saglasnosti** je sa Konvencijom i Poveljom, a time i **pravnim tekovinama EU**.

Aneks 5

Primena koncepta ljudskih prava na primeru izrade izmena i dopuna Zakona o javnom zdravlju (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, zabrana diskriminacije)

Cilj željene promene:	Zaštita zdravlja stanovništva od širenja epidemije zaraznih bolesti.
Način ostvarivanja željene promene:	Izmene i dopune Zakona o javnom zdravlju
Ciljne grupe identifikovane u procesu sprovođenja *ex-ante* analize na koje će željena promena neposredno uticati:	– Zaposleni u organima državne uprave i ustanovama čiji je osnivač Republika koji neposredno pružaju usluge građanima. – Građani kojima se takve usluge pružaju
Ciljne grupe identifikovane u procesu sprovođenja *ex-ante* analize na koje će željena promena posredno uticati:	– Porodice zaposlenih u organima državne uprave i ustanovama čiji je osnivač Republika – Porodice i pravna lica u kojima su zaposleni građani koji neposredno koriste usluge organa državne uprave i i ovih ustanova. – Šire okruženje u kojima se kreću ovi zaposleni i građani.
Prava i slobode na koje će željena promena uticati:	– Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, uključujući i nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta.
Uticaj željene promene na prava i slobode:	– Negativan (ograničenje prava na poštovanje privatnog i porodičnog života).
Indentifikovani primarni pravni izvori u procesu sprovođenja *ex-ante* analize:	– Ustav; čl. 25 (nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta); – Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, čl. 17., poštovanje privatnog i porodičnog života (*Međunarodni pak*t); – **Evropska konvencija o ljudskim pravima** (*Konvencija*), čl. 8. Konvencije (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života), u vezi sa čl. 14. Konvencije (zabrana diskriminacije) i Protokola 12, čl. 1. (opšta zabrana diskriminacije)
Identifikovani sekundarni pravni izvori u procesu sprovođenje *ex-ante* analize:	**Povelja Evropske unije o osnovnim pravima** - čl. 7. (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života), u vezi sa čl. 21. Povelje (zabrana diskriminacije).
Konsultovana stručna literatura:	Priručnik.
Praksa Ustavnog suda:	Nije identifikovana.

Druge korišćene baze podataka sudske prakse:	Baza sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava Pravosudne akademije u vezi sa čl. 8. i 14. Konvencije i čl. 1. Protokola 12 uz Konvenciju .
Predlog izmena Zakona: **Opcija 1:**	Dodaje se novi član 32a u Zakonu o javnom zdravlju: *U slučajevima kada je proglašena epidemija zarazne bolesti Vlada može, na predlog Ministra zdravlja, a po pribavljenom mišljenju nadležnog tela za upravljanje epidemijom proglasiti opštu vakcinaciju protiv epidemije.*
Prava i slobode na koje utiče Opcija 1:	– **Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života** (*relativno pravo, p*oglavlje 6. *Tabela 3*): čl. 25. Ustava (nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta), čl. 68. (pravo na zdravstvenu zaštitu), u vezi sa čl. 20. Ustava (ograničenja ljudskih prava i sloboda); i čl. 21 (zabrana diskriminacije; čl. 17. Međunarodnog pakta (pravo na privatni život); čl. 8. Konvencije, u vezi sa čl. 14., Konvencije i čl. 1. Protokola 12 uz Konvenciju.
PRAVO NA POŠTOVANJE PRIVATNOG I PORODIČNOG ŽIVOTA I ZABRANA DISKRIMINACIJE Primenjujemo kumulativni test za legitimno ograničenje relativnih prava zajemčenih Konvencijom koji koristi Sud (**poglavlje 6.2. Priručnika)**, a koji je takođe sastavni deo **Operativnog vodiča Evropske komisije** (**poglavlje 5. *Tabela 2*** pitanja 5. i 6.), da bi smo utvrdili da li je predlog izmena Zakona u saglasnosti sa čl. 8. Konvencije kojim se jemči pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života i propisuju legitimna ograničenja u ostvarivanju ove slobode (**poglavlje 7.4.2. Priručnika**):	

a) Da li su izmene i dopune čl. 32 a. Zakona pravno artikulisane na jasan i predvidiv način i u saglasnosti sa drugim propisima?	● **a)** Tekst čl. 32a Zakona u poštuje Jedinstvena metodološka pravila za izradu propisa; izmena je artikulisana na jasan i predvidiv način i u saglasnosti je sa drugiim propisima (**poglavlje 6.2.1. Priručnika**).
b) Da li ograničenje prava na poštovanje privatnog i porodičnog života koje propisuju izmene i dopune član 32a Zakona služi legitimnom cilju?	● **b)** Novi član 32 a Zakona nužan je u cilju zaštite zdravlja građana i redovnog funkcionisanja javnih službi (**poglavlje 6.2.2. Priručnika**).
c) Da li je ograničenje prava na poštovanje privatnog i porodičnog života propisano izmenama i dopunama čl. 32a Zakona srazmerno, odnosno propocionalno legitimnom cilju kojem služi?	● **c)** Čl. 32a Zakona **ne ispunjava** zahtev srazmernosti, odnosno propocionalnosti. Analiza primarnih i sekundarnih izvora od značaja za ostvarivanje prava na poštovanje privatnog i porodičnog život ukazuje da planirana izmena ne predstavlja *minimalni nivo* ograničenja nužnog za ostvarivanje legitimnog cilja, s obzirom da Zakonom nisu propisana nikakva ograničenja u vezi sa opštom obavezom vakcinacije protiv epidemije (**poglavlje 6.3.3 Priručnika**).
Opšti zaključak u vezi Opcije 1:	Opcija 1. **nije u saglasnosti** sa Konvencijom i Poveljom, a time i **pravnim tekovinama EU.**

Predlog izmena i dopuna Zakona o javnom zdravlju: Opcija 2

Opcija 2:	Dodaje se novi član 32a u Zakonu o javnom zdravlju: *U slučajevima kada je proglašena epidemija zarazne bolesti, Vlada može, na predlog Ministra zdravlja, a po pribavljenom mišljenju nadležnog tela za upravljanje epidemijom, proglasiti obaveznu vakcinaciju protiv pandemije za zaposlene u organima državne uprave i ustanovama čiji je osnivač Republika koji neposredno pružaju usluge građanima.* *Izuzetno od odredbi stava 2. ovog člana, od obaveze vakcinacije izuzeti su:* – *zaposleni koji ne mogu da prime vakcinu iz zdravstvenih razloga,* – *zaposleni koji su preležali epidemiju, ako od izlečenja nije prošlo više od godinu dana;* – *zaposleni koji imaju negativan test na pandemiju koji nije stariji od 72sata;* *zaposleni u organu državne uprave odnosno ustanovi čiji je osnivač Republika koji je u potpunosti prešao na online režim pružanja usluga, za vreme trajanja online režima.*

Prava i slobode na koje utiče Opcija 2:	– **Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života** (relativno pravo).
Primenjujemo kumulativni test za legitimno ograničenje relativnih prava i sloboda zajemčenih Konvencijom (**Poglavlje 6.1. *Tabela 3* Priručnika**): **a)** Da li su izmene i dopune čl. 32a Zakona pravno artikulisane na jasan i predvidiv način i u saglasnosti sa drugim propisima? **b)** Da li ograničenje prava na privatni i porodični život propisano izmenama i dopunama člana 32a Zakona služi legitimnom cilju? **c)** Da li je ograničenje prava na privatni i porodični život propisano izmenama i dopunama čl. 32a Zakona srazmerno, odnosno propocionalno legitimnom cilju kojem služi?	● **a)** Novi čl. 32a Zakona poštuje Jedinstvena metodološka pravila za izradu propisa; izmena je artikulisana na jasan i predvidiv način i u saglasnosti je sa drugim propisima (**Poglavlje 6.2.1. Priručnika**). ● **b)** Član 32a Zakona nužan je u cilju zaštite zdravlja zaposlenih u organima državne uprave i ustanovama čiji je osnivač Republika i redovnog obavljanja poslova iz nadležnosti organa državne uprava, kao i zaštite građana kojima ovi organi i ustanove neposredno pružaju usluge (**Poglavlje 6.2.2. Priručnika**). ● **c)** Član 32a. Zakona ispunjava zahtev srazmernosti. Radi se o minimalnom ograničenju nužnom za ostvarivanje legitimnog cilja s ozbirom: 1) da se obaveza vakcinacije uvodi samo za zaposlene u organima državne uprave i ustanovama koje neposredno pružaju usluge građana, odnosno u neposrednom su kontaktu sa građanima; 2) da je propisano više razumnih izuzetaka od obaveze vakcinacije (**Poglavlje 6.2.3. Priručnika**). ● Pored toga, obaveze iz člana 32a Zakona propisane za određenu kategoriju lica nisu diskriminatorne (poglavlja 10.2. i 11.5. Priručnika).
Opšti zaključak u vezi Opcije 2:	Opcija 2 **u saglasnosti** je sa Konvencijom i Poveljom, a time i **pravnim tekovinama EU**.

Aneks 6
Propisi i akti

	Naziv propisa/akta	Broj *Službenog glasnika*	Link
1.	Ustav Republike Srbije	„Službeni glasnik RS", br. 98/06.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/ustav/2006/98/1/reg
2.	Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima	„Službeni glasnik RS", br.7/71.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/slsfrj/skupstina/zakon/1971/7/1/reg
3.	Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.	„Službeni list SCG" – Međunarodni ugovori 9/2003-16.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/mu/skupstina/zakon/2003/9/4/reg
4.	Zakon o državnoj upravi	„Službeni glasnik RS", br. 79/05, 101/07, 95/10, 99/14, 47/18 i 30/18 – dr. Zakon.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/79/1/reg
5.	Zakon o vladi	„Službeni glasnik RS", br. 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – US, 72/12, 7/14 – US, 44/14 i 30/18 – dr. Zakon.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/55/1/reg
6.	Zakon o ministarstvima	„Službeni glasnik RS", br. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 – dr. zakon, 62/2017.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2014/44/1/reg

	Naziv propisa/akta	Broj *Službenog glasnika*	Link
7.	Zakon o planskom sistemu Republike Srbije	„Službeni glasnik RS”, br. 30/18.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2018/30/1/reg
8.	Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja	„Službeni glasnik RS”, br. 120/04, 54/07, 104/09, 36/10.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2004/120/7/reg
9.	Zakon o objavljivanju zakona i drugih propisa i akata	„Službeni glasnik RS”, br. 45/13.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2013/45/4/reg
10.	Zakon o lobiranju	„Službeni glasnik RS”, br. 87/18.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2018/87/16/reg
11.	Uredba o metodologiji upravljanja javnim politikama, analizi efekata javnih politika i propisa i sadržaju pojedinačnih dokumenata javnih politika	„Službeni glasnik RS“, br. 8/19.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/uredba/2019/8/9/reg
12.	Poslovnik Vlade	„Službeni glasnik RS“, br. 61/06 – prečišćen tekst, 69/08, 88/09, 33/10, 69/10, 20/11, 37/11, 30/13 i 76/14 i8/19.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/poslovnik/2006/61/1/reg
13.	Pravilnik o smernicama dobre prakse za ostvarivanje učešća javnosti u pripremi nacrta zakona i drugih propisa i akata	„Službeni glasnik RS“, br. 51/19.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2019/51/5/reg

	Naziv propisa/akta	Broj *Službenog glasnika*	Link
14.	Rezolucija Narodne skupštine o zakonodavnoj politici	„Službeni glasnik RS“, br. 55/13.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/rezolucija/2013/55/1/reg
15.	Zaključak o utvrđivanju Smernica za uključivanje organizacija civilnog društva u proces donošenja propisa	„Službeni glasnik RS“, br. 90/14.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/zakljucak/2014/90/1/reg
16.	Zaključako usvajanju Metodologije za izradu podzakonskih propisa	„Službeni glasnik RS“, br. 75/10, 81/2010 – ispravka.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/zakljucak/2010/75/1/reg
17.	Zaključak o usvajanju Smernica za uključivanje organizacija civilnog društva u radne grupe za izradu predloga dokumenata javnih politika i nacrta, odnosno predloga propisa	„Službeni glasnik RS“, br. 8/20.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/zakljucak/2020/8/1/reg
18.	Jedinstvena metodološka pravila za izradu propisa	Zakonodavni odbor Narodne skupštine Republike Srbije, sednica održana 30. marta 2010. godine.	http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Jedinstvena%20metodoloska%20pravila%20za%20izradu%20propisa.pdf

Aneks 7
Dokumenta javnih politika

	Naziv dokumenta	Broj *Službenog glasnika*	Link
1.	Stategija reforme javne uprave u Republici Srbiji za period od 2021. do 2030. godine.	„Službeni glasnik RS“, br. 42/21	https://www.paragraf.rs/propisi/strategija-reforme-javne-uprave-republika-srbija.html
2.	Strategija regulatorne reforme i unapređenja sistema upravljanja javnim politikama za period 2016–2020. godine	„Službeni glasnik RS“, br. 8/16.#	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2016/8/1/reg
3.	Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije (treća verzija)	Odluka Vlade RS od 1. marta 2018. godine.	https://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/npaa/npaa_2018_2021.pdf
4.	Revidirani Akcioni plan za Poglavlje 23.	Odluka Vlade RS od 10. jula 2020. godine.	https://www.mpravde.gov.rs/files/Revidirani%20AP23%202207.pdf
5.	Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje inicijative Partnerstvo za otvorenu upravu u Republici Srbiji za period 2018–2020. godine	„Službeni glasnik RS”, br. 105/18.	https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/zakljucak/2018/105/2/reg

Aneks 8
Reference

Literatura

Akcija za ljudska prava, *Evropski sud za ljudska prava i sloboda izražavanja*, Podgorica (2018), http://www.hraction.org/wp-content/uploads/2018/11/Tematska-zbirga-biltena-CG.pdf

Akcija za ljudska prava, Institut Alternativa, *Sloboda mirnog okupljanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava*, Podgorica (2020), http://media.institut-alternativa.org/2020/06/Sloboda-mirnog-okupljanja-1.pdf

Barak, Aharon: „Proportionality and Principled Balancing", *Law & Ethics of Human Rights*, Volume 4, Issue 1 (2010)

Bychawska-Siniarska, Dominika, *Zaštita prava na slobodu govora po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*: *Priručnik za pravnike*, Savet Evrope, Strazbur (2017), https://rm.coe.int/5-mne-protecting-the-right-to-foe-under-european-convention-on-human-r/16809691b1

Feldman, David: „The Impact of Human Rights on the UK Legislative Process",*Statute Law Review*, Volume 25, Issue 2 (2004), str. 91–115, https://doi.org/10.1093/slr/25.2.91

Golubović, Dragan: „Freedom of association in the case law of the European Court of Human Rights",*The International Journal of Human Rights*, Volume 17 (2013) Issue 7-8, str. 758-771.

Jacobs and White, *European Convention on Human Rights*, Third Edition, Oxford University Press.

Krstić Ivana, Marinković Tanasije, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd (2016), https://rm.coe.int/16806fbc17

Roagna, Ivana, *Zaštita prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, u skladu sa Evropskom Konvencijom o ljudskim* pravima, Savet Evrope, Strazbur (2012), https://rm.coe.int/16806f1558

Evans, Simon, *Improving Human Rights Analysis in the Legislative and Policy Process*, Melbourne University Law Review, Vol. 29, str. 666-702.

Yannis, Ktistakis, *Zaštita migranata prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i Evropskoj socijalnoj povelji* (Priručnik za pravnike), Savet Evrope (2016), https://rm.coe.int/16806f1618

Praksa Evropskog suda za ljudska prava

European Court of Human Rights, *Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights: Right to Life*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_ENG.pdf (izdanje na hrvatskom dostupno na https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_HRV.pdf)

Evropski sud za ljudska prava, *Vodič za član 4. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava*, Strazbur, 31. decembar 2018., https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_4_SRP.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Gide on Article 6 of the European Convention on Human Rights*, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf.

Evropski sud za ljudska prava,*Vodič za primenu člana 7 Evropske konvencije o ljudskim pravima,* Strazbur, 30. april 2017., str. 5, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_SRP.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 August 2020, https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf

Evropski sud za ljudska prava,*Vodič kroz član 9: Sloboda misli, savesti i veroispovesti* Strazbur (2015), https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_SRP.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of expression*, Strasbourg, 31 August 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 12 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_12_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_13_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Vodič o članu 15 Evropske konvencije o ljudskim pravima,* Strasbourg, 30 April 2017, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 August 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_17_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 18of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 August 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_18_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Right*s, 31 August 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf (izdanje na hrvatskom dostupno na https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_HRV.pdf)

European Court of Human Rights, Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_Protocol_1_ENG.pdf (izdanje na hrvatskom dostupno na https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_Protocol_1_HRV.pdf)

European Court of Human Rights, *Guide on Article 3 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_Protocol_1_ENG.pdf (izdanje na bosanskom dostupno na https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_Protocol_1_BOS.pdf)

European Court of Human Rights,*Guide on Article 3 of Protocol 4 of the European Convention on Human Rights*, 31 January 2021, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_Protocol_4_ENG.pdf

European Court of Human Rights, Guide on Article 4 of Protocol 4 to the European Convention on Human Rights, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_4_Protocol_4_ENG.pdf (izdanje na hrvatskom dostupno na https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_4_Protocol_4_HRV.pdf)

Evropski sud za ljudska prava: *Vodič za primenu člana 4 Protokola 7 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima,* Strazbur, 2017, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_4_Protocol_7_SRP.pdf

European Court of Human Rights,*Guide on the case law of the European Court of Human Rights: Immigration, Strasbourg, 30 April 2020,* https://rm.coe.int/court-case-law-guide-immigration-eng/16809f1556

European Court of Human Rights,*Mass protests - Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Mass_protests_ENG.pdf

European Court of Human Rights, *Guide on the Case Law of the European Convention on Human Rights: Prisoners' Rights*, Strasbourg, 31 December 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Prisoners_rights_ENG.pdf

Dokumenta Evropske komisije i drugih međunarodnih organizacija

European Commission*, Better Regulation Guidelines*, Chapter III: Guidelines on Impact Assessment, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/better-regulation-guidelines-impact-assessment.pdf

European Commission, COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS, *2020 Rule of Law Report: The rule of law situation in the European Union*, Brussels, 30.9.2020 COM(2020) 580 final, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication_2020_rule_of_law_report_en.pdf

European Commission, Communication from the Commission, *Strengthening the Rule of Law in the Union*: *A blueprint for action*, Brussels, 17.7.2019, COM(2019) 343 final

European Commission, *Operational Guidance on taking account of Fundamental Rights in Commission Impact Assessments*, Commission Staff Working Paper, Brussels, 6.5.2011 SEC(2011) 567 final, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/opperational-guidance-fundamental-rights-in-impact-assessments_en.pdf

European Commission, *Strategy for the effective implementation of the Charter of Fundamental Rights by the European Union* https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0573:FIN:en:PDF

Explanations relating to the Charter of Fundamental Right, Official Journal of the European Union, 2007/C 303/02, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32007X1214%2801%29; https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0343;

Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation, http://www.cc.cec/wikis/display/dap/Legislative+drafting+resources

OSCE/ODIHR,*Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly*, 2010, https://www.osce.org/odihr/73405

OSCE/ODIHR, *Smernice o zaštiti branitelja ljudskih prava*, Warsaw, 2015, https://www.osce.org/sr/odihr/195336

Preporuke CM/Rec(2007)14 Komiteta ministara državama članicama o pravnom statusu nevladinih organizacija u Evropi, https://www.dijalog.net/wp-content/uploads/2019/01/Preporuka-Saveta-Evropenezvani%C4%8Dni-prevod.pdf

KORISNI LINKOVI

Baza sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava
https://hudoc.echr.coe.int/
eng#{%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}

Baza sudske prakse Evropskog suda pravde
https://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?cid=402964

Baza sudske prakse Ustavnog suda RS
http://www.ustavni.sud.rs/page/view/160-101195/sudska-praksa

Baza sudske prakse Vrhovnog kasacionog suda
https://www.vk.sud.rs/sr-lat/sudska-praksa

Baza sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava Pravosudne akademije
https://e-case.eakademija.com

BELEŠKE

[1] Communication from the Commission, *Strengthening the Rule of Law in the Union*: *A blueprint for action*, Brussels, 17.7.2019, COM(2019) 343 final.
[2] U bazi odluka Ustavnog suda nema odluka koje se odnose na tumačenje i primenu član 74. Ustava.
[3] *Austria v. Italy,* predstavka br. 788/60, presuda od 11. januara 1961., § 116, 138.
[4] Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom broj 11, Protokola uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 4 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se obezbeđuju izvesna prava i slobode koji nisu uključeni u Konvenciju i Prvi Protokol uz nju, Protokola broj 6 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne, Protokola broj 7 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokola broj 13 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne u svim okolnostima („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori", br. 9/2003-16). Republika Srbija pravni je sledbenik zajednice Srbija i Crna Gora, koja je prestala da postoji 2006. godine, uključujući i članstvo u Savetu Evrope i drugim međunarodnim organizacijama. *Continuation by the Republic of Serbia of Membership of the State Union of Serbia and Montenegro,* Declaration by the Committee of Ministers of the Council of Europe, 14 June 2006.
[5] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on the Constitution of Serbia*, Opinion No. 405/2006, CDL-AD(2007)004, Strasbourg, 19 March 2007, str. 8.
[6] Stavovi Ustavnog suda u postupku ispitivanja i odlučivanja po ustavnoj žalbi, SU br. I – 8/11/09, 2. april 2009. godine.
[7] Videti, kao primer, odluku Ustavnog suda, Už. 3238/2011, od 8. 3. 2012. godine .
[8] Član 24. stav 1. Zakon o ministarstvima, „Službeni glasnik RS", br. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 – dr. zakon, 62/2017.
[9] Član 9. stav 1. Zakona o ministarstvima.
[10] Član 2. tačka 2. Odluke o obrazovanju Saveta za odnose sa Evropskim sudom za ljudska prava, „Službeni glasnik RS", br. 35/2013.
[11] Charter of Fundamental Rights of the European Union, Official Journal of the European Union, 2007/C 303/01. Zvanični prevod Povelje dostupan je na sajtu Ministarstva za evropske integracije:
[12] Član 6. st. 1. Ugovora o Evropskoj uniji (Treaty on European Union), Official Journal of the European Union, 2012/C 326/01, Zvanični prevod Ugovora o Evropskoj uniji i Ugovora o funkcionisanju Evropske unije dostupan je na sajtu Ministarstva za evropske integracije.
[13] European Commission, *Strategy for the effective implementation of the Charter of Fundamental Rights by the European Union,*
https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0573:FIN:en:PDF
[14] European Commission, *Operational Guidance on taking account of Fundamental Rights in Commission Impact Assessments*, Commission Staff Working Paper, Brussels, 6.5.2011 SEC(2011) 567 final.
[15] *Operational Guidance on taking account of Fundamental Rights in Commission Impact Assessments*, str. 7, 8. Prevod autora.
[16] *Better Regulation Guidelines*, Chapter III: Guidelines on Impact Assessment, str. 31.

[17] *Explanations relating to the Charter of Fundamental Right*, Official Journal of the European Union, 2007/C 303/02, Videti takođe *Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation*,
[18] *Operational Guidance on taking account of Fundamental Rights in Commission Impact Assessments,* str. 8.
[19] *Airey v. Ireland*.
[20] *Dubská and Krejzová v. the Czech Republic* [Veliko veće].
[21] *Halford v. the United Kingdom*.
[22] *Silver and Others v. the United Kingdom*; *Lebois v. Bulgaria*; *Piechowicz v. Poland*.
[23] *Versini-Campinchi and Crasnianski v. France*.
[24] *Maestri v. Italy* [Veliko veće].
[25] *S.A.S. v. France* [Veliko veće], § 114); *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [Veliko veće], § 194; *P.T. v. the Republic of Moldova*, § 29.
[26] *The Sunday Times v. the United Kingdom.*
[27] *Dudgeon v. the United Kingdom*.
[28] *X, Y and Z v. the United Kingdom*;*Z v. Finland*.
[29] *Paradiso and Campanelli v. Italy* [Veliko veće]; *S.H. and Others v. Austria*.
[30] *A.-M.V. v. Finland*.
[31] *Handyside v. the United Kingdom*; *Sunday Times v. the United Kingdom* (No. 1); *Yeşilgöz v. Turkey*; *Kjeldsen, Busk, Madsen and Pederson v. Denmark*; *Loizidou v. Turkey*. Videti takođe *Compilation of Venice Commission opinions concerning freedom of association, Strasbourg*, 16 July, 2013, CDL(2013)035 pp. 9-12.
[32] Aharon Barak, „Proportionality and Principled Balancing", *Law & Ethics of Human Right*s, Volume 4, Issue 1 2010, str. 6.
[33] Viena Convention on the Law of International Treaties.
[34] *Rantsev v. Cyprus and Russia*. Evropski sud za ljudska prava, *Vodič za član 4. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava*: *Zabrana ropstva i prinudnog rada*, Strasbourg, 31. decembar, 2018, str. 5–6.
[35] Ivana Roagna, *Zaštita prava na poštovanje privatnog i porodičnog života, u skladu sa Evropskom Konvencijom o ljudskim* pravima, Savet Evrope, Strazbur (2012), str. 11 (u daljem tekstu: Zaštita prava na poštovanje privatnog i porodičnog života).
[36] *Costello-Roberts v. United Kingdom*.
[37] *Dadouch v. Malta.*
[38] *Dadouch v. Malta.*
[39] *Wakerfiel v. the United Kingdom*.
[40] *Kerkhoven and Hinke v. the Netherlands*.
[41] *Bărbulescu v. Romania.*
[42] *Niemetz v. Germany.Brüggeman and Scheuten v. Germany*; *C. v. Belgium*; *Oleksandr Volkov v. Ukraine*.
[43] *McFeeley v. the United Kingdom.*
[44] *Ahmut v. the Netherlands.*
[45] *Pretty v. the United Kingdom.*
[46] *Haas v. Switzerland.*
[47] *Pretty v. the United Kingdom*.
[48] *M.C. v. Bulgaria*.
[49] *X. and Y. v. the Netherlands*.
[50] *Gongadze v. Ukraine*; *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*.

[51] *Bevacqua and S. v. Bulgaria*; *A v. Croatia*; *Hajduová v. Slovakia*; *Kalucza v. Hungary*; *B. v. Moldova.*
[52] *Tomašić Branko and others v. Croatia*; *Eremia v. the Republic of Moldova*.*Tomašić Branko and o*
[53] *V.A.M. v. Serbia*.
[54] *Vasileva v. Bulgaria*; *Jurica v. Croatia*; *Mehmet Ulusoy and Others v. Turkey*.
[55] *X and Y v. the Netherlands*.
[56] *Storck v. Germany*.
[57] *Nikolyan v. Armenia*.
[58] *A.M.V. v. Finland*.
[59] *Dadouch v. Malta*. *Zaštita prava na poštovanje privatnog i porodičnog života*, str. 14.
[60] *Anayo v. Germany*.
[61] *Bigaeva v. Greece*.
[62] *Rainys and Gasparavicius v. Lithuania*; *Sidabras and Džiautas v Lithuania* [Veliko veće].
[63] *Lekavičienė v. Lithuania.*
[64] *Burghartz v. Switzerland.*
[65] *Ciubotaru v. Moldavia.*
[66] *Chapman v. the United Kingdom* [Veliko veće].
[67] *Guerra and others v. Italy.*
[68] *Fadeyeva v. Russia*.
[69] *Osman v. the United Kingdom*. *Kurt v. Austria* [Veliko veće].
[70] Videti European Court of Human Rights *Environment and the European Convention on Human Rights*, Press Unit, February 2021..
[71] *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and Others, Application No* 39371/20.
[72] *Von Hannover v. Germany* (no. 2) [Veliko veće].
[73] *Benedik v. Slovenia*.
[74] *Pfeifer v. Austria*.
[75] *Axel Springer AG v. Germany* [Veliko veće].
[76] *X and Others v. Russia*.
[77] *Petrina v. Romania*.
[78] *Haralambie v. Romania*.
[79] *X v. the United Kingdom*.
[80] *Chave née Jullien v. France*.
[81] *X v. Belgium.*
[82] *Peck v. the United Kingdom.*
[83] *Amman v. Switzerland*.
[84] *Wisse v. France*.
[85] *S. and Marper v. United Kingdom* [Veliko veće].
[86] *Murray v. the United Kingdom.*
[87] *Turek v. Slovakia*.
[88] *S. and Marper v. United Kingdom* [Veliko veće].
[89] *López Ribalda and Others v. Spain* [Veliko veće].
[90] *Niemetz v. Germany*.
[91] *Stés Colas Est and Others v. France.*
[92] *Peev v. Bulgaria.*
[93] *Antović and Mirković v. Montenegro*.
[94] *Vukota-Bojić v. Switzerland*.
[95] *Gillan and Quinton v. the United Kingdom*.

[96] *Zaštita prava na poštovanje privatnog i porodičnog života*, str. 22.
[97] Venice Commission,*Opinion on the video surveillance in public places by public authorities and the protection of human rights*, Strasbourg, 23 March 2007, Study No. 404/2006, §38; *Bărbulescu v. Romania* [Veliko veće].
[98] *Söderman v. Sweden* [Veliko veće].
[99] *Bărbulescu and Köpke v. Romania*.
[100] *Case of Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* [Veliko veće], 25 May, 2021.
[101] *Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France* [Veliko veće].
[102] *Evans v. the United Kingdom* [Veliko veće].
[103] *Petrina v. Romania*.
[104] *Ternovszky v. Hungary*.
[105] *Dubská and Krejzová v. the Czech Republic* [Veliko veće].
[106] *Evans v. the United Kingdom* [Veliko veće].
[107] *V.C. v. Slovakia*; *I.G. and others v. Slovakia*.
[108] Council of Europe, Parliamentary Assembly, *Access to Safe and Legal Abortion in Europe*, Resolution 1607 (2008).
[109] *A., B. and C. V. Ireland* [Veliko veće].
[110] *Boso v. Italy.*
[111] Van Kück v. Germany; *Schlumpf v. Switzerland.*
[112] *B. v France*.
[113] *A.D.T. v. the United Kingdom.*
[114] *Stübing v. Germany.*
[115] *Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom.*
[116] *Lustig, Prean and Beckett v. the United Kingdom*; *Smith and Grady v. the United Kingdom*; *Perkins and R. v. the United Kingdom*; *Beck and Others v. the United Kingdom.*
[117] *Valianatos v. Greece*; *Pajić v. Croatia; Schalk and Kopf v. Austria*.
[118] *Oliari and others v. Italy.*
[119] *X, Y i Z v. the United Kingdom.*
[120] *Boughanemi v. France*.
[121] *X v. the United Kingdom*.
[122] *Marckx v. Belgium*.
[123] *Marckx v. Belgium*.
[124] *Olsson v. Sweeden*; i, kao punoletna lica, *Boughanemi v. France.*
[125] *Boyle v. the United Kingdom.*
[126] *X v. Switzerland*.
[127] *Jolie and Lebrun v. Belgium*.
[128] *Wagner AND J.M.W.L. v. Luxembourg*.
[129] *Jeunesse v. the Netherlands.*
[130] *Messina v. Italy.*
[131] *Klamecki v. Poland*
[132] *Wakeford v. the United Kingdom.*
[133] *Velcea and Mazăre v. Romania*, *Merger and Cross versus France*.
[134] *Boughanemi v. France*.
[135] *Berrehab v. the Netherlands*; *Hendriks v. the Netherlands*.
[136] *Yousef v. the United Kingdom*.
[137] *Pla and Puncernau v. Andora*.
[138] European Court of Human Rights, *Guide on the case law of the European Court of Human Rights: Immigration, Strasbourg, 30 April, 2020,; Slivenko and Others v. Latvia*

[Veliko veće]; *Genovese v. Malta*; *Ramadan v. Malt*a.
[139] *Karassev v. Finland; Slivenko and Others v. Latvia; Dadouch v. Malta.*
[140] *Niemietz v. Germany*.
[141] *Demades v. Turkey*.
[142] *Menteş and others v. Turkey*.
[143] *McCann v. the United Kingdom.*
[144] *Niemietz v. Germany*.
[145] *Niemietz v. Germany*, *Stés Colas Est v. France*.
[146] *Stés Colas Est v. France*.
[147] *Copland v. the United Kingdom.*
[148] *Buckley v. the United Kingdom*.
[149] *Chelu v. Romania*.
[150] *Hartung v. France*.
[151] *Friend and Countryside Alliance and others v. the United Kingdom*.
[152] *Buckley v. the United Kingdom*; *Prokopovich v. Russia*.
[153] *Loizidou v. Turkey*.
[154] *Narinen v. Finland*.
[155] *Christie v. the United Kingdom*.
[156] *Klass v. Germany*; *Malone v. the United Kingdom*; *Margareta and Roger Andersson v. Sweeden*.
[157] *P.G. and J.H v. the United Kingdom*.
[158] *Taylor-Sabori v. the United Kingdom*.
[159] *Copland v. the United Kingdom.*
[160] *Camenzind v. Switzerland.*
[161] *B.C. v. Switzerland*.
[162] *Kopp v. Switzerland*; *Halford v. the United Kingdom*.
[163] *Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*.
[164] *X v. the United Kingdom*.
[165] *Vavřička and Others v. the Czech Republic* [Veliko veće], presuda od 8. aprila 2021. godine. Žalba je pokrenuta u vezi sa novčanom kaznom izrečenom g. Vavrički zbog odbijanja vrtića da primi nevakcinisanu decu u vrtić zbog toga što nisu bila vakcinisana vakcinama koje su zakonom propisane za obaveznu vakcinaciju dece. Podnosioci predstavke su smatrali da su ovom odlukom prekršene odredbe čl. 8. Konvencije, posebno se pozivajući na pravo na lični razvoj u kontekstu pohađanja obdaništa, kao i na pravo roditelja da brinu o svojoj deci u skladu sa svojim stavovima, ubeđenjima i po svojoj savesti. Pored toga, po mišljenju podnosilaca predstavke, postupak definisanja plana vakcinacije nije bio transparentan, nedostajala je odgovarajuća analiza i javna rasprava, a postojao je i konflikt interesa pojedinih zvaničnika. Podnosioci predstavke nisu dovodili u pitanje da je vakcinacija pitanje od opšteg interesa, socijalne solidarnosti i podeljene odgovornosti. Međutim, smatrali su da obavezni model vakcinacije krši njihova ljudska prava i da je režim dobrovoljne vakcinacije efikasniji i pravedniji. U pogledu obavezne prirode vakcinacije, Sud je ocenio da država ugovornica imala širok stepen procene uvođenja ovih zdravstvenih mera, s obzirom da su pitanjima zdravstvene politike države ugovornice u najboljem položaju da procene koje su mere neophodne radi zaštite zdravlja stanovništva, posebno imajući u vidu da među državama ugovornicama nema konsenzusa o pitanjima obavezne vakcinacije. Sud je našao da su propisane mere proporcionalne ciljevima kojima služe. Detaljnije o analizi Suda, https://www.linkedin.com/pulse/prva-presuda-evropskog-suda-za-ljudska-prava-po-i-veledar-arifagic .

[166] Consultative Committeof the Convention for the Protection of Individuals with Regard to Automatic Processing of Personal Data Convention 108: *Guidelines on Facial Recognition*, T-PD(2020)03 rev 4, 28 January 2021.
[167] *Alexandridis v. Greece*.
[168] *Kokkinakis v. Greece*; *Buscarini v. SanMarina* [Veliko veće];
[169] *Union des Athées v. France*. *Union des Athées v. France*.
[170] *Kokkinakis v. Greece*.
[171] *Vodič kroz član 9. Konvencije*, str. 7.
[172] *Sinan Işık v. Turkey*; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfiv. Turkey*.
[173] *Jakóbski v. Poland*.
[174] *Sviato-Mykhaïlivska Parafiya v. Ukraine*; *Savez crkava „Riječ života" v. Croatia*.
[175] *Kovaļkovs v. Letonia*.
[176] *Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [Veliko veće]; *Leyla Şahin v. Turkey* [Veliko veće].
[177] *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [Veliko veće]; *Francesco Sessa v. Italy*.
[178] X*. v. the United Kingdom*.
[179] *Société éditrice de Mediapart and others v*. *France*.
[180] *Leela Förderkreis e.V. and others v. Germany*.
[181] *Nolan and K. v. Russia*; *Boychev and others v. Bulgaria*.
[182] *The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints v. the United Kingdom*.
[183] *F.L. v. France*.
[184] Ásatrúarfélagið v. Iceland.
[185] *Fränklin-Beentjes i CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands*.
[186] *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ando others v. Austria*; *Moscow Jehovah's Witnesses v. Russia*.
[187] *Arrowsmith v. the United Kingdom*.
[188] *Bayatyan v. Armenia* [Veliko veće].
[189] *W. v. the United Kingdom*.
[190] *Knudsen v. Norway*; *Van Schijndel and others v. the Netherlands*.
[191] *Nyyssönen v. Finland*.
[192] *Eweida and others v. the United Kingdom*.
[193] *X. v. Switzerland*; *Kustannus OY Vapaa Ajattelija AB and others v. Finland*.
[194] *X. and Church of Scientology v. Sweeden*. *Vodić kroz član 9,* str. 8.
[195] *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfi v. Turkey*; za plaćene kurseve joge, videti *Sivananda de Yoga Vedanta v. France*.
[196] *N.F. v. Italy*.
[197] *Ivanova v. Bulgaria*.
[198] *Eweida and others v. the United Kingdom*.
[199] *Van den Dungen v. the Netherlands*.
[200] *Skugar and others v. Russia*.
[201] *Kosteski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia*.
[202] *Hassan and Tchaouch v. Bulgaria* [Veliko veće]; *Leyla Şahin v. Turkey* [Veliko veće]; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*.
[203] *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [Veliko veće].
[204] *Eweida and Others v. the United Kingdom*.
[205] *Jehovah's Witness of Moscow and Others v. Russia*.
[206] *Siebenhaar v. Germany*.
[207] *Jehovah's Witness of Moscow and Others v. Russia,* sa dodatnim referencama.
[208] *Kalaç v. Turkey*.
[209] *Fränklin-Beentjes and CEFLU-Luz da Floresta v. the Netherlands*.

[210] *Eweida and Others v. the United Kingdom.*
[211] *Ahmet Arslan and Others v. Turkey.*
[212] *S.A.S. v. France* [Veliko veće].
[213] *Eweida and Others v. the United Kingdom*.
[214] Isto.
[215] Isto, §§ 94-95.
[216] *Leyla Şahin v. Turkey* [Veliko veće].
[217] *Kurtulmuş v. Turkey*.
[218] *Dahlab v. Switzerland*.
[219] *Leyla Şahin v. Turkey* [Veliko veće].
[220] *Dubowska and Skup v. Poland*; *Begheluri v. Georgia*.
[221] *Kalaç v. Turkey*; Çinar v. Turkey; *Acarca v. Turkey*; *Sert v. Turkey*.
[222] *Pitkevich v. Russia*.
[223] *Ivanova v. Bulgaria*.
[224] *Kovaļkovs v. Letonia*.
[225] *Alexandridis v. Greece* § 38; *Dimitras and others v. Greece*.
[226] *Sinan Işık v. Turkey*.
[227] *Sofianopoulos and others v. Greece*.
[228] *Sinan Işık v. Turkey*.
[229] *Alexandridis v. Greece*.
[230] *Dimitras and others v. Greece*; *Dimitras and others v. Greece* (no 2); *Dimitras and others v. Greece* (no 3).
[231] *Grzelak and others v. Poland.*
[232] *X. v. the United Kingdom*.
[233] *Bayatyan v. Armenia*[Veliko veće]; *Bukharatyan v. Armenia*; *Tsaturyan v. Armenia*; *Erçep v. Turkey*; *Feti Demirtaş v. Turkey*; *Buldu and Others v. Turkey*; u svim navedenim slučajevima prigovor savesti su isticali pripadnici Jehovinih svedoka.
[234] *Löffelmann v. Austria*; *Gütl v. Austria*; *Lang v. Austria*.
[235] *Koppi v. Austria*.
[236] *Savda v. Turkey*; *Tarhan v. Turkey*.
[237] *Eweida and Others v. the United Kingdom*.
[238] *Mignot v. France*.
[239] *Eweida and Others v. the United Kingdom*.
[240] *Kovaļkovs v. Letonia*.
[241] *Eweida and Others v. the United Kingdom.*
[242] *Hernandez Sanchez v. Spain*.
[243] Dominika Bychawska-Siniarska, *Zaštita prava na slobodu izražavanja po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*: *Priručnik za pravnike* Saveta Evrope, Strazbur (2017), str. 6. (u daljem tekstu: Zaštita prava na slobodu izražavanja).
[244] *Handyside v. the United Kingdom*, § 49; *Observer and Guardian v. the United Kingdom*, § 59.
[245] *Norwood v. the United Kingdom*.
[246] *M'Bala M'Bala v. France*.
[247] *PETA Deutschland v. Germany*; *D.I. v. Federal Republic of Germany; Honsik v. Austria*; *Ochensberger v. Austria*.
[248] *Leroy v. France*.
[249] *Sürek v. Turkey*.
[250] *Vejdeland and Others v. Sweeden*.
[251] *Kuhnen v. Germany*.Međutim, poricanje genocide nad Jermenima, kao predmet

istorijskog i javnog diskursa, dobilo je zaštitu člana 10. Konvencije. U predmetu *Perinçek v. Switzerland*, turski političar javno je u Švajcarskoj iznio stav da masovne deportacije i masakri koje su pretrpjeli Jermeni u Otomanskom carstvu 1915. i narednih godina ne predstavljaju genocid. Švajcarski sudovi su smatrali da su njegovi motivi rasistički i nacionalistički, te stoga podložni krivičnom zakonodavstvu. Međutim, Sud je zaključio da je došlo do povrede člana 10. Konvencije. Ne dovodeći u pitanje značaj koji jermenska zajednica daje pitanju da li ove masovne deportacije i masakre treba smatrati genocidom, Sud je zaključio da su dostojanstvo žrtava i dostojanstvo i identitet savremenih Jermena zaštićeni članom 8. Konvencije. Stoga je Sud morao da uspostavi ravnotežu između dva zajamčena prava: prava na slobodu izražavanja i prava na poštovanje privatnosti, vodeći računa o konkretnim okolnostima slučaja i srazmernosti između korišćenih sredstava i cilja koji se nastoji ostvariti. Sud je zaključio da nije bilo neophodno u demokratskom društvu krivično kazniti podnosioca predstavke da bi se zaštitila prava jermenske zajednice, uzimajući u obzir sledeće elemente: izjave podnosioca predstavke ticale su se pitanja od javnog interesa i nisu predstavljale poziv na mržnju ili netrpeljivost; kontekst u kome su izjave date nije bio obeležen povišenim tenzijama ili posebnim istorijskim prizvucima u Švajcarskoj; nije se moglo smatrati da izjave utiču na dostojanstvo pripadnika jermenske zajednice do te mere da zahtijevaju krivičnopravni odgovor Švajcarske; Švajcarska nije imala međunarodnopravnu obavezu da inkriminiše takve izjave; čini se da su švajcarski sudovi cenzurisali podnosioca predstavke samo zbog toga što je iskazao mišljenje koje se razlikovalo od ustaljenog mišljenja u Švajcarskoj; i mešanje u njegovo pravo na slobodu izražavanja bilo je u formi krivičnih (pre nego prekršajnih) sankcija.

[252] *Jersild v. Denmark*,

[253] *Müller and Others v. Switzerland*.

[254] *Chorherr v. Austria*.

[255] *Steel and Others v. the United Kingdom*.

[256] *Khurshid Mustafa i Tarzibachi v. Sweeden*. Predmet se odnosio na iseljenje stanara zbog njihovog odbijanja da uklone satelitsku antenu koja im je omogućavala prijem televizijskih programa na arapskom i persijskom jeziku iz njihove zemlje porekla (Irak).

[257] *Stevens v. the United Kingdom*.

[258] *Vajnai v. Hungary*.

[259] *Donaldson v. the United Kingdom*.

[260] *Oberschlick v. Austria*; *Thoma v. Luxembourg*; *Dichand and Others v. Austria*; *Nikula v. Finland*.

[261] *Handyside v. the United Kingdom*; *Groppera Radio AG v. Switzerland*.

[262] *Müller v. Switzerland*.

[263] *Otto-Preminger-Institut v. Austria.*

[264] *Karataş v. Turkey*.

[265] *Akdaş v. Turkey*.

[266] *Eon v. France*; *Kuliś and Różycki v. Poland*; *Alves da Silva v. Portugal*; *Vereinigung Bildender Künstler v. Austria*.

[267] *Zaštita prava na slobodu izražavanja,* str. 15.

[268] *Ibid.*

[269] *K. v. Austraia; Vogt v. Federal Republic of Germany*.

[270] *Neva Tolle v. Croatia* (nelegitimno ograničenje slobode mišljenja i izražavanja branilice ljudskih prava o pitanjima koja se tiču zaštite žrtava nasilja u porodici).

[271] *Handyside v. the United Kingdom*; *Lingens v. Austria*; Şener v. Turkey; *Marônek v. Slovakia*; *Dichand and Others v. Austria.*

[272] *Müller and Others v. Switzerland*.
[273] *Markt intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Federal Republic of Germany*; *Krone Verlag GmbH & Co. KG v. Austria*.
[274] *Autronic AG v. Switzerland*.
[275] *Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary.*U predmetu Österreichische Vereinigung zur Erhaltung, Stärkung und Schaffung v· Austria Sud je zaključio da je odbijanje da se omogući pristup dokumentima u posedu javne vlasti (Ustavni sud) predstavljalo mešanje u prava podnosilaca predstavke iz člana 10. Konvencije. Videti takođe *Youth Initiative for Human Rights v. Serbia*, u kojem je Sud takođe naglasio da „sloboda primanja informacija" uključuje i pravo na pristup informacijama.
[276] *Kenedi v. Hungary*. U predmetnom slučaju podnosilac predstavke se žalio na preterano dugi postupak zbog (preko 10 godina) za rešavanje zahteva da dobije i ostvari pristup dokumentima koji su se odnosili na mađarsku tajnu službu, uprkos višestrukim sudskim odlukama kojima je ovaj pristup odobren.
[277] *Roşiianu v. Romania*.
[278] *Gillberg v. Sweeden* [Veliko veće].
[279] *Informationsverein Lentia and others v. Austria*.
[280] *Groppera Radio AG and others v. Switzerland*. O analizi koji Sud primenjuje u oceni legitimnih ograničenja slobode izražavanja videti: European Court of Human Rights, *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of expression*, Strasbourg, 31, August, 2020, str. 18-24.
[281] *Autronic AG v. Switzerland*.
[282] *Tele 1 Privatfernsehgesellschaft mBH v. Austria*.
[283] *Informationaverein Lentia v. Austria*.
[284] *Glas Nadezhda EOOD i Elenkov v. Bulgaria*; *Meltex Ltd. and Mesrop Movsesyan v. Armenia*.
[285] *Markt intern Verlag GmbH i Klaus Beermann v. Germany*.
[286] *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland* (br. 2).
[287] *Manole and Others v. Moldavia*.
[288] *Recommendation No. R (96) 10 of the Committee of Ministers to member states on the guarantee of the independence of public service broadcasting*.
[289] *Recommendation CM/Rec(2007)2 of the Committee of Ministers to member states on media pluralism and diversity of media content*.
[290] *Pravoye Delo i Shtekel v. Ukraine*.
[291] *Reno v. France*.
[292] *Akdeniz v. Turkey*.
[293] *Ahmet Yildirim v. Turkey*.
[294] *Cengiz and Others v. Turkey*.
[295] *Kalda v. Estonia*.
[296] *Delfi AS v. Estonia*.
[297] *Youth Initative for Human Rights v. Serbia.*
[298] V*Bureau of Investigative Journalism and Alice Ross v. the United Kingdom*..
[299] *Observer i Guardian v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights, *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights*, str. 51 i dalje.
[300] *Huseynov v. Azerbaijan*.
[301] *Najafli v. Azerbaijan*.
[302] Özgür Gündem v· Turkey.
[303] *Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the protection of journalism and safety of journalists and other media actors.*

[304] The Council of the European Union, *Guidelines on Freedom of Expression Online and Offline*, Brussels, 2014.
[305] European Parliament resolution of 21 May 2013 on the EU Charter: standard settings for media freedom across the EU (2011/2246(INI).
[306] UN Security Council, *Resolution 1738 (2006) Protection of Civilians in Armed Conflict*, 23 December 2006, S/RES/1738 (2006). U Rezoluciji se ističe da se novinari, medijski poslenici i prateće osoblje koji izveštavaju sa područja zahvaćenih oružanim sukobima imaju smatrati civilima, da na to utiče njihov eventualni status ratnih izveštača (Tačka 2. Rezolucije).
[307] Human Rights Committee 102nd session Geneva, 11-29 July 2011, *General comment No. 34*.
[308] European Court of Human Rights, *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights*, str. 59-60.
[309] *Goodwin v. the United Kingdom*; *Nagla v. Lithuania*.
[310] *Sanoma Uitgevers B.V. the Netherlands*[Veliko veće].
[311] *Recommendation CM/Rec(2016)4[1] of the Committee of Ministers on the protection of journalism and safety of journalists and other media actors*, par. 25. str. 3; *EU Human Rights Guidelines on Freedom of Expression Online and Offline*, str. 6.
[312] *EU Human Rights Guidelines on Freedom of Expression Online and Offline*, str. 7; *Recommendation CM/Rec(2016)4[1] of the Committee of Ministers on the protection of journalism and safety of journalists and other media actors* , par. 4., str. 2.
[313] *Recommendation CM/Rec(2016)4[1] of the Committee of Ministers on the protection of journalism and safety of journalists and other media actors*, par. 25. str. 3; *EU Human Rights Guidelines on Freedom of Expression Online and Offline*, str. 6.
[314] *Ibidem*. Videti takođe Bojović, Ćorić, Matić, Zirojević, *Zaštita bezbednosti novinara: Analiza međunarodnih standarda, primeri dobre prakse i preporuke za unapređenje pravnog okvira i prakse u Srbiji.*
[315] U predmetu *Fuentes Bobo v. Spain* Španska nacionalna televizija (TVE) je otpustila podnosioca predstavke zato što je kritikovao njenu upravu tokom jedne radio-emisije. Kao odgovor na tvrdnju vlade da je TVE pravno lice, Sud je utvrdio da je zbog pozitivne obaveze koju ima, španska vlada bila dužna da zaštiti slobodu izražavanja, tako da otkaz koji je dat podnosiocu predstavke predstavlja mešanje u njegovu slobodu izražavanja.
[316] *Lingens v. Austria*; *Thoma v. Luxembourg*; *Feldek v. Slovakia*; *Smolorz v. Poland*; *Szima v. Hungary*; *Bargao and Domingos Correia v. Portugal*. Za detaljan prikaz prakse Suda u vezi sa klevetom, videti: Akcija za ljudska prava, *Evropski sud za ljudska prava i sloboda izražavanja*, str. 7-31.
[317] European Court of Human Rights, *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights*, str. 52-56.
[318] *Fressoz i Roire v. France*; *Bergens Tidende and Others v. Norway*.
[319] *Stoll v. Switzerland* [Veliko veće]. Više o praksi Suda koja se odnosi na zaštitu poverljivih informacija dobijenih iz javnih i privatnih izvora videti u: European Court of Human Rights, *Guide on Article 10 of the Euroepan Convention of Human Rights*, str. 62–65.
[320] *Haldimann v. Switzerland*.
[321] Şener v. Turkey.
[322] *Vodič za primjenu člana 10. Konvencije: Priručnik za pravnike,* str. 99.
[323] *Guja v. Moldavia* (Veliko veće).
[324] *Heinisch v. Germany*.
[325] *Guja v. Moldavia*; *Heinisch v. Germany*.

[326] *Matuz v. Hungary*.
[327] *Recommendation CM/Rec(2014)7* of the Committee of Ministers on the protection of whistleblowers.
[328] Videti takođe Grupa autora: *Zaštita uzbunjivača*, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Beograd,. 2013,
[329] DIRECTIVE (EU) 2019/1937 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law, Official Journal of the European Union, L 305/17.
[330] *Affaire Halet c. Luxembourg*, 11 maj, 2021. U ovom slučaju sud u Luksemburgu osudio je bivšeg zaposlenog u jednoj od najvećih revizorskih kuća u svetu (PwC)zato što je istraživačkim novinarima dostavio informacije o načinu na koji PwC pomaže svojim velikim klijentima, kao što su Amazon, Apple i Ikea, da izbegnu plaćanje poreza u drugim zemljama, iskazivanjem fiktivno ostvarene dobiti u Luksemburgu. Uzbunjivač je osuđen na novčanu kaznu od 1000 evra, zbog krađe podataka i povrede propisa o tajnosti podatka. Sud u Strasbourgu je našao da ova kazna nije povredila uzbunjivačevo pravo na slobodu govora, zato što je iznos izrečene kazne bio proporcionalnan legitimnom ograničenju slobode govora kojem je kazna služila (zaštita prava drugih).
[331] *Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary* [Veliko veće].
[332] *Ezelin v. France.* Videti takođe, *Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey* [Veliko veće]; Éva Molnár v. Hungary; *Primov and Others v. Russia*; *Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*; the European Court of Human Rights, *Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31. decembar 2020, str. 6.
[333] The European Court of Human Rights, *Mass protests - Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31. decembar 2020, st. 2.
[334] *The Gypsy Council and Others v. the United Kingdom* - godišnji sajam Romske zajednice.
[335] *Barankevich v. Russia* - propoved u parku.
[336] Akcija za ljudska prava, Institut Alternativa, *Sloboda mirnog okupljanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava*, Podgorica, 2020, str. 12–13 (u daljem tekstu: *Sloboda mirnog okupljanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava*).
[337] *Primov and others v. Russia*.
[338] *Navalnyy v. Russia*.
[339] *Sloboda mirnog okupljanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava*, str. 6.
[340] *Éva Molnár v. Hungary*.
[341] *Kudrevičius and others. v. Lithuania*.
[342] *Oya Ataman v. Turkey.*
[343] *Kudrevičius and other v. Lithuania*.
[344] *Christian Democratic People's Party v. Moldova* (no. 2)
[345] *Razvozzhayev v. Russsia. and Ukraine and Udaltsov v. Russia.*
[346] Ibidem.
[347] *Primov v. Russia*.
[348] *Frumkin v. Russia.*
[349] *Schwabe and M.G. v. Germany*.
[350] *Redfearn v. the United Kingdom*.
[351] *Hyde Park and others v. Moldova*.
[352] *Kudrevičius v. Lithuania*.
[353] *Cisse v. France* – protest u crkvi u Parizu; *Tuskia and others v. Georgia* – protest u kancelariji rektora univerziteta; Annenkov and Others v. Russia – protest na pijaci.

[354] *Osmani and others v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia*..
[355] *Baczkowski and Others v. Poland.*
[356] *Cisse v. France.*
[357] OSCE/ODIHR, *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly*, 2010, https://www.osce.org/odihr/73405
[358] *Djavit An v. Turkey.*
[359] *Disk and Kesk v. Turkey*.
[360] *Christian Democratic People's Party v. Moldova.*
[361] *Barankevich v. Russia.*
[362] *Identoba and Others v. Georgia.*
[363] *The Gypsy Council and Others v. the United Kingdom.*
[364] *Stankov and United Macedonian organisation Ilinden v Bulgaria.*
[365] *Genderdoc–M v. Moldova.*
[366] *Hyde Park and Others v. Moldova*.
[367] *Navalnyy v. Russia*.
[368] *Čl. 17. Konvencije (zabrana zloupotrebe prava)*; *Kudrevičius v. Lithuania*.
[369] *Navalnyy v. Russia*.
[370] *Chernega and Others v. Ukraine*.
[371] *Çiloğlu and Others v. Turkey.*
[372] *Frumkin v. Russia*.
[373] *Kudrevičius v. Lithuania*.
[374] *Obote v. Russia*.
[375] *Lashmanikin and Others v. Russia*.
[376] *Sáska v. Hungary*.
[377] *Baczkowski and Others v. Poland.*
[378] *Sloboda mirnog okupljanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava,* str.13.
[379] *Ibid.*
[380] *Navalnyy v. Russia*.
[381] *Mushegh Saghatelyan v. Armania*.
[382] *Balcik and Others v. Turkey*.
[383] *Christians Against Fascism and Nacism v UK*.
[384] *Christians Against Fascism and Nacism v UK.*
[385] *Disk and Kesk v. Turkey.*
[386] *Lashmankin and Others v. Russia*.
[387] *Sáska v. Hungary.*
[388] *Rai and Evans v. the United Kingdom*.
[389] *Appleby and Others v. the United Kingdom* – zabrana okupljanja u tržišnom centru.
[390] *Taranenko v. Russia*.
[391] *Tuskia and Others v. Georgia*.
[392] *Primov v. Russia*.
[393] U slučaju *Berladir and Others v. Russia* Sud nije našao povredu čl. 11. Konvencije zato što su vlasti zabranile održavanje skupa na jednoj lokaciji u centru grada, zbog negativnog uticaja na javni red i prava drugih (kretanje saobraćaja), ali i istovremeno ponudile drugu lokaciju, takođe u centru, na kojoj je bilo više mesta i na kojoj saobraćaj ne bi bio ugrožen. Sud je utvrdio da su vlasti dale uverljivo obrazloženje za promenu lokacije, u skladu sa Konvencijom, dok organizatori nisu obrazložili zbog čega bi održavanje skupa jedino na lokaciji koju su oni predložili značilo ostvarivanje njihovog prava na slobodu mirnog okupljanja.
[394] *Saska v. Hungary*.

[395] *Primov v. Russia*.
[396] *Kudrevičius v. Lithuania*.
[397] *Barraco v. France*.
[398] *Kudrevičius v. Lithuania*.
[399] *Barraco v. France*.
[400] *Kudrevičius v. Lithuania*; *Djavit An v. Turkey*.
[401] *Rotaru v. Romania*; *Lashmankin and Others v. Russia*; *Primov v. Russia*.
[402] *Djavit An v. Turkey*.
[403] *Alekseyev v. Russia*.
[404] *Makhmudov v. Russia*; *Lashmankin and Others v. Russia*.
[405] *Kudrevičius v. Lithuania*.
[406] *Frumkin v. Russia*.
[407] *Lashmankin and Others v. Russia*.
[408] *Christians against Fascism and Nacism v. UK*.
[409] *Kudrevičius v. Lithuania*.
[410] *Protopapa v. Turkey*.
[411] *Identoba and Others v. Georgia*; *Oya Ataman v. Turkey.*
[412] *Oya Ataman v. Turkey*.
[413] *Chernega and others v. Ukraine*.
[414] *Plattform "Ärzte für das Leben" v. Austria*; *Baçzkowski v. Poland*; *Alekseyev v. Russia.*
[415] *The United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov* v. *Bulgaria* (no. 2).
[416] U slučaju *Plattform "Ärzte für das Leben" v. Austria*, u kome su podnosioci predstavke tvrdili da policija nije preduzela dovoljne mere da njihovu protestnu šetnju zaštiti od povika protivnika, kao i od toga da se na njih bacaju jaja i trava, Sud je odbacio predstavku prihvatajući da je policija razumno procenila da treba da se usmeri na suzbijanje fizičkog nasilja, umesto da nasilno prekine oba okupljanja, jer bi to moglo da izazove još veće nerede.
[417] *Alekseyev v. Russia*.
[418] Öllinger v. Austria;Alekseyev v. Russia; *Identoba and Others v. Georgia*.
[419] *Ouranio Toxo and Others v. Greece.*
[420] *Identoba and Others v. Georgia*.
[421] *Promo Lex and Othersv. the Republic of Moldova*.
[422] Nowak, Manfred, *U.N.Covenant on Civil and Political Rights*: CCPR Commentary, Kehl- Strasbourg Arlington, Engel, 2005, str. 385.
[423] Videti European Court of Human Rights, *Guide on the Case Law of the European Convention on Human Rights: Prisoners' Rights*, Strasbourg, 31 December, 2020 koji, izprethodnonavedenihrazloga, ne uključujepravonaslobodnoudruživanje.
[424] Član 15. Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima detea („Službeni list SFRJ – međunarodni ugovori, br. 15/90, Službeni list SRJ – međunarodni ugovori, br. 4/96, 2/97).
[425] *Rekvenyi v. Hungary.*
[426] *Vogt v. Germany,Grande OrienteD'Italia di Palazzo*
Giustiniani v. Italy.
[427] *Young, James i Websterv. the United Kingdom*.
[428] *United Communist Party and Others v. Turkey*.
[429] *Gorzelik and Others v. Poland.*
[430] *Young, James, Webster v. the United Kingdom.*
[431] *Lavisse v. France*.
[432] *Sidiropoulos and others v. Greece*.

[433] *Chassagnou and Others. v. France; Sigurdur A. Sigurjónsson v. Iceland*.
[434] *Slavic University in Bulgaria and Others v. Bulgaria*.
[435] *X. and Others v. Sweden*; *Halfon v. the United Kingdom*; *M.A. v. Sweden*.
[436] *Fedotov v. Russia*.
[437] *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, *Sigurdur A. Sigurjónsson v. Iceland*; *O.V.R. v. Russia; Weiss v. Austria; M.A. v. Spain.*
[438] *Young, James and Webster v. the United Kingdom.*
[439] *Sorensen and Rasmussen v. Denmark.*
[440] *Chassagnou and Others v. France.*
[441] *Refah Partisi and Others v. Turkey*[Velikoveće].
[442] *Tsonev v. Bulgaria.*
[443] *United Communist Partyof Turkey and Others v. Turkey*
[444] *Yazar and Others v. Turkey; Socialist Party and Others v. Turkey; Zhechev v. Bulgaria*.
[445] *United Communist Party and Others v. Turkey*.
[446] *Refah partisi and Others v. Turkey*[Velikoveće].
[447] *Sidiropoulos v. Greece*; *Stankov and United Macedonian organisation Ilinden v Bulgaria.*
[448] *United Communist Party and Others v. Turkey.*
[449] *Sidiropoulos and others v. Greece.Stankov and United Macedonian organisation Ilinden v Bulgaria.*
[450] *Socialist Party and Others v. Turkey*; *OZDEP v. Turkey* [Velikoveće]; *Yazar and Others v. Turkey; TourkikiEnosiXanthis v. Greece.*
[451] *Ramazanova and Others v. Azerbaijan*; *Aliyev and Others v. Azerbaijan*.
[452] *Kimlya and Others v. Russia*.
[453] *Lavisse v. France*.
[454] *HollyMonasteries v. Greece.*
[455] *Tebieti Mühafize Cemiyyeti and Israfilov v. Azerbaijan*.
[456] *Ouranio Toxo and others v. Greece;Bekir-Ousta and Others group v. Greece; 97 Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses & 4 Others v. Georgia.*
[457] *Ouranio Toxo and others v. Greece*
[458] *Gorzelik and Others v. Poland*.
[459] *Lovrić v. Croatia.*
[460] *Johansson v. Sweden.*
[461] *Cheall v. the United Kingdom.*
[462] *Van Der Heijden v. the Netherlands.*
[463] Venice Commission, OSCE/ODHIR, *Joint Opinion on the Romanian draft Law No. 140/2017 on amending Governmental Ordinance NO. 26/2000 on Associations and Foundations,* par. 64; *Opinion on the Federal Law N. 121-FY on Non-Commercial Organisations* (*'Law on Foreign Agents'*) *and on Federal Law N. 10—FZ on Making Amendments to the Criminal Code* (*"Law on Treason"*) *of the Russia Federation,* str. 58–59. U pojedinim slučajevima Sud je priznao pravo državama ugovornicama na značajan stepen diskrecije u pogledu propisa koji uređuju finansijski nadzor političkih partija iz razloga „transparentnosti" i „odgovornosti". Međutim, legitimnost ovih ograničenje ceni se sa stanovišta čl. 11. st. 2. Konvencije, u kojem transparentost i odgovornosti nisu navedeni kao legitimni ciljevi ograničenja slobode udruživanja. *Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey*..
[464] *Preporuke FATF: Međunarodni standardi u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma i širenja oružje za masovno uništenje, Prepruka br. 8: „neprofitne organizacije",*

2012. Expert Council on NGO Law, International Standards Relating to Reporting and Disclosure Requirements for Non-Governmental Organisations, CONF/EXP(2018)3, 27, November 2018.
[465] *Creangă v. Romania* [Veliko veće]. U slučaju *Guzardi v. Italy* Sud je uzeo u obzirsledećeelemente u proceni da li je došlo do povredepravanaslobodu: a) oblast u kojoj je kretanjeograničeno; b) obimdruštvenihkontakata koji sulicudozvoljeni; c) (ne) mogućnost lica da napusti mesto bez obaveštenja vlasti; d) obavezu podnošenja izveštaja i sankcije u slučaju nepridržavanja ovih obaveza.
[466] *Foka v. Turkey*; *Nolan and K. v. Russia*.
[467] *Nolan and K. v. Russia*.
[468] *McKay v. The United Kingdom* [Veliko veće].
[469] *Del Río Prada v. Spain* [Veliko veće].
[470] *Medvedyev and Others v. France* [Veliko veće].
[471] *Plesó v. Hungary, Simons v. Belgium.*
[472] *Guzzardi v. Italy.*
[473] *Stanev v. Bulgaria* [Veliko veće].
[474] *Guzzardi v. Italy*.
[475] Yannis Ktistakis, *Zaštita migranata prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i Evropskoj socijalnoj povelji* (Priručnik za pravnike), Savet Evrope, 2016. str. 23.
[476] *Bollan v. the United Kingdom*.
[477] *Gahramanov v. Azerbaijan*.
[478] *Rantsev v. Cyprus and Russsia*.
[479] *Foka v. Turkey.*
[480] *M.A. v. Cyprus*.
[481] *El Masri v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia* [Veliko veće].
[482] *Storck v. Germany*.
[483] *Riera Blume and Others v. Spain*.
[484] *Michalakis Christoforou and Christakis Christoforou v. Cyprus.*
[485] *Explanatory Report to Protocol no. 4*, par. 9.
[486] *Baumann v. France*.
[487] *Sisojeva and Others v. Latvia*.
[488] U slučaju *Pjermon v. France*, nemačka državljanka i članica Evropskog parlamenta tvrdila je da je, pošto je zakonito ušla u Francusku Polineziju, imala pravo na slobodu kretanja na toj teritoriji, nezavisno od toga što je učestvovala na protesnom okupljanju i demonstracijama protiv nastavka nuklearnih proba i prisustva Francuske na Pacifiku. Zbog ovoga je visoki komesar Francuske izdao nalog za njeno proterivanje. Evropski sud za ljudska prava je zaključio da je do uručenja naloga za proterivanje ona mogla slobodno da se kreće Polinezijom, ali od trenutka uručenja naloga o porterivanju njen boravak više nije bio zakonit.
[489] *Guzardi v. Italy; Creangă v. Romania* [Veliko veće].
[490] *Raimondo v. Italy*.
[491] *Landvreugd v. the Netherlands*. U slučaju *Olivieira v. the Netherlands* holandski sud je u dva navrata zabranio podnosiocima predstavke da 14 dana borave u zoni Amsterdama u kojoj je bilo „vanredno stanje" zbog javne upotrebe teških droga, posebno što nijedno od njih nije ni živelo ni radilo u ovom delu grada.
[492] Za razliku od izbeglica, raseljna lica ostaju na teritoriji svoje matične države, ali im sloboda kretanja može biti ograničena naseljavanjem u određenoj oblasti ili mestu.
[493] *Guzardi v. Italy*. U slučaju *Amur v. France*, Sud je ustanovio da je zatvaranje stranaca u sabirne centre u međunarodnim zonama na aerodromima, pod budnim nadzorom

policije i u trajanju od 20 dana, predstavljalo lišenje slobode. U slučaju *Abdolhani and Karimnia v. Turkey* podnosiocima predstavke nije bilo dopušteno da napuste policijski centar za prijem i smeštaj stranaca. Pored toga, sa advokatom su mogli da se sastanu samo ako je advokat mogao da pokaže vlastima overenu punomoć. Takođe, pristup predstavnika UNHCR podnosiocima predstavke zavisio je od dozvole Ministarstva unutrašnjih poslova. Po mišljenju Suda, smeštanje podnosilaca predstavke u pomenute objekte predstavljalo je „lišenje slobode" s obzirom na ograničenja koja im je nametnula javna vlast, uprkos prirodi klasifikacije po unutrašnjem pravu.
[494] European Court of Human Rights, *Guide on Article 3, Protocol 4 of the Convention*, Strasbourg, 31, January 2021, str. 5.
[495] *M. and S. v. Italy and United Kingdom*; *Gulijev v. Lithuania*. Grčka, Švajcarska, Turska i Ujedinjeno Kraljevstvo nisi ratifikovale Protokol 4.
[496] *Expanatory Reports on the Second to the Fifth Protocols to the Convention*, Strasbourg, 1971, str. 47. Jacobs & White, *European Convention on Human Rights*, Third Edition, Oxford University Press, str. 343.
[497] *X v. Federal Republic of Germany*.
[498] *Fedorova and Others v. Latvia.*
[499] *X v. Federal Republic of Germany.*
[500] *Naumov v. Albania*; *Explanatory Report to Protocol No. 4*, § 23.
[501] Jacobs & White, *European Convention on Human Rights,* str. 344.
[502] European Court of Human Rights, *Guide on Article 3, Protocol 4 of the Convention*, str. 5.
[503] *Becker. v. Denmark*; *A and others v. Netherlands*.
[504] Jacobs & White, *European Convention on Human Rights*, str. 139.
[505] *Ringajsen v. Austria*.
[506] *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*.
[507] *Kenih v. Germany*; K
[508] *Bellet v. France*; *Zubac v. Croatia* [Veliko veće].
[509] *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 248.
[510] *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 248.
[511] *Olujić v. Croatia.*
[512] *Golder v. the United Kingdom; Steel and Morris v. The United Kingdom.*
[513] Jacobs & White, *European Convention on Human Rights*, str. 166.
[514] *Scordino v. Italy*.
[515] Jacobs & White*, European Convention on Human Rights*, str. 166-167.
[516] *Salabiaku v. France*.
[517] *Allenet de Ribemont v. France*; *Matijašević v. Serbia*.
[518] *Kudla v. Pologne*.
[519] *Boyle and Rice v. the United Kingdom*; *Maurice v. France* [Veliko veće]. *European Court of Human Rights, Guide to Article 13 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, December 31, 2020, str. 8,9.
[520] *Class and others v. Germany*.
[521] *De Souza Ribeiro v. France*.
[522] *Kudla. v. Pologne*.
[523] Jacobs &White, *European Convention on Human Rights*, str. 197.
[524] Ibid.
[525] *Nowak v. Ukraine*. European Court of Human Rights, *Guide to Article 1 of Protocol No. 7 of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, 31 December, 2020. str. 8. Jacobs & White, *European Convention on Human Rights*, str. 345.

[526] *A.M. and others v. Sweeden*.
[527] *Sejdovic and Sulejmanovic v Italy*; *Sulejmanovic and Sultanovic v. Italy.*
[528] *S.T. v. France*.
[529] *Voulfovitch and Oulianova v. Sweden.*
[530] *S.C. v. Romania*.
[531] *Yildirim v. Romania*.
[532] *Karimi v. Romania.*
[533] *Bolat v. Russia.*
[534] *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [Veliko veće]; *Beuze v. Belgium* [Veliko veće]; *Schatschaschwili v. Germany* [Veliko veće].
[535] *Schatschaschwili v. Germany* [Veliko veće].
[536] *Jonhston and Others v. Ireland*; *Schalk and Kopf v. Austria*.
[537] *F. v. Switzerland*.
[538] European Court of Human Rights, *Guide on Article 4 of the European Convention on Human Rigths: Right to Marry*, Strasbourg, 31 December 2020, str. 4.
[539] *Muñoz Díaz v. Spain.*
[540] *Khan. v. the United Kingdom*.
[541] *Theodorou and Tsotsorou v. Greece*.
[542] *M. v. Federal Republic of Germany.*
[543] *Delecolle v. France.*
[544] *O'Donoghue and Others v. the United Kingdom*.
[545] *Hamer v. the United Kingdom*.
[546] *Frasik v. Poland*.
[547] *Draper v. the United Kingdom*.
[548] *A v. the United Kingdom*; *A v. the Netherlands*.
[549] *Burghartz v. Switzerland*; *Ünal Tekeli v. Turkey*.
[550] Videti detaljnije u European Court of Human Rights, *Guide on Article 12 of the European Convention on Human Rights: Right to marry*, Strasbourg, 31 December, 2020.
[551] *Christine Goodwin v. the United Kingdom*.
[552] *Parry v. the United Kingdom*. O razmtranju ovog pitanja u kontekstu člana 8. Konvencije videti *Hämäläinen v. Finland* [Veliko veće].
[553] *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*. European Court of Human Rights, *Guide on Article 2 of Protocol No. 1 of the European Convention on Human Rights: Rights to Education*, Strasbourg, 31 December 2020, str. 5.
[554] *Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education v. Belgium*.
[555] *Ibid*
[556] *Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education v. Belgium*; *Irfan Temel and Others v. Turkey.*
[557] *Kramelius v. Sweden*.
[558] Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 196–197.
[559] *Ponomaryovi v. Bulgaria*. U ovom slučaju Bugarska vlada se pravdala da je ova mera bila nužna da bi se sprečila ilegalna imigracija, iako se radilo o kategoriji lica koja su legalno ušla u zemlju, što vlada nije osporavala.
[560] *Karus v. Italy.*
[561] *Velyo Velev v. Bulgaria.*
[562] *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 200.
[563] *Campbell and Cosans v. the United Kingdom.*
[564] *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark.*

[565] *Folgerø and Others v. Norway* [Veliko veće]. Na drugoj strani, u slučaju *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* Sud je utvrdio povredu člana 2. Dodatnog Protokola u vezi sa obavezom pohađanje časova iz verske kulture i etike od četvrtog razreda osnovne škole, zbog toga što je analiza materijala za navedeni predmet pokazala da isti disproporcionalno favorizuje islam, uključujući i instrukcije za praktikovanje islama, uprkos tvrdnjama turske vlade da je predmet koncipiran u skladu sa načelima sekularnosti i slobode misli, savesti i veroispovesti, da mu je cilj da razvija kulturu mira i tolerancije i da učenike upozna sa svim glavnim religijama (§52, 58, 61, 64).
[566] *Campbell and Cosans v. the United Kingdom.*
[567] Ibid.
[568] Član 13. st. 2. Međunarodnog pakta propisuje da je obaveza države ugovornice da osnovno obrazovanje bude obavezno, besplatno i dostupno svima bez izuzetka, a da je obaveza države ugovornice i da pomažu obrazovanje i onih pojedinaca koji nemaju osnovno obrazovanje ili imaju nepotpuno osnovno obrazovanje;. da se srednje obrazovanje mora učiniti opštim i dostupnim svakom pojedicnu uvođenjem odgovarajućih mera, uključujući i postepeno uvođenje besplatne nastave; da više i visoko obrazovanje ne mora biti opšte, ali mora biti učinjeno dostupnim svakom licu prema njegovim sposobnostima, uključujući i postepeno uvođenje besplatne nastave.
[569] Parliamentary Assembly: Recommendation 1804(2007) *State, religion, secularity and human rights*, June 29th, 2007.
[570] *Mathieu-Mohin and Clerfayt* v. Belgium, § 47. Evropski sud za ljudska prava, *Vodič o članu 3. Protokola br. 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*: *Pravo na slobodne izbore*, Strasbourg, 30. April 2017, str. 5.
[571] *Timke v. Germany; Mółka v. Poland*.
[572] *Xuereb v. Malta; Salleras Llinares v. Spain.*
[573] *Malarde v. France*.
[574] *Boškoski v. the Former Yugoslav Republic Macedonia; Brito Da Silva Guerra and Sousa Magno v. Portugal*.
[575] *Paksas v. Lithuania* [Veliko veće]; *Anchugov and Gladkov v. Russia*.
[576] *Matthews v. the United Kingdom* [Veliko veće]; *Occhetto v. Italy*.
[577] *Matthews v. the United Kingdom* [Veliko veće].
[578] *Timke v. Germany.*
[579] *X. v. Germany*; *Hirst v. the United Kingdom* (No. 2) [Veliko veće]; *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*.
[580] *Mohin and Clerfayt v. Belgium*.
[581] *Riza and Others v. Bulgaria*.
[582] *Bompard v. France*. *Vodič o članu 3. Protokola br. 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*: *Pravo na slobodne izbore*, str. 6-7.
[583] *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*; [Veliko veće];*Ždanoka v. Latvia*.
[584] *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*; *Ždanoka v. Latvia*[Veliko veće].
[585] *Hirst v. the United Kingdom* (No. 2) [Veliko veće].
[586] *Aziz v. Cyprus*.; *Tănase v. Moldova* [Veliko veće].
[587] *Mółka v. Poland*.
[588] *Labita v. Italy* [Veliko veće].
[589] *Albanese v. Italy*.
[590] *Alajos Kiss v. Hungary*; *Hirst v. the United Kingdom* (No. 2) [Veliko veće].
[591] *Scoppola v. Italy* (No. 3) [Veliko veće].
[592] *Sitaropoulos and Giakoumopoulos v. Greece* [Veliko veće].
[593] *Shindler v. the United Kingdom*.

[594] *Doyle v. the United Kingdom*; *Vodič o članu 3. Protokola 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*: *Pravo na slobodne izbore*, str. 7–12.
[595] *Podkolzina v. Latvia*.
[596] *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* [Veliko veće]; *Zornić v. Bosnia and Herzegovina*.
[597] *Tănase v. Moldova* [Veliko veće]; *Vodič o članu 3. Protokola 1 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*: *Pravo na slobodne izbore*, str. 12–14.
[598] *Melnitchenko v. Ukraine*.
[599] *Broniowski v. Poland* [Veliko veće]*; Sovtransavto Holding v. Ukraine*.
[600] *Depalle v. France* [Veliko veće]..
[601] *Bremelid and Malmstrom v. Sweden*; *Olczak v. Poland*; *Sovtransavto Holding v. Ukraine*; *Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria*.
[602] *Melnychuk v. Ukraine*; *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal* [Veliko veće].
[603] *Marckx v. Belgium*. U predmetnom slučaju podnosilac predstavke bio je računovođa, ali je isti princip univerzalno primenjiv na sva privredna društva i preduzetnike.
[604] *Mellacher and others v. Austria*.
[605] *Oneryildiz v. Turkey*.
[606] *Ivanova and Cherkezov v. Bulgaria*.
[607] *Kosmas and Others v. Greece*.
[608] *X. v. the Netherland.*
[609] *Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*; *J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom* [Veliko veće]; *Von Maltzan and Others v. Germany* [Veliko veće]; *Kopecký v. Slovakia* [Veliko veće].
[610] *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland*; *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* [Veliko veće]; *Saghinadze and Others v. Georgia*; *Ceni v. ItalyBéláné Nagy v. Hungary* [Veliko veće].
[611] *Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*; *Alatulkkila and Others v. Finland*; *O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland*.
[612] *Kerimova and Others v. Russia*; *Damayev v. Russia*;*Prokopovich v. Russia*; *Elsanova v. Russia*.
[613] *Stretch v. the United Kingdom*;*Bruncrona v. Finland*; *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [Veliko veće];. *Di Marco v. Italy*.
[614] *Olczak v. Poland*; *Albert and Others v. Hungary* [Veliko veće]; *KIPS DOO and Drekalović v. Montenegro*.
[615] *Agrotexim and Others v. Greece*; *Veselá and Loyka v. Slovakia*; *Albert and Others v. Hungary* [Veliko veće].
[616] *Bremelid and Malmstrom v. Sweden*.
[617] *Lithgow and others v. The United Kingdom*.
[618] *Jahnand others v. Germany.*
[619] *Sarica and Dilaver v, Turkey*; *Sporrong and Lönnroth v. Sweden.*
[620] *Béláné Nagy v. Hungary* [Veliko veće]; *Krstić v. Serbia*.
[621] *Beyeler v. Italy* [Veliko veće].
[622] European Court of Human Rights, *Guide on Article 1 to Protocol Number 1 to the Convention*, str. 19.
[623] *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romana* [Veliko veće], § 130. European Court of Human Rights, *Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights: Right to Life*, Strasbourg, 31 December 2020, str. 8-17.
[624] Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 116, 119-120.

[625] *Osman v. the United Kingdom*.
[626] *Armani Da Silva v. the United Kingdom* [Veliko veće], § 229. *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 121-123.
[627] *Calvelli and Ciglio v. Italy* [Veliko veće]; *Vo v. France* [Veliko veće].
[628] *Nicolae VirgiliuTănase v. Romania* [Veliko veće]; *Smiljanić v. Croatia.*
[629] *Pereira Henriques v. Luxembourg.*
[630] *Koceski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*.
[631] *Ilbeyi Kemaloğlu and Meriye Kemaloğlu v. Turkey.*
[632] *Rajkowska v. Poland.*
[633] *Furdík v. Slovakia*.
[634] *Nencheva and Others v. Bulgaria*.
[635] *Paşa and Erkan Erol v. Turkey*; *Albekov and Others v. Russia*.
[636] *Osmanoğlu v. Turkey*; *Dodov v. Bulgaria*.
[637] *Budayeva and Others v. Russia*.
[638] *Kolyadenko and Others v. Russia*..
[639] *Alkın v. Turkey*; *Çakmakçı v. Turkey*; *Fergec v. Croatia*..
[640] *Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania* [Veliko veće].
[641] *L.C.B. v. the United Kingdom*.
[642] *G.N. and Others v. Italy*.
[643] *Hristozov and Others v. Bulgaria*.
[644] *Oyal v. Turkey*.
[645] *McCann and Others v. the United Kingdom*..
[646] *Putintseva v. Russia*; *Ogur v. Turkey*.
[647] *Nikolova and Velichova v. Bulgaria*.
[648] *Makaratzis v. Greece* [Veliko veće]; *Soare and Others v. Romania*.
[649] *Saadi v. Italy* [Veliko veće].
[650] *Aksoy v. Turkey*..
[651] *Ireland v. the United Kingdom*; *Pretty v. UK*.
[652] *Zličić v. Serbia*.
[653] *Price v. the United Kingdom*; *Valašinas v. Lithuania*.
[654] *D. v. the United Kingdom*; *Bensaid v. the United Kingdom*.
[655] Zakon o ratifikaciji Konvencije protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajući kazni ili postupaka („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori", broj 9/91). *Mahmat Kaya v. Turkey*.
[656] *Pretty v. UK*.
[657] Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 128.
[658] *Saadi v. Italy* [Veliko veće].
[659] *C.N. v. the United Kingdom*; *Stummer v. Austria*, [Veliko veće]..
[660] *Rantsev v. Cyprus and Russia*.
[661] *M. and Others v. Italy and Bulgaria*.
[662] *Rantsev v. Cyprus and Russia*; *M. and Others v. Italy and Bulgaria*.
[663] *Siliadin v. France*.
[664] Ibid.
[665] *C.N. and V. v. France.*
[666] *Van der Mussele v. Belgium; Stummer v. Austria* [Veliko veće].
[667] . International Labour Oranisation, *Forced Labour Convention* 1930 (No. 29), čl. 2. st. 1.
Graziani-Weiss v. Austria; *Stummer v. Austria* [Veliko veće]; *Adigüzel v. Turkey.*
[668] *Van der Mussele v. Belgium*; *Karlheinz Schmidt v. Germany*; *Zarb Adami v. Malta*.

[669] *Stummer v. Austria* [Veliko veće], § 119, 128.
[670] *Floroiu v. Romania*, § 33.
[671] *Rantsev v. Cyprus and Russia*.
[672] Ibid.
[673] *Rantsev v. Cyprus and Russia*; *C.N. v. the United Kingdom*.
[674] *Rantsev v. Cyprus and Russia.*
[675] *C.N. v. the United Kingdom*; *Rantsev v. Cyprus and Russia*.
[676] *L.E. v. Greece.*
[677] *Rantsev v. Cyprus and Russia.*
[678] *S.W. v. the United Kingdom*, § 34; *C.R. v. the United Kingdom*; *Del Río Prada v Spain* [Veliko veće], § 77; Vasiliauskas v. Litnuania [Veliko veće]. European Court of Human Rights: *Vodič za primenu člana 7 Evropske konvencije o ljudskim pravima: Kažnjavanje samo na osnovu zakona: načelo po kojem krivično delo i kazna mogu biti određeni samo zakonom* (Vodič za pirmenu člana 7. Evropske konvencije o ljudskim pravima), Strasbourg, 30. april 2017., str. 5.
[679] *Kokkinakis v. Greece*.
[680] *Lukanov v. Bulgaria.*
[681] *X v. the Netherlands*.
[682] *Varvara v. Italy*.
[683] Ibid.
[684] *Engel and Others v. the Netherlands*.
[685] *Jussila v. Finland* [Veliko veće].
[686] *Jussila v. Finland* [Veliko veće]; *Société Oxygène Plus v. France*; *Žaja v. Croatia*.
[687] *Del Río Prada v. Spain* [Veliko veće]; *S.W. v. the United Kingdom*. O kriterijumima koje u praksi Suda zakon mora da ispunjava da bi bio u saglasnosti sa relevantnim odredbama Konvencije videti *Vodič za primenu člana 7 Evropske konvencije o ljudskim pravima,* str. 10–15.
[688] *Streletz, Kessler i Krenz v. Germany* [Veliko veće].
[689] *Kononov v. Lithuania* [Veliko veće], (povreda međunarodnih zakona i običaja rata).
[690] *Welch v. the United Kingdom*; *Del Río Prada v. Spain* [Veliko veće].
[691] *Van der Velden v. the Netherlands*.
[692] *Scoppola v. Italy* (No. 2) [Veliko veće]. Detaljno o zabrani retroaktivnosti krivčnog prava videti u *Vodič za primenu člana 7 Evropske konvencije o ljudskim pravima,* str. 16–17.
[693] *Coëme and Others v. Belgium*.
[694] *Previti v. Itally*.
[695] *Borcea v. Romania*.
[696] *Kononov v. Lithuania* [Veliko veće].
[697] *Grava v. Italy*; *Kafkaris v. Cyprus* [Veliko veće], (smanjenje kazne); *Hogben v. the United Kingdomm*, *Uttley v. the United Kingdom* (izmene i dopune zakonskih uslova za uslovno puštanje na slobodu; *Ciok v. Poland* (razlika između propisa o uslovnom puštanju na slobodu u različitim slučajevima transfera osuđenih lica); *Kafkaris v. Cyprus* [Veliko veće], (pitanja koja se odnose na politiku puštanja na slobodu, način na koji se sprovodi i razloge za nju spadaju pod ovlašćenje država ugovornice da same određuju svoju krivičnu politiku).
[698] *Montcornet de Caumont v. France*.
[699] Videti *Kafkaris protiv Kipra* [Veliko veće], (spor u vezi sa doživotnom kaznom zatvora).
[700] *M. v. Germany*.

[701] *Del Río Prada v. Spain* [Veliko veće].
[702] European Court of Human Rights: *Vodič za primenu člana 4 Protokola br. 7 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima: Pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u istoj stvari* (Vodič za primenu člana 4 Protokola br. 7 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima) Strasbourg, 2017, str. 5-6.
Gestrav. Italy; *Amrollahi v. Denmark*; *Sarria v. Poland.*
[703] *Sergey Zolotukhin v. Russia* [Veliko veće].
[704] *Engel and Others v. the Netherlands*, u vezi sa slučajevima *Sergey Zolotukhin v. Russia* [Veliko veće]; A i B v. Norway [*Veliko veće*].
[705] *Sergey Zolotukhin v. Russia*; *Jussila v. Finland* [Veliko veće]; Videti detaljno u *Vodič za primenu člana 4 Protokola br. 7 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima,* str. 6–14.
[706] *Marks v. Belgium*.
[707] *Belgian linguistic case*; *Igors Dmitrijevs v. Latvia*; *Pahor v. Italy*.
[708] *S.A.S. v. France* [Veliko veće], 2014; *İzzettin Doğan and Others v. Turkey* [Veliko veće]; *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*. *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [Veliko veće].
[709] *Handyside v. the United Kingdom*; *Oran v. Turkey*.
[710] *Gaygusuz v. Austria*; *Biao v. Denmark* [Veliko veće].
[711] *Paraskeva Todorova v. Bulgaria*.
[712] *Chassagnou and Others v. France* [Veliko veće]; *Chabauty v. France* [Veliko veće].
[713] *Fabris v. France* [Veliko veće]; *Wolter and Sarfert v. Germany*; *Inze v. Austria*. Za nedozvoljeni različiti tretman roditelja čije je dete rođeno u vanbračnoj vezi videti: *Sahin v. Germany* [Veliko veće]; *Sommerfeld v. Germany* [Veliko veće]; *Vermeire v. Belgium.*
[714] *Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal*; *Fretté v. France*; *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*; *Konstantin Markin v. Russia* [Veliko veće]; *Pajić v. Croatia*.
[715] *Identoba and Others v. Georgia*.
[716] *Weller v. Hungary*; *Elsholz v. Germany.*
[717] *Schwizgebel v. Switzerland*; *Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal*.
[718] *Van der Mussele v. Belgium.*
[719] *Hode and Abdi v. the United Kingdom*; *Bah v. the United Kingdom*.
[720] *Carson and Others v. the United Kingdom* [Veliko veće].
[721] *Costel Gaciu v. Romania*.
[722] *Valkov and Others v. Bulgaria*.
[723] *Glor v. Switzerland*; *G.N. and Others v. Italy*; *Kiyutin v. Russia*.
[724] Videti detaljno u European Court of Human Rights, *Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention: Prohibition of Discrimination*, Strasbourg, 31 December, 2020, str. 24–53.
[725] *Beard v. UK*.
[726] *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* [Veliko veće], 2009; *Timishev v. Russia*; *D.H. and Others v. the Czech Republic* [Veliko veće], 2007.
[727] Videti detaljnije u Krstić, Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, str. 100–103.
[728] *German Communist Party (KPD) v. Germany*; *Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* [Veliko veće].
[729] *Bîrsan v. Romania*.
[730] *Perinçek v. Switzerland* [Veliko veće]; *Ždanoka v. Latvia* [Veliko veće]; *Bîrsan v. Romania.*
[731] *W.P. and Others v. Poland* ; *Paksas v. Lithuania* [Veliko veće].
[732] *Miroļubovs and Others v. Latvia*; *S.A.S. v. France* [Veliko veće]. O praksi Suda u vezi

sa primenom čl. 17. Konvencije videti detaljno u European Court of Human Rights, *Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights: Prohibition of abuse of rights*, Strasbourg, 31 August, 2020,
[733] Član 2. (pravo na život), osim u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima; član 3. (zabrana mučenja i drugih oblika zlostavljanja); član 4., st. 1. (zabrana ropstva i prinudnog rada) i član 7. (kažnjavanje samo na osnovu zakona); Protokol br. 6 (ukidanje smrtne kazne u doba mira i ograničavanje smrtne kazne u ratu); Protokol br. 7 (u odnosu na princip *ne bis in idem* iz člana 4. Protokola) i Protokol br. 13 Konvencije (potpuno ukidanje smrtne kazne).
[734] European Court of Human Rights, *Vodič o članu 15 Evropske konvencije o ljudskim pravima: Odstupanje u vanrednim okolnostima* (Vodič o članu 15 *Evropske konvencije o ljudskim pravima*) Strasbourg, 30. aprila 2017, str. 5.
[735] *Lawless v. Ireland*, § 28.
[736] *Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece* („Greece case").
[737] *Ireland v. the United Kingdom* (oblast Severne Irske); *Aksoy v. Turkey* (područje jugoistočne Turske).
[738] *Brannigan and McBride v. the United Kingdom*,; *A. and others v. the United Kingdom* [Veliko veće].
[739] *Lawless v. Ireland* (No. 3).
[740] Official Journal of the European Union, L 281, 23.11.1995.
[741] Zakon o potvrđivanju konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu podataka, „Sl. List SRJ – Međunarodni ugovori", br. 1/92 i „Sl. list SCG – Međunarodni ugovori", br. 11/2005 – dr. zakon. Republika Srbija je nedavno ratifikovala i Protokol o izmenama i dopunama Konvencije, Zakon o potvrđivanju Protokola o izmenama i dopunama Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka, "Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori", broj 4/2020. Između ostalog, Protokol propisuje primenu načela srazmernosti u obradi podataka (čl. 7. st. 2. Protokola) i poštovanje nezavisnosti organa za zaštitu podataka o ličnosti (čl. 19. Protokola). Druge novine koje donosi Protokol odnose se na transparentnost obrade, proširenja kategorije osetljivih podataka na genetske i biometrijske podatke, propisivanja obaveza prijavljivanja povrede podataka, ali i nova prava za lica u kontekstu upotrebe algoritama u donošenju odluka, a koja su posebno značajna u vezi sa razvojem veštačke inteligencije.
[742] Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament andd the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Ova uredba u potpunosti je inkorporirana u Zakon o zaštiti podataka o ličnosti («Službeni glasnik RS», broj 87/2018). Nezvaničan prevod Opšte uredbe na srpskom dostupan je u publikaciji Povernika: Zaštita podataka o ličnosti: Propisi, Beograd, 2020.
[743] *European Commission v. Hungary*, CJEU Case, C-78/18, Opinion. U ovomslučaju, Sud je takođe našao povredu čl. 163, Ugovora o funkcionisanju Evropske unije, čl. 7. i 12. Povelje.
[744] *Mr T/France, France/court of Cassation*/CR00434.
[745] *Data Protection Commissioner v. Facebook Ireland Limited and Maximillian Schrems*, CJEU Case C-311/13/Judgment.
[746] *Bulgaria/Supreme Administrative Court*/7423/2020.
[747] Case 4/73 Nold [1974] ECR 491, par. 12-14; Case 44/79 Hauer [1979] ECR 3727; Case 234/85 Keller [1986] ECR 289.

[748] *Commission v. Denmark,* C-464/02; *Unionen v AlmegaTjansteforbunden, ISS Facility Service AB*, C-336/15
[749] *Government of the French Community and Walloon Government*, C-212/06; *European Commmisison v Cyprus*, C-515/14
[750] *López Brea and Hidalgo Palacios*, C-330/90, C-331/90, par. 7; i *Uecker and Jacquet*,C-64/96; C-65/96.
[751] Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the recognition of professional qualifications, OJ 2005 L 255.
[752] *Alain Brouillard v. Jury du concours de recrutement de référendairesprès la Cour de cassation, Belgian State*, C-298/14.
[753] *Commission v Hungary*, C-179/14.
[754] *Gilly*, C-336/96, par. 47, 53; *Alphonse Eschenbrenner v Bundesagenturfür Arbeit*, C-496/15
[755] *Nold*, C-4/73; *Association de Défense des Brûleurs d'Huiles Usagées*C-240/83; *SpA Eridiana and others*, C- 230-78; *Sukkerfabriken Nykøbing*, C-151/78; *Spain v Commission*, C-240/97.
[756] *Mark Alemo-Herron v Parkwood Leisur*, Case C-426/11.
[757] *Sky Österreich GmbH v Österreichischer Rundfunk*, C-283/11.
[758] *Scarlet Extended SA v Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL* (SABAM); *Belgische Vereniging van Auteurs, Componisten en Uitgevers CVBA* (SABAM) v *Netlog*, C-360/10; *DR and TV2 Danmark A/S v NCB – Nordisk Copyright Bureau*, C-510/10; *Denise McDonagh v Ryanair*, C-12/11.
[759] *Schumacke*r, C-279/93, par. 30; *Talotta*, C-383/05.
[760] *Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin* (OJ 2000 L 180).
[761] *Runevič-Vardyn and Wardyn*, C-391/09.
[762] *Coleman*, C-303/06.
[763] *Meister*, C-415/10.
[764] Council Directive 79/7/EEC of 19 December 1978 on the progressive implementation of the principle of equal treatment for men and women in matters of social security, OJ 1979 L 6,
[765] *Cachaldora Fernández*, C-527/13.
[766] *María Pilar Plaza Bravo v ServicioPúblico de EmpleoEstatalDirección Provincial de Álava*, C-137/15
[767] Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, *OJ L 303*
[768] *Gérard Fenoll v Centre d'aide par le travail 'La Jouvene' Association de parents et d'amis de personneshandicapéesmentales* (APEI) *d'Avignon*, C-316/13
[769] *B. Martens v Minister van Onderwijs, CultuurenWetenschap*, C-359/13
[770] *Morgan and Bucher*; *Prinz and Seeberger*; *Thiele Meneses,* C-220/12
[771] *Morgan and Bucher*; *Prinz and Seeberger*.
[772] Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation , OJ 2000 L 303
[773] *O v Bio Philippe Auguste* SARL, C-432/14
[774] *Achbita v G4S and Bougnaoui v Micropole,* C157/15
[775] Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, „Sl. List SFRJ" – Međunarodni ugovori, br. 15/90; „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96, 2/97.

[776] Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the right to family reunification *, OJ L 251, 3.10.2003.*
[777] *A and S v Staatssecretaris van VeiligheidenJustitie*, C-550/16
[778] European Social Charter, No.163
[779] Community Charter on Fundamental Social Rights of Workers
[780] Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work, *OJ L 183, 29.6.1989.*
[781] Council Directive 93/104/EC of 23 November 1993 concerning certain aspects of the organization of working timem*OJ L 307, 13.12.1993*
[782] *Torsten Hein v Albert Holzkamm GmbH & Co*, C-385/17
[783] (REGULATION (EU) 2016/679 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC - General Data Protection Regulation)
[784] Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA
[785] CONSULTATIVE COMMITTEE OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF INDIVIDUALS WITH REGARD TO AUTOMATIC PROCESSING OF PERSONAL DATA CONVENTION 108: *Guidelines on Facial Recognition*, T-PD(2020)03rev4, 28 January 2021
[786] Slične izmene nedavno su usvojene u jednoj od država u regionu.

Pravna podrška pregovorima - Policy & Legal Advice Centre

Resavska 27, 11 000 Beograd
t: + 381 11 407 32 82
e: plac3office@gmail.com
w: https://euinfo.rs/plac3